

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE (BİLİM TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

***PARADİGMA* BAĞLAMINDA SOSYOLOJİ DİSİPLİNİ: SOSYOLOJİNİN TARİHSEL
SÜRECİNE DAİR EPİSTEMOLOJİK BİR ÇÖZÜMLEME**

Yüksek Lisans Tezi

Selin DAL

Ankara-2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE (BİLİM TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

***PARADİGMA* BAĞLAMINDA SOSYOLOJİ DİSİPLİNİ: SOSYOLOJİNİN TARİHSEL
SÜRECİNE DAİR EPİSTEMOLOJİK BİR ÇÖZÜMLEME**

Yüksek Lisans Tezi

Selin DAL

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ömer Faik ANLI

Ankara-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE (BİLİM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

Selin DAL

**PARADİGMA BAĞLAMINDA SOSYOLOJİ DİSİPLİNİ: SOSYOLOJİNİN TARİHSEL
SÜRECİNE DAİR EPİSTEMOLOJİK BİR ÇÖZÜMLEME**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ömer Faik ANLI

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof.Dr. Remzi DEMİR.....

Doç.Dr. Ömer Faik ANLI.....

Dr.Öğr. Üyesi Banu ALAN SÜMER.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi 13.01.2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(27.01/2020)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı
Selin DAL

İmzası

ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1
Sosyolojide Çok Paradigmatlılık Tespiti: Bir Örneklem Olarak “Sociology: A Multiple Paradigm Science” (Sosyoloji: Çoklu Paradigma Bilimi)	16
Örnekleme İlişkin Değerlendirme	28
Tezin Problemi	32
Tezin Konusu	35
Tezin Amacı ve Önemi	36
1. KURAMSAL ÇERÇEVE: THOMAS KUHN’UN BİLİM TEORİSİ	38
1.1.Paradigma ve Paradigmatik Süreç	39
1.1.1.(Olağan) Bilim Öncesi Dönem	45
1.1.2.Olağan Bilim Dönemi	49
1.1.3.Bunalım-Kriz Dönemi	55
1.1.4.Devrim ve Yeni Paradigmaya Geçiş Dönemi	62
1.2.Paradigmanın Sosyolojik Yönü	66
2. SOSYOLOJİNİN TARİHSEL SÜREÇTE GEÇİRDİĞİ METODOLOJİK/ PARADİGMATİK DÖNÜŞÜMLER	73
2.1.Bir Bilim Olarak Sosyoloji ve Sosyolojinin İlk Paradigması	87
2.2.Durkheim ve Paradigmada Aykırılık	95
2.3.Aynı Kavram Farklı Yaklaşım: Marx ve Weber	106
2.4.Klasik Dönem Sosyologlarının Çağdaş (Modern) Döneme Etkileri	127
SONUÇ	130
ÖZET	146
ABSTRACT	147
KAYNAKÇA	149

ÖNSÖZ

Bilgiye giden ilk adım, insan zihninde bir problemin hasıl olmasıyla başlar. Benim tez yolculuğumun başlaması da böyle bir süreç dâhilinde oldu. Sosyoloji lisans eğitimimi ve bilim tarihi yüksek lisans eğitimimi harmanladığımda, mezun olduğum ve içerisinde çalışmayı arzu ettiğim alana bakış açım değişti. Bana öğretildiği kadarıyla bildiğim sosyolojiye, bilim tarihi ve bilim felsefesi penceresinden baktığımda, alanın kendi metodolojisine bakışında bir eksiklik gördüm. Bana göre bu, doldurulması gereken, özellikle verimli sosyolojik çalışmalar yapabilmek adına ana hatlarıyla tanımlanması zorunlu olan bir eksiklikti.

Bilmeye dair her şey akademik bağlamda yahut gündelik olarak, sorgulamayla ve eleştirelilikle başlamalıdır. Bu görüşü olumlayan, bilim felsefesi derslerinde teorisini öğrendiğim Thomas Kuhn ve onun alana mal olmuş paradigma kavramı, sosyolojinin metodolojisi üzerine yaptığım bu çalışmada benim için temel başlangıç noktası oldu. Lisansta öğrendiğim bilgiler doğrultusunda, Kuhn benim için sosyolojideki iki temel paradigma olan pozitivist paradigma ve yorumlayıcı paradigmatları ortaya koyan kişiydi. Aslında bu böyle miydi, ya da bu şekilde aklıma kazıdığım iki paradigma belirli bir tarihsel sürecin sonucunda sosyologlarca benimsenmiş bilgiler miydi? Paradigma tam olarak nedir sorusunun yanıtını bana bilim felsefesi, sosyolojide iki paradigma vardır önermesinin altında yatan sürecin yanıtını ise bilim tarihi vermiştir. Bu iki disiplinin ışığında, lisans öğrencisiyken öğrendiğim; sosyolojik kuramlar, yöntemler, isimler ve salt olarak bu alanın konusu hakkında yeniden düşünme fırsatı buldum. Bu tez böyle bir düşünme biçiminin ardından ortaya çıktı.

Bilim tarihinden aldığım düşünsel perspektifle, sosyolojinin kurulduğu andan itibaren geçirdiği metodolojik/paradigmatik dönüşümleri anlamak adına, tarihsel bir süreç analizi yapmayı istedim. Bana göre böyle bir çabayla birlikte, hem dünyada hem

Ülkemizde ortaya konulan, makro-mikro ölçekli sosyolojik çalışmaları imkânlı kılan alanın özünü görmemiz kolaylaşacaktır. Benim gibi düşünen, benden önce bu durum üzerine kafa yoran sosyologların izinden giderek alanın ilk döneminin metodolojisine odaklandım. Tarihte bir olgunun ilk ortaya çıktığı ve gelişim gösterdiği aşamanın geleceği şekillendirdiği varsayımından ilham alarak, sosyoloji biliminin kuruluş ve gelişim aşamasıyla birlikte, bu disiplini şu anda bildiğimiz haline getiren süreçleri analiz etmenin gerekli bir adım olduğunu düşünerek, tezimi şekillendirdim.

Bütün bu süreci mümkün kılan, birlikte çalışmaktan büyük keyif aldığım tez hocam Doç. Dr. Ömer Faik Anlı başta olmak üzere; bu tezi oluşturmamı olanaklı kılan, bana çok şey katan bu alanda çalışma şansını veren Prof. Dr. Remzi Demir ve Bilim Tarihi Anabilim Dalı'ndaki bütün hocalarıma; hayatımın her döneminde yanımda olan, her daim beni destekleyen ve attığım her adımı, olduğum her yeri onlara borçlu olduğum aileme iten teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Modern bilimin temelini oluşturan bilimsel devrimleri başlatan süreç, insanların kendilerine ve dünyaya dair ‘bilgi’lerini sorgulamalarıyla başlar. Yuval Noah Harari’nin “cehaleti kabullenmek” olarak tanımladığı bu aşamaya göre:

Modern bilim, “bilmiyoruz” anlamına gelen Latince öğüde dayanır ve hiçbir şeyi bilmediğimizi varsayar. Bundan daha da önemlisi, şu ana kadar bildiğimizi sandığımız şeylerin zamanla yanlış çıkabileceğini de kabul eder; hiçbir kavram, fikir veya teori kutsal ve eleştiriden muaf değildir (Harari, 2016: 250-251).

Modernitenin bilimsel süreci tanımlayış biçimi bilimi, ilgilendiği alanlar kadar, kendisinin de kapsamının ve dolayısıyla sınırlarının belirlenmesi gereken bir alt alana dönüştürdü. Günümüze kadarki süreçte gerçekleşen bilimsel devrimlerin; dünyaya dair bilinenler kadar, bilimin kendisine dair bilinenlerin de sorgulanabilir ve eleştirilebilir olduğu kabulüne dayanan bir yol izlediği görülür. Bu yolun belirginleştiği yirminci yüzyılın ikinci yarısında (bilimsel devrimler ile gerçekliğe ilişkin bilginizin değişmesiyle birlikte, bilime dair bilginizin/kavrayışınızın farklılaşmaya başladığı zaman aralığında), Thomas S. Kuhn’un teorileri ve teorilerini temellendirdiği eserleri önemli bir yere sahiptir.

Thomas Kuhn’un görüşlerini o zamana kadarki bilim teorilerinden farklı kılan yönü, bilim tarihine yeni bir bakış açısı getirerek bilim teorisini (felsefesini), bilim tarihi ve felsefesi (History and Philosophy of Science / HPS) olarak kurmasından ileri gelir. Tarih ve felsefenin odağında yer aldığı bilim modeliyle birlikte, Kuhn’un bilim teorisi eleştirel bir kimlik kazanmıştır. Bilimsel devrimlerin cehaleti itiraf etmek aşamasının, “modern bilimi önceki tüm geleneklerden daha dinamik, esnek ve sorgulayıcı kılmasıyla birlikte” (Harari, 2016: 253) Kuhn da, bilimsel süreç analizine (bilim tarihi

temelinde) yorumlayıcı bir bakış açısı getirmiştir. Yorumlayıcı (hermeneutik) görüşünün temelinde, Kuhn'un 1962 yılında yayınladığı *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* eserinde şekillendirdiği *paradigma* kavramı vardır.

Günümüzde ortaya konulan birçok bilimsel çalışmada, entelektüel dergi-köşe yazılarında ya da günlük dilde dahi kullanım örnekleri karşımıza çıkan *paradigma* kavramı sözlük tanımıyla *değerler dizisi* (bkz.TDK), Kuhn tarafından bilimin asıl doğası nedir, bilimin kapsamı ve sınırlılıkları nelerdir, bilimsel araştırma nasıl olmalıdır sorularına cevap aradığı bilim teorisinin merkezinde yer alacak şekilde kullanılmıştır. *Paradigma* kavramının bu çalışma boyunca örneklendirilecek birçok anlamı vardır, ancak özellikle bu kavramın anlamları arasında yer alan iki unsur paradigmayı bu çalışma için gerekli bir teorik perspektif haline getirmiştir.

Kuhn paradigmadan ilk kez *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* eserinde bahseder ve bu kavramı giriş bölümünde, “bir bilim çevresine belli bir süre için bir model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin eden, evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar” (Kuhn, 2018: 64-65) şeklinde tanımlar. Bu tanım, on dokuzuncu yüzyılın bilim algısının temelinde olan, “tek geçerli veya doğru bilgi biçiminin ampirik¹ bilimin ortaya çıkardığı bilgiler olduğunu savunan felsefi bir görüş” (Slattery, 2014: 71) olarak tanımlanan *pozitivizmden* farklılaşan bir yapıdadır. Yirminci yüzyılın başlangıcında da var olan, bu yüzyılın ortalarında da aynı şekilde benimsenen pozitivizm ve *mantıksal pozitivizmden* kırılmayı yaratan ve bilimsel olanı yorumlayıcı (epistemolojisi ve tarihiyle birlikte bir süreç analizi olarak) yeni bir sürecin başlangıcını üstlenen paradigma, bu misyonunu tanımlanış biçimine borçludur. Kuhn paradigmayı, “bilimsel

¹ Çevirinin orijinal halinde ‘empirik’ sözcüğü kullanılmıştır ancak tez boyunca bu sözcük ‘ampirik’ olarak kullanılmıştır. Akışı bozmaması adına, metin içindeki alıntıda sözcük ‘ampirik’ olarak değiştirilmiştir.

başarım” olarak tanımlamasıyla birlikte (Kuhn, 2018: 65), bilimi anlamada bilim topluluğunun etkinliğini vurgulayarak, tarihsel sürecin önemine atıfta bulunmuştur.

Bu görüşle birlikte, bilimin ortaya koyduğu bilgiler bütünü kadar, bilim topluluklarının tarihsel olarak geçirdiği sürecin de bilimi anlamada temel bir role sahip olabileceği fikri ortaya çıkmıştır. Paradigmayla somutlaştırılan düşünceler setinin belki de en farklı ve en eleştiriye açık yanı bu özelliği olmuştur.

Kuhn bilimi etkinlik ve süreç olarak ele alırken, doğa bilimleri alanlarında - özelinde fizik ve astronomi- o döneme kadar ortaya konulan çalışmalardan örnekler sunarak, teorisini somutlaştırmaya çalışmıştır. Ancak bu kavramlar dikkatlice incelendiğinde, paradigmayı bu çalışmanın merkezine alan yanı; doğa bilimlerinin metodolojik sürecine yapılmak istenen katkının ötesinde, bu kavramın sosyal bilimlerin metodolojisini anlama ve açıklamada daha öncelikli bir anlama sahip olduğu varsayımdır.

Kuhn paradigmayı “bilimsel başarımlar” olarak tanımladığı andan itibaren bu kavrama sosyal bir unsur katmıştır. Kavramın taşıdığı sosyal unsur Kuhn’un, bilimi anlama ve açıklamada; bilimin tarihine, o bilimi imkânlı kılan bilim topluluğunun yapısına ve değerlerine odaklanılmasına verdiği önemle görünürlük kazanır. Bu yaklaşım sosyal bilimlerin metodolojisi için dönüm noktası yaratan nitelikte olmuştur.

Kuhn bilim teorisiyle, sosyal bilimlerin epistemolojisine yeni bir bakış açısı getirmede katkı yapmıştır, ancak onun asıl amacı ‘olgun bilimler’ olarak kabul edilen doğa bilimlerinin bilimsel gelişimini ortaya koymaktır. Bebeklik ya da başlangıç döneminde olarak gördüğü sosyal bilimlerin -özelinde sosyolojinin- bilimsel gelişim sürecinde “çok sesli” bir yapıya sahip olması, bu bilimlerin doğa bilimlerinden farklılaştırır. Bu nedenle olgun bir bilimi, başlangıç dönemindeki bir bilimden ayırt eden özellik tek ve baskın bir sese yani alana hâkim paradigmaya sahip olmasıyla

belirlenmelidir. Paradigma bu yönüyle Kuhn'un bilim teorisinde, bilimsel olanı belirleyen en önemli ölçüt olarak konumlandırılmıştır.

Kuhn *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda paradigmaya dair ilk tanımlamasında bu kavramı, “bir bilim çevresine belli bir süre için bir model sağlayan” yani bilimsel bir gelenek ya da alışkanlığı temsil eden “evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar” olarak tanımladığında (Kuhn, 2018: 65); ‘başarım’ ve ‘alışkanlık’ anlamlarıyla paradigmaya sosyolojik bir unsur katmıştır. Bir başarı ya da alışkanlık, insana dair olan ve bir toplum yapısı içerisinde görünürlük kazanan toplumsal fenomenlerdir. Kuhn'un bilim teorisinin sosyal bilimciler tarafından büyük ilgi görmesinin temelinde bu sosyolojik anlamlar etkili olmuştur. Kuhn da, *Eleştiriler Üzerine Düşüncelerim*'de bilimi açıklamada kullandığı ilkelerden bazılarının sosyolojik olduğunu kabul etmiştir (Kuhn, 2017: 297). Buradan hareketle, topluma dair olanın incelendiği sosyal bilim dallarının içerisinde konusu bizzat toplumun kendisi olan sosyolojinin metodolojisi üzerine yapılacak bu çalışmada, Kuhn'un görüşlerinin çıkış noktası olarak alınmasının gerekli olduğunu düşünüyorum.

Paradigmanın en temel anlamları olarak konumlandırılan ‘bilimsel başarıım’ ve ‘bilimsel alışkanlık’ tanımlarının taşıdıkları sosyal unsur, sosyolojinin temel iki inceleme nesnesiyle doğrudan bağlantılıdır: “19.yüzyılın sonundan itibaren üniversite programlarında yer almış ve o zamandan beri, bireylerin toplumdaki davranışlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayan bir dizi perspektif üretmiş” (Riutort, 2017: 7) sosyoloji biliminin birincil kavramı olan *toplum* bir topluluğun genel yapısını yansıtırken, ikincil kavramı olan *birey*, bireyin toplulukta kendini konumlandırış biçimi ve bu sürecin topluluğa kattığı değere odaklanır. Toplumun ve toplum içindeki bireyin geçirdiği dönüşümü anlamak için, sosyolojinin bakması gereken birincil kaynağıysa tarihtir. Sosyolojinin kavramları için önemli olan “süreç” tarihseldir. Kısaca sosyolojinin rolü,

insanları toplumda hareket ettiren şeyin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır (Riutort, 2017: 9). Sosyal bilimlerin -özelinde sosyoloji- sahip olduğu ve doğa bilimlerinde olmayan bu kavramlar, Kuhn'un paradigmayı tanımladığı kavramlarla paraleldir. Bilimin öznesinin topluluk olarak ele alınması ya da topluluğun etkinliğinin bilim olarak görülmesi (paradigmatik topluluk ile epistemolojik paradigmanın bilim içerisinde ayırtılamamasından dolayı), Kuhn'un paradigmasında sosyolojik bir yön olduğunu açıkça göstermektedir. Paradigmanın bu yönü, onu bilim felsefesinde ortaya konan diğer teorilerden farklılaştırır ve paradigma kavramı bu yönüyle, sosyolojinin yöntemine dair bir çalışmaya temel olabilecek bir bilim felsefesi modelinin kilit kavramı haline gelir.

Paradigmanın sosyolojik yönü temel alınarak, çalışmanın -sosyolojinin metodolojik gelişimini göstermeyi amaçladığım- kuramsal çerçevesi bu kavram üzerine şekillenmiştir. Bu noktada birincil çıkış noktam, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* yayınladıktan sonra, bu esere yönelik getirilen eleştiriler arasından, *Paradigmanın Doğası* makalesinde paradigmanın “sosyolojik bir anlam” taşıdığına vurgu yapan Margaret Masterman'ın görüşleridir.

Masterman, paradigmanın *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* boyunca Kuhn tarafından farklı olarak yirmi bir anlamda kullanıldığını göstermiş ve bunları “metafiziksel paradigmalar”, “sosyolojik paradigmalar”, “yapı paradigmalar” olarak üç kategori altında toplamıştır. Masterman'a göre paradigmanın; ‘evrensel olarak tanınan bilimsel bir başarımlar olarak’, ‘somut bir bilimsel başarımlar olarak’, ‘bir dizi politik kuruma benzeterek’ ve ‘kabul edilmiş bir hakim kararına benzeterek’ yapılan tanımları sosyolojik türde paradigmalardır (Masterman, 2017: 90-91).

Bu tanımlarda belirtilen; başarımlar, kurum ve kabul edilmiş karar kavramları sosyolojinin içerisinde var olan, bireylerin birleşerek oluşturduğu *topluluğun* yapısında

olan kavramlardır. Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda bilim topluluklarından bahsettiği her kısım paradigma kavramının taşıdığı sosyolojik anlamın özgünlüğünü ortaya koyar.

Paradigma kavramının taşıdığı özgün anlam sayesinde Kuhn'un görüşlerinin geniş çapta yankı bulması Masterman'ın deyimiyile; onun bilime ilişkin “yeni imge”si (ya da bundan böyle adlandıracağı şekliyle, bilime ilişkin “paradigma görüşü”) ile bilinen diğer bütün bilim felsefeleri arasındaki farklardır (Masterman, 2017: 93). Kuhn'un bilim modelini, bilim felsefesindeki diğer görüşlerden farklılaştıranın “sosyolojik paradigmalar” (ya da paradigmanın sosyolojik boyutu) olduğu açıktır. Bu noktada *sosyolojik paradigmalar hangi temele bina edildi* sorusunun sorulması yerinde olacaktır. Bilim toplulukları ifadesine gelinceye kadar paradigmanın hangi anlamlarda kullanıldığına bakıldığında, kullanılan bu anlamlarla sosyoloji arasında bağ kurulabileceği görülür.

“Bir paradigma sosyolojik açıdan görüldüğünde (felsefi açıdan görüldüğünün aksine) bir küme bilimsel alışkanlıktır” (Masterman, 2017: 91). Kuhn, *bilimsel alışkanlıklar* üzerinden bir paradigma tanımında bulunmuştur. Bilimsel süreçte alışkanlık olarak devam ettirilen ve problem çözmeye yarayan her türlü etkinliğin, birer “başarım” olarak nitelendirilebileceğini savunur. Bir başarımı bilimsel alışkanlığa dönüştüren, aynı paradigmatik yapının içerisinde bulunan grubun etkinliğidir. Dolayısıyla alışkanlıklar ibaresi yapısı itibariyle toplumsal olana dair bir kavramsallaştırmadır. Bilim topluluğu da, bu başarım ve alışkanlığın birleşiminden meydana gelir. Masterman'a göre, Kuhn'un verdiği tek açık paradigma tanımı bu alışkanlıklar üzerinden yapılan tanımdır (Masterman, 2017: 91).

Masterman'ın “tek açık paradigma tanımı” ifadesi, paradigmaya dair eleştiri getirirken; aynı zamanda paradigmanın yapısında olan bir durumu ortaya koyar. Kuhn

Bilimsel Devrimlerin Yapısı'nda paradigmadan bahsettiği her noktada “çoklu tanım” bulunmuştur. Paradigmayı tek ve kesin bir anlamda kullanmamasına rağmen, paradigmayla temellendirdiği bilim teorisine göre bilimsel sürecin izlemesi gereken adımlar vardır. Bu adımlar ortaya konulan etkinliğin bilim olarak adlandırılmasını sağlar. Kuhn, paradigmayı “bilimsel başarımlar” olarak tanımladığı *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nın ikinci bölümünde bilimi; söz konusu başarımların üzerine oturtulan araştırma anlamında kullanır. Bu bilimsel süreçteki *olağan bilim* aşamasıdır. Bu ifadeyi olması gereken olarak da okuyabiliriz. Her şekilde olağan bilim, tüm bilimler için elzem olan ve bilim olma iddiasındaki her alan için gerekli olan bir aşamayı temsil eder. Böylelikle bilim felsefesindeki “sınırlandırma ayırıcı” ölçütü pozitivistler için bilimsel bilgi (doğrulanabilir önermelerden oluşan bilgi), Popper için yanlışlanabilirlik iken; Kuhn için olağan bilim sürecinin (hâkim paradigmanın) mevcudiyetidir.

Olağan bilime zemin hazırlayan bilimsel başarımlar, “belli bir bilim çevresinin, uygulamanın sürekliliğini sağlamak üzere bir süre için temel kabul ettiği bilimsel ilerlemelerdir” (Kuhn, 2018: 81). Kuhn, ilerlemeyi sağlayan bu başarımları tüm özellikleriyle gözlemlemenin *ders kitapları* sayesinde mümkün olduğunu savunur. Diğer bir deyişle, bir araştırmanın ya da disiplinin ders kitaplarının olması, o disiplinin bir paradigmaya sahip olduğunun açık ve somut göstergesidir. Bu noktada Kuhn; Aristoteles'in *Physica*, Batlamyus'un *Almagest*, Newton'un *Principia* ve *Opticks* eserlerini örnek olarak verir. Ders kitapları olarak ifade ettiği bu eserler onun deyimiyle; belli bir araştırma alanında geçerli sayılan sorunların ve yöntemlerin gelecekte uygulama yapacak kuşaklar için tanımlanmasında uzun süre hizmet görme niteliğine sahiptirler (Kuhn, 2018: 81). Başarımlar olarak kabul edeceğimiz bu eserleri farklı kılan iki önemli nokta belirler:

(1) her birinin temsil ettiği başarı ya da ilerleme, rakip bilimsel etkinlik tarzlarına bağlanmış olanları çevrelerinden koparıp kendilerine çekecek kadar yeni ve benzersizdi. (2) Aynı zamanda da, çeşitli birçok sorunun çözümünü, yeniden oluşacak bir topluluğun ilerideki çabalarına bırakacak kadar açık uçluydu, yani daha da yeni gelişmelere açıktı (Kuhn, 2018: 81-82).

Kuhn, bu iki özelliği taşıyan bilimsel etkinlikler için paradigma kavramını kullanacağını ifade eder ve bu iki özellik imkan dahilinde olduğu sürece olağan bilimin var olduğunu savunur.

Ders kitaplarına dair bu iki önerme, paradigmanın sosyolojik temelli anlamlarının yinelenişidir: *Yeni ve benzersiz* olan, Kuhn'un eserinin adında kullandığı 'devrim'e yani daha önceki süreçlerden kopuşu yaratan bir bilimsel başarıma; *açık uçlu* olan, kendisinden sonra gelişmelere açık olsa da kendi çerçevesi içerisinde bu gelişimlere olanak sağlayan bilimsel alışkanlıklara atıftır. Bu alışkanlıklar bir teoriye bağlılığı, dolayısıyla gerçekliği o teorinin perspektifinden görmeyi/kavramayı da kapsar. Kuhn ders kitaplarına verdiği iki temel anlamla, bilimin gelenekselleşen ve nihayetinde sosyalleşen (epistemik topluluğun mevcudiyetiyle birlikte) bir yapıya sahip olduğunu ortaya koyar. Bilime dair bu yaklaşım, Popper'in önermesi olan; "her şeye zihnimizde var olan bir kuramın ışığında yaklaşıyoruz" dan (Popper, 2017: 71) farklı bir noktaya temas eder:

Kuhn'un sosyolojik olarak tanımlanan bu paradigmaların kuramdan önce geldiklerinden hiç şüphesi yoktur. (Onları belirlemek için "kuram" dışında yeni bir sözcük istemesinin nedenlerinden biri budur.) Zira "niçin" diye sorar kendi kendine (s.11), paradigma ya da bilimsel başarıma "bir mesleki bağlılık odağı olarak, kendisinden

soyutlanabilecek çok çeşitli kavramlar, yasalar, kuramlar ve bakış açılarından önce gelir?” (Masterman, 2017: 92).

Masterman bu noktada, Kuhn’un görüşlerinin sosyolojiyle kurduğum bağı güçlendiren özünü ortaya koyar. Kuhn’un bilim teorisinin merkez kavramı olan paradigma, bilimsel teori tanımlamasıyla örtüşmez. Ona göre paradigma, teoriden önce ve daha öte bir kavramdır. Kavram, teori ve yasa gibi bilimi bilim yapan unsurların ikincil plana atılmasını sağlayan, bunlardan çok daha önemli olarak konumlandırılan başarımlar ve alışkanlıklar; pozitivist olarak betimlenen bilime eleştirel ve yeni bir perspektif getirmiştir. Sosyal bilimlerin amiral gemisi konumundaki sosyoloji de, inceleme konusu itibarıyla tarihsel süreci içerisinde bu perspektife ulaşmıştır. Paradigma ve sosyolojinin bu şekilde bağdaşabiliyor olması, sosyolojinin tarihsel sürecine dair yapılan bu araştırmada, paradigmayı birincil destekleyici kavram olarak gösterse de; aslında bu kavramın epistemolojik önemi, bir bilim dalı olarak, sosyolojiyle bağdaşmadığı noktada yatmaktadır.

Çalışma boyunca sorulacak temel sorulardan biri, bu noktadan hareketle oluşturulmuştur: Paradigma (ve onu temel alan bilim teorisi) ve sosyoloji disiplini yapısı itibarıyla uzlaştırılabilir midir? Bu sorunun birincil sorulma nedeni, Thomas Kuhn’un fizik doktorası sahibi olması ve doğa bilimleri kökeninden gelmesidir. Bu sebeple de, olağan bilim dönemi başladıktan sonraki etkinliklerin kapsamını ifade ederken, doğa bilimleri üzerinden çokça örneklendirmede bulunmuştur. Dikkat edilmesi gereken nokta, doğa bilimlerinin ve sosyal bilimlerin birbirinden çok farklı olmalarıdır. Yapısı itibarıyla sosyal bilimlere daha yakın olan ya da daha yakın olduğu varsayılan paradigma kavramı, doğa bilimlerinin geçmişine bir tarihsel süreç olarak bakarak, bu bilimleri çözümlemiştir. Kısacası, bu bilim modeliyle (teorisiyle) belirlenen, bilim için gerçekleşmesi gereken sürecin kapsamı bu bilimlerin özelliklerine (epistemolojik ve

tarihsel süreçleriyle şekillenen) göre belirlenmiştir. Doğa bilimleri ve sosyal bilimler birbirlerinden oldukça farklıyken ya da birbirlerinden oldukça farklı oldukları varsayılırken, doğa bilimlerini bilim olarak ispat eden tarihsel süreç, sosyoloji için de aynı şekilde kullanılabilir mi?

Kuhn'un paradigmaya atfettiği iki temel anlam olan somut başarı ve alışkanlıklar, olağan bilim döneminde tek ve baskın bir ses yani hâkim tarzda bir paradigma olduğu anlamına gelmektedir. “Bir paradigmanın ya da paradigma adayının olmadığı yerde, belli bir bilimin gelişmesi ile uzaktan yakından ilintisi olabilecek bütün etkenlerin göreceli önemlerini ayırt etme olanağı yoktur” (Kuhn, 2018: 87). Kuhn'a göre bilimsel başarının olağan bilim için önem arz etmesinin nedeni, sınırları belirli bir paradigmatik çerçeve içerisinde anlamlı bir bilimsel etkinliğin olabilmesine zemin hazırlaması sebebiyledir. Bu nedenle, belirleyici bir paradigmanın ortaya çıkıp olağan bilim dönemini başlatması bilimsel etkinliklerin de başlangıcı sayılacaktır. Bundan öncesi, yani bu dönemi hazırlayan süreç, *olağan bilim öncesi dönemdir* ve bu dönemde “çok seslilik” hâkimdir. Bu dönemden, Kuhn'un bilim modelindeki en belirleyici süreçlerden biri olan olağan bilim dönemine ulaşmak adına olağan bilime giden yolun izlenmesi, yani bilim öncesi dönemin bir an önce geride bırakılması gerekmektedir.

“Olağan bilim, yani, çoğu bilim insanının kaçınılmaz olarak hemen hemen tüm zamanını içinde harcadığı etkinlik, bilim topluluğunun dünyanın gerçekte nasıl olduğunu bildiği varsayımı üzerine kurulu bir tanımdır” (Kuhn, 2018: 76). Olağan bilimde her bilimsel etkinlik, bilim topluluğunun içerisinde bulunduğu paradigmaya yaptığı katkılar olarak göze çarpar. Bu aşamadaki mevcut olan hâkim bir paradigmanın içerisinde yapılan bilimsel etkinlikler, Kuhn'un tabiriyle “bulmaca çözme” işlemidir. Bulmaca çözme kavramı paradigmatik sürece vurgu yapar: Kuhn bu kavram doğrultusunda hâkim paradigma içerisinde ortaya konan faaliyetlerin, paradigmanın

çerçevesinin kesinliği itibariyle tahmin edilebilir olsa da; bu aşamaya hangi *yol* üzerinden varıldığının belirsizliğini belirginleştirmeye çalışmanın, bilim insanının yetkinliği olduğunu savunur. Yetkinlikten kasıt, paradigmaya verdiği temel anlamlardan bilimsel başarıma tekrardan dikkat çekmektir. Dolayısıyla devrimleri yaratan unsur, paradigmanın varlığı kadar, bu paradigmanın yeri geldiğinde değişebilir hatta değişmek zorunda olduğu kabulüne dayanır. Çözülen bulmaca, mevcut paradigmanın işlediği bilimsel süreçken; ilerleyen aşamalarda bu paradigmanın yıkıcısı haline gelir. Doğrudan devrim olarak kabul edilen, ancak dolaylı yoldan ilerlemeye atıfta bulunan bu süreç, bambaşka bir aşamaya taşınır. Newton fiziğinden, Einstein fiziğine geçiş böyle bir aşamadır.

18. yüzyıl boyunca ay uydusunun gözlemlenebilen hareketlerini Newton'un hareket ve yerçekimi yasalarından türetmeye çalışan bilim adamları sürekli şekilde başarısızlığa uğradılar. Sonuç olarak bazıları ters kare yasasının yerine, küçük mesafelerde ona kıyasla biraz sapma gösteren başka bir yasa kullanmayı teklif etti. Ancak bunu yapmak paradigmayı değiştirmek, bambaşka bir bulmaca tanımlamak demektir, eskisini çözümlemek değildi. Gerçekte ne olduğuna gelince, bilim adamları kurallara bir süre daha uyduktan sonra 1750 yılında içlerinden birisi bunların daha başarılı olarak nasıl uygulanması gerektiğini belirledi. Çünkü başka bir alması bulmak yalnızca oyunun kurallarını değiştirmekle mümkün olabiliyordu (Kuhn, 2018: 116-117).

Bilim insanlarının bulmaca çözme aşamasına atıfta bulunan bu örneğe göre; fizik alanında on sekizinci yüzyıl içerisinde hâkim olan paradigma Newton yasalarıydı. Bu yasaların belirlediği paradigmatik çerçeve doğrultusunda bilim insanları var olan bir

problemi çözenin yolunu bulmuşlardır. Bu aşamada paradigma hala problem çözücü niteliğe sahipti. Benzer bir örnek kimya için de geçerlidir:

Kimya alanında da belirgin ve değişmez oranlara ilişkin yasaların uzun zaman tıpkı buna benzer bir etkisi oldu: Atomik ağırlıklar sorununun ortaya atılması, kimyevi analizler için kabul edilebilir olan sonuçların belirlenmesi ve atomlar, moleküller, birleşik tözler karışımların ne olup ne olmadıkları hakkında kimyacılar bilgi verilmesi hep bu yasalar sayesinde oldu (Kuhn, 2018: 117).

Fizik ve kimyadaki bu örneklerle bakıldığında, dönemin bilim adına baskın paradigmasının Newton yasaları olduğu görülür. Bu paradigmatic çerçevenin sınırlarını aşmadan, bilim insanları problemleri çözenin yollarını aramışlardır. Paradigma içerisinde problem çözülebildiği ölçüde geçerlidir, eğer paradigma sorunların çözümünde yetersiz kalmaya başlıyorsa aykırılıklar baş gösterir ve bu yeni bilimsel keşiflerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

Bu aşamaya kadarki süreçte belirli bir desen olduğu görülür; önce bilim olarak adlandırılmayacak ama birden fazla farklı doğrultuda ilerleyen bilginin olduğu “çok sesli” olağan bilim öncesi dönemi, Kuhn’un örneklendirdiği Newton yasaları gibi hakim ve “tek sesli” bir paradigma altında bulmaca çözme etkinliğinin olduğu olağan bilim dönemi, ardından bu paradigmanın yetersiz kalmaya başladığı aykırılıklardan doğan bunalım evresi. Paradigmanın problem çözme ihtiyacını karşılamayı bıraktığı durumda, “yeni” olana ihtiyaç olduğu ortaya çıkar. Bahsedilen “yeni” bir keşiftir, tekrar bilimsel etkinliği anlamlı kılan bulmaca çözme etkinliğinin devam edeceği yeni bir paradigmatic çerçevedir. On yedinci yüzyılda temeli atılan Newton fiziğinden, Einstein bazında yirminci yüzyılın görelilik ve kuantum temelli fiziğine geçiş, yani yeni paradigmaya geçiş; Kuhn’un tabiriyle “bilimsel bir devrim”dir (Kuhn, 2018: 181). Bilimin sürekli

yeni olana duyduğu ihtiyacı bu süreçler üzerinden temellendirmiştir. Daha önce de vurguladığım gibi süreç tarihseldir. Bu doğa bilimleri için geçerli olduğu kadar sosyal bilimler için de geçerlidir. Ancak bir noktada önemli bir farklılaşmanın yarattığı şu soruyu sormak elzemdir: Sosyal bilimlerde de ‘yeni’, doğa bilimlerinde olduğu gibi eski paradigmayı rafa kaldıran ve yenisini merkeze koyan bir nitelikte midir?

Bu çalışma boyunca ele alınacak sosyolojide ve bu bilimin tarihsel sürecine yapılacak yolculukta savunulacak cevap ‘hayır’dır. Bu cevap sosyolojinin, Kuhn’un bilim teorisinde aşamalarla gösterdiği, paradigmatic süreçleri bire bir yaşamadığı anlamına gelmektedir. Daha sonraki bölümlerde detaylandırılacak paradigmatic süreçlerle, aynı şekilde ortaya konulacak sosyolojinin tarihsel süreci tam anlamıyla bağdaşmamaktadır.

Paradigma kavramını merkez alan bilim teorisi, içinde taşıdığı sosyal unsurdan dolayı sosyolojiye dair bir çalışmanın ana kuramsal çerçevesi olabilirken, aynı zamanda paradigmatic sürecin sosyolojiyle uyuşmadığı yönüyle de sosyolojiyi açıklamaya yönelik bir tartışmada gerekli bir unsur olarak görülebilir. Bu çıkarımdan yeni bir hipotez doğar, paradigma ve sosyoloji uzlaştırılabilir midir? Eğer Kuhn’un paradigmayı kabul ettiği biçimde sosyolojiye uyarlamaya çalışırsak, sosyolojinin bilim olmadığı; bilimsel süreç içerisinde farklı doğrultuda ilerleyen bilgi biçimlerinden oluşan çok sesli bir etkinlik olduğu sonucuna varırız. Bizi bu sonuca götüren şey paradigmanın sınırlandırma ayracı olarak kullanılmış olmasıdır: “Pozitivizm ve neo-pozitivizm için ayraç ‘doğrulanabilirlik’, Popper için ayraç ‘yanlışlanabilirlik’, Kuhn için ise ‘paradigmatic olmak’tır. İlk ikisi neredeyse kendinden açıkken, Kuhn’un ayracını ‘kısaca açıklayabilmek’ için bile modelin tamamını (bilimin sosyo-tarihsel analizini) ortaya koymak gerekmektedir” (Anlı, 2018: 8).

Sosyolojinin, esasında bütün diğ er sosyal bilimlerin farklı bir temelle ortaya konulduğunu fark etmek, bu bilimleri bilim yapan ve bu bilimleri doğ a bilimlerinden farklı kılan yönünü de keşfetmeyi beraberinde getirir. Başlangıçta atıfta bulunduğum, bilimsel devrimlerin temeline bina edilen modern bilimin geldiğı en nihai şekli sosyal bilimlerdir.

Sosyal bilimleri farklı kılan yönü; sorgulama, açıklama, eleştirme ve insana dair soyut ve somut fenomenleri ortaya koyma sürecinin yorumlayıcı perspektif çerçevesinde şekillenmiş olmasıdır. Pozitivist gelenekten gelen sosyologlar d h l, toplumu anlama ve açıklama sürecini yürütürken öznel değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Böylelikle, sosyolojinin içerisindeki her gelenek birer paradigma, geleneklerin temsilcileri de birer paradigmatik kırılma haline gelmiştir.

Sosyolojinin, Kuhn'un çok seslilik ya da çok paradigmatlılık dediğı şekilde değerlendiriliyor olması bu bilimin içinde taşıdığı farklı yanı ortaya koyar. Bu yanı görmek ve sosyolojiyi bir bilim olarak konumlandırabilmek adına, sosyolojinin tarihçesini ortaya koymak ve Kuhn'un modelindeki süreçlerle ne ölçüde bağdaştığını göstermek gerekir. Tez boyunca gösterilmesi amaçlanan bu süreç için paradigma kavramı; hem içerisinde bulunan sosyolojik unsur sayesinde sosyolojinin tarihsel sürecini temellendirmede uygun olan bir kuramsal altyapı, hem de “paradigmatik olmak” ifadesinin, sosyolojinin tarihsel süreciyle bağdaşmayan nitelikteki yapısına eleştiriler getirilecek bir biçimde konumlandırılacaktır.

Bu aşamaya geçmeden önce “ ok paradigmatlılık” ifadesini a mak ve neden sosyolojinin çok paradigmatlı bir bilim olduğunu açıklamak gerekir. Genellikle sosyal bilimlere ve sosyolojiye atfedilen çok paradigmatlılık, eleştiri mahiyetinde kullanılır. Ancak bu durumu bu bilimlerin “gerçekliğı” olarak kabul edip değerlendirmek gerekir. Sosyolojinin metodolojik gelişimini inceleyen bir çalışmada, bu alanın neden birden

fazla paradigmaya sahip olduğu üzerine kafa yormak, bu bilim dalının yapısal özelliğini kavramaya giden yolu açar. Bilimde “çok başlılığın” olamayacağı ön kabulünde bulunulduğunda, sosyolojiye bir bilim olarak yaklaşmak zorlaşır. Sosyolojinin tarihsel süreci işte bu konumda önemlidir. Bu süreci analiz etmek, sosyolojinin neden çok başlı olacak şekilde geliştiğini ortaya koyar.

Paradigmanın sosyolojiyi hem besleyen, hem de eleştirel zemine oturtan bir kavram olarak şekillendiğini belirtmiştim. Bunun temelinde bilim felsefesi alanında temellendirilen bilim modellerinin, tek bir bilimi açıklamak üzerine geliştirilmemiş olması vardır. Sosyolojiyi anlayabilmek adına, sosyolojiyi temel alarak geliştirilen bir bilim modeli var olsaydı, kafa karışıklığına neden olan “çok paradigmalılık” terimi de anlaşılır bir zemine oturtulmuş olacaktı. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, Kuhn’a kadar gelen -Kuhn’un kendisi de dâhil olmak üzere- süreçteki tüm bilim modellerinin temelinde doğa bilimleri vardır. Haliyle doğa bilimlerine dair bir çözümlemenin bir sosyal bilim olan sosyolojiye uyarlanabilmesi güç olacaktır. Kuhn’un bu noktadaki önemi, bilim teorisini sınavan sınırlandırma ayracına sosyolojik bir yön vermesidir. Bilim teorisinin taşıdığı sosyolojik yön; her ne kadar sosyolojiyi bir bilim olarak açıklamak için oluşturulmamışsa da, sosyolojinin bir bilim olarak geçirdiği evreleri açıklamada Kuhn’un görüşlerini, kendisinden önceki ortaya konulan teorilerden daha farklı bir yerde konumlandırır.

Şu an için elimizde sahip olduğumuz, sosyolojiyi bir bilim olarak açıklamaya en yakın kavramlardan biri paradigma kavramından doğan, Kuhn’un bilim felsefesi modelidir. Bu nedenle, sosyolojinin metodolojisi üzerine çalışmalar yapan sosyologlar için paradigma önemli bir kavram haline gelmiştir. Buna rağmen, paradigmanın sosyolojide birden fazla olacak şekilde gelişmiş olması sosyologlarca da kabul görür. Dolayısıyla paradigma kavramı sosyoloji için önemlidir ama, çok paradigmalı yapı da

sosyolojinin gerçekliğidir. Alanın tarihsel sürecine bakıldığında, neden çok paradigmatlı olacak biçimde geliştiğini açıklayabileceğimiz düşünsel gelişimi gözlemlemek mümkündür. Sosyologların sosyolojinin kendisine bakmaya başladığı süreçle birlikte - eleştirel düşüncenin dünya üzerindeki etkinliğini arttırdığı bir dönemin başlamasıyla birlikte- başta belirtilen modern bilimin yolunu açan “bilmiyoruz” kabulü doğrultusunda, sosyolojinin yapısına dair sistemli görüşler ortaya koyulmuştur. Böylelikle, çok paradigmatlı sosyolojinin varlığı kabul edilmiş ve sosyolojiyi çok paradigmatlı yapan niteliği üzerinde durulmaya başlanmıştır.

Sosyolojide Çok Paradigmatlılık Tespiti: Bir Örneklem Olarak “Sociology: A Multiple Paradigm Science” (Sosyoloji: Çoklu Paradigma Bilimi)

Sosyolojinin çok paradigmatlı olacak biçimde gelişmesine zemin hazırlayan tarihsel süreci incelemeden önce; sosyolojinin çok paradigmatlı bir yapıda oluşunun sistematik analizini yapan alana dair en temel örneklerden biri olan, George Ritzer’in *Sociology: A Multiple Paradigm Science* adlı makalesine bakarak, çok paradigmatlılık durumunun bir sosyolog gözünden nasıl yorumladığına dair fikir edinme şansı buluruz. 1975 yılında yayınlanan bu makaleye gelinceye kadar, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*’nın yayımlandığı 1962 yılından itibaren geçen on üç yıllık sürede, sosyologların paradigma üzerine tartıştıkları yazılar vardır ancak, Ritzer’in paradigmayı ele alma şekli bu makaleyi diğer öncüllerinden farklı bir noktada konumlandırır.

Ritzer paradigmayı sosyolojiye uyarlamadan önce, kendisinden önceki sosyoloji çalışmalarında paradigmanın konumlandırılışını örneklemek adına Robert Friedrichs ve Andrew Effrat’ın görüşlerini değerlendirir. Friedrichs ve Effrat, her sosyoloji teorisini neredeyse birer paradigma olarak değerlendirir. Friedrichs’e göre; sistem ve çatışma teorileri baskın paradigmatlardır. Daha sonraki süreçte teorisyenlerin birer paradigma olduğunu ima eder: “Bilimsel temsilci” sosyoloğun kendisidir ve çalışmalarından öte bir

kişilik olarak paradigmatik anlam taşır (akt. Ritzer, 1975: 158). Effrat da benzer bir yaklaşım içerisindedir: Marksizm, Durkheimci teori, Weberyen teori, fenomenoloji, etnometodoloji ve sembolik etkileşimcilik kuramlarını ayrı ayrı birer sosyolojik paradigma olarak listelendirir (Ritzer, 1975: 158).

Sosyologların paradigmayı, Kuhn'un çizdiği anlamdan çok farklı bir biçimde değerlendirdikleri bu örneklerden görülebilir. Kuhn'un ifade ettiği hâkim ve baskın paradigma içerisinde gerçekleştirilen bulmaca çözme işlemi yerine, çok paradigmatlı sistemden oluşan bir sosyoloji bilimi tanımlaması yapılmıştır. Çok paradigmatlı evre bilimsel sürecin başlangıç aşaması olarak bilimsel etkinliğin bir parçasıdır, ancak Kuhn'un vurguladığı üzere, bu sürecin bilimsel etkinlik olarak kabul edilebilmesi için tek bir paradigma doğrultusunda olağan bilim evresinin yaşanması gerekir. Sosyologların paradigmayı sosyolojinin içine dahil etme girişimi çoğu teorisinin birer paradigma olarak tasnif edilmesiyle sonuçlanmıştır. "Çoğu" ifadesi bu noktada önem arz etmektedir çünkü, paradigma olarak kabul edilen teoriler alanda öncü kabul edilen isimlere dayanan bir yapıdadır. Klasik dönemin (sosyologlarca on dokuzuncu yüzyıl, yirminci yüzyılın başı olarak kabul edilen dönem) sosyologları olan Durkheim, Weber, Marx, Mead'a dayanan teoriler birer paradigma olarak kabul edilmiştir. Ritzer'e göre sosyologların paradigmayı böyle görmesinin nedeni, Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nın ilk baskısında ifade ettiği üzere paradigmanın "politik bir fenomen" olarak görünmesinden kaynaklanmaktadır (Ritzer, 1975: 156).

Ritzer "politik bir fenomen" olarak görülen paradigma tanımıyla, Kuhn'un belirttiği olağan bilim sürecinin aykırılıklar dönemine geçmesiyle birlikte, bir paradigmanın diğerine üstün gelmesi sürecine vurgu yapmaktadır. Bir paradigma diğerine üstünlük sağlar çünkü, rakip olandansa mevcut problemi daha iyi açıklar ve diğerine karşı bir güç elde eder. Ritzer bu aşamanın politik bir görünüme sahip

olduğunu öne sürer. Hâkim paradigmada çıkan bunalımın sonucunda, onun yerini almak adına yarışan paradigmalardan en uygun olanı eskisinin yerini alır ve alana dair çalışmalar bu paradigma altında gerçekleşir. Newton fiziğinden, Einstein fiziğine geçiş böyle bir aşamadır. Ancak sosyolojide, ortaya konulan rakip kuramların hâkim bir paradigma olma şansı yoktur. Alanın sahip olduğu öznelliğin bir sonucu olan bu durum, Ritzer tarafından bu bağlamıyla politik olarak nitelendirilmiştir. Doğa bilimlerinde, hâkim olmaya hak kazanan paradigma rakip paradigma destekçileri tarafından da bir süre sonra kabul edilir. Bunun nedeni, doğa bilimleri için var olan ‘kesinlik’ kavramının sosyal bilimlerdeki görünümünün aynı şekilde gelişmemesidir. Bu daha önce bahsedilen, birbirinden çok farklı yapıda gelişen doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin (sosyal bilimlere gelen eleştirilerin temelinde var olan -temel bilimlerden- farklılığın bahsedilen kesinlik olduğu vurgulanır) farklılıklarının doğal bir sonucudur. Böylelikle; doğa bilimlerinde olağan bilim dönemi paradigması için kaybolma noktasına gelen muhalefetin, sosyolojide değişmeden varlığını sürdürdüğü gerçekliğine dayanan Ritzer’in “politik” yorumu, sosyolojide paradigmanın neden birden çok olacak şekilde geliştiğini anlamamıza yardımcı olur. Bu yorum, Kuhn’un teorisinin paradigma üzerinden ‘epistemik topluluk’ vurgusuna ve ‘epistemik topluluklar’ arası mücadelenin paradigma temelli analiz edilebilirliği tespitine tam uygunluk gösterir.

Ritzer, Kuhn’un paradigma kavramının yapısından ortaya çıkan bu politik anlamı, bilimsel alana dair çalışmaların ortaya konulduğu makaleler üzerinden örneklendirerek, bilimsel etkinliği bu doğrultuda gelişen bir güç sahası olarak tanımlar:

Örneğin, destekçileri bir alandaki en önemli dergileri kontrol eden ve böylece neyin yayınlanacağını belirleyen paradigmanın, taraftarlarının çalışmaları için prestijli çıkış noktalarına erişimi olmayan paradigmalara karşı üstünlük sağlama olasılığı daha

yüksektir. Benzer şekilde, bir alanda liderlik pozisyonu çoğunlukla hâkim paradigmanın destekçileri tarafından verilir ve bu onlara meşruiyetlerini önemli oranda ortaya koyacak bir platform verir. Bir alanda hegemonya kazanmak isteyen paradigmanın destekçileri, yukarıda özetlenen güç türlerinden yoksun oldukları için açıkça dezavantaj altındadır. Yine de, kendi politik savaşını yürüterek, baskın bir paradigmayı devirebilir ve kendileri için bu pozisyonu kazanabilirler (Ritzer, 1975: 157).

Ritzer'in bu örneği doğa bilimleri için de aynı şekilde gerçekleşmiştir ancak, doğa bilimlerinin sahip olduğu kesinlik doğrultusunda, bu politik aşamayı daha hafif oranda geçirdiğini söyleyebiliriz. Ancak sosyoloji için, sosyoloji çalışmaları için bu örneklendirmeyi temele aldığımızda, sosyolojide paradigmanın neden salt teoriler olarak algılandığını görmemiz mümkün olur. Teoriler ve onların dayandığı öncü isimler, alan adına oldukça belirleyici olmuştur ve bunun temelinde onların dominant olmasını sağlayan bir güç dengesi vardır. Effrat'ın sosyolojide paradigma olarak Marksizm, Durkheim'ci teori, Weberian teori, fenomenoloji, etnometodoloji ve sembolik etkileşimcilik teorilerini belirlemesi; bu güç dengesinden bağımsız değildir. Ritzer'in Kuhn'un paradigma kavramından esinlenerek oluşturduğu bu vurgu, sosyolojinin tarihsel sürecine dair öncüllerinden farklılaşan tarzda bir eleştiri olduğundan, Ritzer'in sosyolojide paradigmayı konumlandırış biçimi bu çalışma için es geçilemeyecek bir odak noktası oluşturur.

Ritzer, Friedrichs ve Effrat'dan farklı olarak ifade etmektedir ki, paradigmayı teori olarak görmek yanıltıcı olabilir. Kuhn ile paralel olarak da belirtir ki; teoriler paradigma değildir. Aksine, teoriler çok daha geniş paradigmaların bileşenleridir (Ritzer, 1975: 158). Bu noktada Ritzer, yeni bir paradigmatik tasnif örneği karşımıza

çıkartır. Bunun temelinde, Kuhn'un paradigma kavramını nasıl yorumladığı vardır. Ritzer öncülü iki sosyologdan daha farklı bir yön bulmuştur ve bu yön doğrultusunda paradigma kavramının sosyolojiye uyarlanabileceğini düşünür. Bu nedenle paradigmayı sosyoloji literatüründe yer alan teoriler olarak değil, bu teorilerin oluşmasını sağlayan konunun kendisi olarak değerlendirir.

Sosyoloji, fiilî olarak gözlemlenebilir konularla ilgilenir, görgül (ampirik) araştırmaya dayalıdır ve olgulara anlam kazandıracak kuramları ve genellemeleri formüle etme girişimlerini içerir (Giddens, 2016: 13). Giddens'in sosyoloji tanımıyla paralel olarak değerlendirirsek; Ritzer önceliği sosyolojinin konusuna vererek, sosyolojik konuların formülasyonunu (sosyolojik teoriler) ikinci plana atmıştır. Bu doğrultuda Ritzer, üç alt başlık belirleyerek sosyolojinin “üç temel paradigmadan” oluştuğunu gösterme yoluna gitmiştir. Bu görüşün Friedrichs ve Effrat'la uyuşan tek yanı, sosyolojinin yine çok paradigmatlı bir yapıda değerlendirilmiş olmasıdır. Ritzer öncülleri kadar fazlaca paradigma belirlememiş olsa da, paradigmayı Kuhn'un olağan bilim sürecinde ifade ettiği gibi tek bir hâkim görüşe indirgeyememiştir. Bu şekilde bir kavramsallaştırmanın ortaya çıkmasının temelinde Ritzer'in ortaya koyduğu ve bir paradigmayı analiz etmemizi sağlayacak dört farklı bileşen belirlemesi vardır: “1) paradigma içinde çalışanlar için bir model olarak duran bir örnek veya çalışma; 2) konunun görünümü; 3) teoriler; 4) yöntem ve araçlar” (Ritzer, 1975: 157).

Yukarıdaki sınıflandırma doğrultusunda Ritzer öncüllerinden farklı olarak, teorileri tamamen paradigma olarak kabul etmemiştir ancak, teorileri sosyolojinin içinde var olabilecek bir paradigmaya götüren unsur olarak belirlemiştir. Teorilere bir önem atfetmiştir ancak, bir paradigmayı tanımlamak için eldeki tek kaynak olarak değerlendirmemiştir. Bunun yanı sıra, paradigma içinde çalışanlara bir model oluşturacak örneklerin yani, Durkehim'in *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* eseri gibi o

konunun çalışıldığı alanda ön plana çıkan çalışmaların da paradigmayı belirlerken önemli bir öncül olduğunu ifade etmiştir. Yine *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* örneğinden devam edersek; Durkheim'in bu çalışmasında konuyu hangi kavramsallaştırma ile ifade ettiği (yukarıda bahsedilen ikinci öncül), kavramlarla bağladığı konuyu ortaya koyarken hangi araştırma yöntemlerinden yararlandığı (-nitel ya da nicel- yukarıda bahsedilen dördüncü öncül) gerçeğini ortaya koymak, Ritzer'e göre bu çalışmayı bir paradigmanın altında değerlendirmek açısından elzemdir.

Ritzer'in görüşleri doğrultusunda, sosyolojide paradigmanın varlığı daha kompleks bir yapıya evrilmiştir. Sosyolojide paradigmatic bir yapı belirleyebilmek adına; alanda ortaya konulan çalışmalar, kuramlar, kavramlar ve yöntemler üzerine incelemeler gerekli hale gelmiştir. Ritzer bu gereklilikler doğrultusunda yukarıda bahsedilen üç temel paradigmayı belirlemiştir: Sosyal gerçeklik (social facts), sosyal tanımlama (social definitions), sosyal davranış (social behavior) (Ritzer, 1975: 158). Bu üç paradigmayı ortaya koyduğu öncüller doğrultusunda; örnekler (exemplar), konunun görünümü (image of the subject matter), teoriler (theories), metotlar (methods) olarak dört başlık altında açıklamıştır.

Ritzer'in bu aşamaları nasıl ele aldığını göstermeden önce Kuhn'un paradigma kavramına tekrar dönmekte yarar vardır. Kuhn, Maternan'ın belirttiği üzere paradigmayı yirmi bir anlamda kullanmış ve kendi de bu gerçeği daha sonradan kabul etmiştir ancak, bu yirmi bir farklı anlamla ifade etmeye çalıştığı şey aynıdır. Paradigmanın sosyolojik anlamları olan “bilimsel başarımlar” ve “bilimsel alışkanlıklar” paradigmanın kendisine, Kuhn'un deyişiyle; bilim çevresine *belli bir süre* için model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin eden (Kuhn, 2018: 65) yapısına atıfta bulunmaktadır. Paradigma Kuhn tarafından; sadece olağan bilimin içinde gerçekleştiği etkinlik-süreç olarak değil, bu aşama boyunca bilim insanlarına kuramsal çerçeve,

yöntem, kavram ve hipotezler sağlayan güçlü bir model olarak resmedilmişti. Ritzer ise, bunun tam tersi bir yol izleyerek paradigmanın bütünlüğünü bozmuştur. Sosyolojiye paradigmayı dâhil etmeye çalışmasından doğan doğal bir sonuçtur bu. Sosyolojinin bütünlükçü yapıda değerlendirmesi güç bir bilim dalı olduğu ortadadır. Kuhn bu durumu (daha sonraki bölümlerde detaylıca açıklanacak olan) şu şekilde değerlendirir: “Toplum bilimcileri arasında, geçerli sayılacak bilimsel sorunlar ve yöntemler üzerinde açık açık başgösteren anlaşmazlıkların çokluğu ve kapsamı beni özellikle şaşırttı” (Kuhn, 2018: 64). Kuhn’un bu durumu şaşırtıcı olarak değerlendirmesi beklenen bir sonuçtur çünkü, Kuhn için paradigma; kuramla, yöntemle bir bütündür ve tutarlıdır. Doğa bilimlerinde paradigmayı örneklendirirken de paradigmanın bu yönünü özellikle vurgular. Paradigmanın doğa bilimlerini modellemesi ancak sosyal bilimleri bu kavramın öncesinde (Kuhn’un kurduğu olağan bilim öncesi dönem ve sosyoloji benzerliği) ya da kimi zaman dışında bırakması bahsi geçen bütünlüğün sağlanamaması sebebiyledir.

Kuhn’un (olağan bilim) paradigması düz bir doğrusal çizgi gibi bütünlüklü ve tutarlıdır. Ritzer’in bu yapıyı sosyolojiye uyguladığı kavramsallaştırmasında, paradigmanın düz doğrusal yapısında kırılmalar meydana gelmiştir. Kırılan kısımlardan yeni yollar açılmış ve böylece tek olması için geliştirilen yine çok olacak şekilde kurgulanmıştır.

Makalesi boyunca Ritzer, tanımladığı üç paradigmayı birer ana başlık olarak değerlendirmiş ve bunları yukarıda ifade edilen dört aşamaya göre tekrardan alt başlıklara bölerek çeşitlendirmiştir. Bu ana başlıklardan ilk paradigma tanımını örneklendirdiğimizde; sosyolojinin kurulduğu andan itibaren Comte tarafından dile getirilen, asıl anlamını Durkheim’le bulan alanın en temel konularından birine göz atma şansı buluruz. İlk sayfalarda sosyolojinin iki temel kavramının toplum ve birey

olduğunu dile getirmiştim. Sosyologların bu iki kavramı algılayış biçimi ve bu iki kavrama model olacak yaklaşımlar birer paradigma olarak değerdendirilebilecek kadar alan için önemlidir. Bunlardan ilki, Ritzer'in belirttiğı üzere (Ritzer, 1975: 158) 'sosyal gerçekliğı' temel alan yaklaşımdır.

Ritzer sosyal gerçekliğı ele alırken Durkheim'i; Friedrichs ve Effat'tan farklı olarak bir paradigma öncüsü olarak değıl, bu paradigmanın içerisinde yer alan ilk örnek çalışmaları ortaya koyan bir isim olarak görmüştür. Bu çalışmaların kapsamında, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (1895) ve *İntihar* (1897) vardır. Durkheim'in sosyal gerçekliğı, dış şeyler olarak bireysel olana dair bağlayıcı gördüğüne vurgu yapar. Bu bizi sosyolojinin daha önce ifade ettiğı toplum ve bireyden sonraki üçüncü önemli kavramına götürür, "kurum". Sosyal gerçekçiler toplumu kurum, norm, sistem üzerinden değerdendirmişlerdir. Sosyolojinin temel kavramlarından topluma kesin ve direk bir bakış açısı benimseyen sosyal gerçekçilerin ana fikri, toplumsal yapı ve toplumsal kurum bağlamında sosyolojik bir bakış açısı geliştirmektir. Bu noktaya kadar belirlediğı paradigmatic yapı içerisinde tutarlı bir biçimde sosyal gerçekliğı tanımlayan Ritzer, teoriler alt başlığında, Friedrichs'in baskın paradigmalar olarak nitelediğı sistem ve çatışma teorisine yer verir: "Sosyal gerçekler paradigmasına dâhil edilebilecek bir dizi teori vardır, ancak en önemli ikisi yapısal-işlevselcilik (veya sistem teorisi) ve çatışma teorisidir" (Ritzer, 1975: 159).

Ritzer, yapısal işlevselcilik ve çatışma teorisinin ana kavramlarının yapı ve kurum olduğunu ifade etse de; bu iki teorinin bu kavramları yorumlayış biçimleri birbirilerine zıt olacak şekilde gelişmiştir. Bu iki teorinin birbirinden ne kadar farklı bir biçimde konumlandığını Ritzer'de bu bölümde dile getirir: İşlevselciler toplumu statik olarak değerdendirirken, çatışma teorisyenlerine göre toplum değışime tabidir. İşlevselciler toplumun düzenli bir yapıda olduğu gerçeğini vurgularken, çatışma

teorisyenleri baktıkları her yerde anlaşmazlığı ve çatışmayı görürler. İşlevselciler, toplumu normlar, değerler ve ortak ahlak ile bir araya getirme eğilimindeyken; çatışma teorisyenleri toplumda bazı üyelerin üstte olanlar tarafından zorlanmasından kaynaklanan her türlü düzeni görürler (Ritzer, 1975: 160).

Ritzer'e göre sosyal gerçekliğin toplum kavramını merkeze alması, yapı ve kuramı incelemesi bu yaklaşıma geniş ölçekli bir bakış açısı verir. Böyle bir bakış açısına sahip yaklaşımın metodu Ritzer'e göre, anket ve görüşme teknikleridir (Ritzer, 1975: 160). Sosyal gerçeklik alanında örnek çalışma olarak sunduğu Durkheim'in *İntihar* eseri temelde bu şekilde oluşturulmuştur. Durkheim *İntihar*'da intiharı bir sosyal olgu (gerçeklik) olarak ele almış ve bunun toplumdaki yansımalarını göstermek adına yapmış olduğu anket ve görüşme tekniklerinden elde ettiği sayısal verileri tablolastırmıştır. Bu yöntemler doğa bilimlerindeki deney ve gözlemin sosyal bilimlere adapte edilmiş halidir. Pozitivist yaklaşımla oluşturulan bu yöntemler; “sosyal dünyanın doğa dünyasıyla özünde aynı olduğu, ikisinin de en iyi şekilde doğa bilimciler tarafından geliştirilen ‘bilimsel yöntem’ kullanılarak araştırılabilecek nesnel bir gerçekliğe sahip oldukları kabulüne dayanır” (Slattery, 2014: 71).

Pozitivist olarak şekillenen ve Comte'un sosyolojiyi “sosyal fizik” olarak nitelendirmesini sağlayan doğa bilimlerinden uyarlanan bu yöntemler Ritzer'e göre bir noktada sosyoloji için paradoksal bir anlam taşımaktaydı:

Sosyal gerçekçiler tarafından anket ve görüşmenin kullanımı, çağdaş sosyolojide başka bir paradoksa işaret etmektedir. Bu yöntemler bireylerden gelen cevapları ortaya çıkarır ve sosyal faktörün temel ilkesi, bütünün parçalarının toplamından daha fazla olmasıdır. Böylece, bireysel cevapların toplamı sosyal bir gerçeğe eşit değildir. Buna ek olarak, bireysel cevaplar, sosyal bir gerçeğin

tanımını verir, bu sosyal gerçeğin "gerçekten" ne olduğunu değil
(Ritzer, 1975: 160).

Ritzer'in işaret ettiği paradoksal durum bu noktada önemlidir. Doğa bilimlerinden sosyolojiye uyarlanan yöntemler tamamıyla alana karşılık gelmemektedir. Bunun sebebi, insanların doğa bilimlerinin inceleme nesnelerinden farklı olarak daha karmaşık bir yapıya sahip olmalarıdır. Sosyal gerçekçilerin bilim dışı olarak görüp, reddetme eğiliminde oldukları gözlem metodu bu noktada bu yöntemlere dair yöneltilecek bir eleştiri olarak karşımıza çıkar. Özellikle metotta var olan farklı yaklaşım doğrultusunda, Ritzer'in belirlediği ikinci paradigmaya geliriz. Burada sosyolojinin öncüsü olarak kabul edilen üçüncü isme atıfta bulunulduğunu görürüz. Durkheim ve ondan sonra gelen yapısal-işlevselci teori (her ne kadar işlevselci teorisyenler Durkheim'den farklılaşsalar da temelde sosyal olguları alırlar), Marx² ve çatışma kuramı sosyal gerçekçi paradigma altında geniş perspektifli birer yaklaşım olarak kabul edilirken; Weber'in alanın *exemplar*'ı olduğu sosyal tanımlamacı paradigmanın merceğinin daraldığını görürüz. Bu yaklaşımın temelinde sosyolojinin iki temel kavramından olan toplum yerine "birey" ön plandadır.

Sosyal tanımlamacı vurgusu Ritzer'e ait olmakla birlikte, sosyologlarca Weber'in görüşleri etkileşimsel-etkileşimci temelde değerlendirilir. Sosyolojik bakış açısı içerisinde bireylerin gerçekleştirmiş olduğu eylemlere (action) yer verir. Sosyal eylemlerin yorumlandığı ve anlaşılmaya çalışıldığı bir sosyoloji bilimi portresi çizer. Bu görüş doğrultusunda, Weber sembolik etkileşimci kuram, fenomenoloji,

² Bu noktada parantez açmada fayda var çünkü Ritzer Marx'ı çatışma geleneğinin başlangıcı olarak görmezken, onu çatışma geleneğinin başlangıcına alan ve kendilerini Marksist gelenekte konumlandıran teorisyenlerin varlığından bahseder: Dahrendorf gibi. Ayriyeten birçok sosyoloji kitabında çatışma kuramını incelemeyen önce kuramın klasik köklerinde Marx'ın teorilerinin olduğu ibaresine rastlanır. Friedrichs ve Effrat'ın konumlandığı gibi, Marksist teori ve çatışma kuramını bağlayarak açıklamak yerinde olacaktır.

etnometodolojinin öncülü olarak kabul edilir. Bahsi geçen sosyoloji teorilerinin hepsi yorumu merkeze alması dolayısıyla araştırma metotlarında gözleme dayalı bir yaklaşım belirler. Bu noktada yeni paradigmaya dair tutarlı bir desenin ortaya çıktığı görülür.

Ritzer Weber'in bu alanın örnek çalışmacısı olarak göstermesine rağmen yine paradoksal bir örneğe değinir: "Buradaki paradoks, Weber'in çalışması sosyal tanımlamacı paradigmasının örneği olarak görülürken, hayatının çoğunu sosyal yapıları analiz ederek geçirdi" (Ritzer, 1975: 161).

Weber'in yaşadığı dönemde ele aldığı din, bürokrasi, kapitalizm ve sınıf kavramları geniş ölçekli kavramlar olarak kabul edilir. Bu konuları çalışırken toplumsal eylem ve ideal tip kavramlaştırmalarının bireye yönelik vurgusu nedeniyle, mikro-birey odaklı kavramların öncüsü olarak değerlendirilmiştir. Sosyolojide tüm tanımlamalar doğa bilimlerinden farklı olarak bire bir uygunluğa sahip değildir. Birini diğerinden ayıran ve başka alana dâhil eden ölçütler arasındaki mesafe doğa bilimlerinden farklı olarak sosyolojide yakındır.

Ritzer son paradigma olarak belirlediği sosyal davranışta, bu yaklaşımın psikolojiye daha yakın olduğunu belirtmiştir ancak, bu yaklaşımın o dönemde sosyoloji ve psikoloji arasında tam olarak nereye yakın olarak değerlendirildiği kısmı net olmadığından, bu yaklaşımın birey-çevre ekseninde değerlendirilmesinden yola çıkarak 'özel' bir değerlendirmede bulunmuştur. Sosyal psikolojiye yakınsayan bir görüşün bu konumda üçüncü bir paradigma olarak değerlendirilmiş olması şaşırtıcı olmamaktadır. Ancak alanı en çok etkileyen ilk iki belirlenen paradigma ve içerisindeki teoriler olduğundan, bunlar üzerinde durulacaktır.

Makalede temellendirdiği analizini tamamlarken Ritzer, yaptığı tanımın çok paradigmalı bir yapıda olduğunu farkındadır. Sosyolojideki yaklaşımları tek bir alanda toplayamıyor olmayı, alanda belirli bir konsensüsün olmayışına bağlar. Bu görüşü

başlangıçtaki paradigmanın politik görünümü yorumuyla paraleldir. Ancak sahip olduğu paradigmanın teorilerden daha geniş anlama sahip olduğu kabulü doğrultusunda, paradigma kavramıyla birlikte sosyolojinin teorik sürtüşme alanı olarak ilerleyen bilimsel sürecini yeni bir zemine oturtur:

(Paradigma) Metodolojik farklılıklarımızı görmemizi ve metodolojik farklılıkların teorik farklılıklarla nasıl yakından ilişkili olduğunu görmemizi sağlar. Örneklerin çalışmalarında mevcut teorik ve metodolojik farklılıkların disiplin tarihimize nasıl bağlı olduğunu görmemizi sağlar. Son olarak, teorilerin, yöntemlerin ve örneklerin temel imgelerimizle nasıl ilişkili olduğunu görmemizi sağlar (Ritzer, 1975: 164).

Politik farklılıkların üstesinden gelmek ve sosyolojik paradigmaları bütünleştirmek gerektiğine olan (Ritzer, 1975: 165) inancının temelinde sosyolojide eksik olan konsensüsün sağlanmasının elzem olması gerektiği düşüncesi vardır. Sosyolojinin ileriki aşamalarda tek bir paradigma bilimi haline geleceğine dair şüphelere sahip olsa da, sosyolojinin paradigma bağlamında uzlaştırılmasının sosyoloji bilimine yeni bir boyut katacağını savunur. Bunun için de, sosyolojinin tarihsel olarak geçirdiği evrelere bakmak, alandaki temel yaklaşımları bilmek ve birbirlerinden nasıl farklı olduklarını anlamak gerektiğini (Ritzer, 1975: 166) ifade eder.

Ritzer'in *Sosyoloji: Çoklu Paradigma Bilimi* makalesinde sosyolojideki çok paradigmatlılık durumunu gösterme biçimi; Kuhn'la paralel olarak, paradigmayı teorilerin üzerinde konumlandıran yeni bir sosyoloji görünümü ortaya koymuştur. Kendisinden önceki sosyoloji ve paradigma bağdaştırmasını yapan sosyologları (hem Ritzer'in makalesinde hem de bu tez içerisinde Friedrichs ve Effat ile sınırlandırılan) teorileri paradigma olarak görmesinden dolayı eleştirmiştir. Bu noktada Ritzer'in

paradigmaya yeni bir açıdan yaklaştığını söylemek olanaklıdır ancak, Kuhn'un paradigmaya atfettiği “bilimsel başarımlar” ve “bilimsel alışkanlıklar” gibi sosyolojik anlamlı paradigma tanımlarını belirli bir temele oturtamadığını söylememiz gerekir. Sosyolojinin tarihsel gelişim sürecinde, kişilerin ve onların ortaya koymuş oldukları kuramların başarımlar ve alışkanlıklar olarak nitelendirilmelerini sağlayacak bir temel vardır. Paradigmanın sosyolojik anlamları da bu temelle uyumludur. Friedrichs ve Effat'ın sosyolojinin metodolojik/paradigmatik gelişimini ortaya koymak amacıyla; teorileri, kişileri birer paradigma olarak görmelerinin nedeni budur. Ritzer de paradigmanın bu anlamlarını temel alsaydı, eleştirmiş olduğu sosyologlar gibi kişileri ve teorileri birer paradigma olarak görmek, en azından paradigmaya benzer bir yapıya sahip olduklarını ifade etmek, durumunda kalırdı. Paradigma tam manasıyla sosyoloji bilimini açıklamak için doğru bir kavramsallaştırma modeli değildir ancak, paradigmanın sosyolojik başarımlar ve alışkanlıklar anlamları, sosyolojinin Kuhn'cu bağlamda paradigma olarak nitelendirilemeyecek ama sosyolojinin paradigma olmaya uygun olan tarihsel gelişim sürecine sahip olduğunu ifade etmemizi gerekli kılar.

Örnekleme İlişkin Değerlendirme

Ritzer'in belirlediği ve paradigmayı, alanda öne çıkan örnek çalışma, teoriler, yöntem ve bu paradigmanın çerçevesini belirleyen konu olarak ele alması, bu kavrama getirilen ilk farklı açıklama örneği olarak bu tez için es geçilemeyecek bir örnekleme olmuştur. Ritzer'in makalesi, paradigmanın bu tez içerisinde; hem sosyolojinin metodolojisini ortaya koymak için gerekli bir kavramsallaştırma olarak hem de sosyolojiyi açıklama bağlamında sahip olduğu yetersizliği vurgulanacak şekilde ele alınması gibi değerlendirilmiştir. Ritzer'in paradigmanın üç şekilde sınıflandırılabilirliğine dair görüşü, sosyolojinin başlangıcından itibaren var olan politik çatışmayı en aza indirerek, alanda ortak bir görüşün gerçekleşmesi için ilk adım olarak

ortaya konulmuştur. Bu nedenle farklılaşmanın en çok belirginleştiği sosyolojik teorileri ve bu teorilerin öncülerini, sosyolojiyi ele aldıkları ortak konu altında birleştirerek uzlaştırmak istemiştir. Kuhn'un bilim teorisinde, hâkim bir bakış açısının özelliklerini somutlaştırmak adına kurguladığı *paradigma* kavramıyla sosyolojinin uzlaştırılabilir olup olmadığı sorusuna Ritzer'in cevabı bu sınıflandırma biçimi olmuştur. Öncülleri olarak ele aldığımız, Friedrichs ve Effat'ın sosyoloji teorilerini ya da alanın öncüllerini birer paradigma olarak değerlendirmelerinin temelinde, bu politik çatışmayı çözmek adına bir sınıflandırma yapmamış olmaları vardır. Bu nedenle işlevselcilik ve çatışma teorileri; Friedrichs ve Effat için sosyolojinin iki farklı paradigmasıyken, Ritzer için, sosyal gerçeklik paradigmasını oluşturan iki bileşen olarak görülmektedir. Aynı şekilde anlamacı-yorumlamacı gelenekten gelen sembolik etkileşimcilik ve etnometodolojiyi; Friedrichs ve Effat sosyolojinin iki diğer farklı paradigması olarak değerlendirirken, Ritzer bu teorik fikirleri sosyal tanımlamacı paradigmanın altında yer alacak şekilde biçimlendirmiştir. Bu sosyologların yaşadıkları modern dönemin (yirminci yüzyılın başından itibaren sosyolojinin gelişim gösterdiği) başlangıç teorilerini konumlandırış biçimleri, sosyolojinin klasik döneminin (on dokuzuncu yüzyılda sosyolojinin bir bilim olarak kurulduğu ve gelişim gösterdiği) alana sağladığı tarihsel temelden bağımsız değildir.

Friedrichs ve Effat'ın paradigmayı sosyolojiye uyarlamaya çalışarak teorilere paradigma demesiyle, Ritzer'in sosyolojiyi paradigmaya uyarlamaya çalışarak konulara paradigma demesi sosyoloji içinde anlamlı birer paradigma olabilirken; Kuhn'un teorisine göre ikisi de paradigma değildir. Bunun nedeni; Friedrichs ve Effat'ın paradigmaları teorilere indirgemesi, Ritzer'in ise paradigmayı konu olarak sınıflandırırken yapmış olduğu alt ayrımların birer paradigma özelliği taşımasıdır. Friedrichs ve Effat kadar Ritzer de sosyolojiyi açıklamada paradigma anlamına gelecek birden çok tanımlama kullanmıştır. Bu haliyle bu açıklamalar Kuhn modeline göre ya

olağan bilim öncesine ya da aykırılıkların baş gösterdiği döneme uygun bir bilim modeli çizmektedir. Kuhn'un bilim teorisi bağlamında sosyoloji hala bir bilim değildir.

Kısacası; Friedrichs'in sistem ve çatışma teorilerini baskın paradigmalar olarak görmesiyle, Ritzer'in bu iki teoriyi sosyal gerçekçilik paradigmasının içerisinde yer alan baskın düşünceler olarak nitelendirmesi arasında Kuhn perspektifinden bakıldığında pek bir fark yoktur. Temelde bu iki teorinin de paradigma olarak nitelendirilmesi Kuhn'un bilim teorisindeki paradigmanın konumlandırılış biçimiyle karşılaştırıldığında olanaklı değildir. Bunun sebebi olarak yine sosyoloji biliminin diğer bilimlerden farklı olacak şekilde gelişen tarihsel sürecinin olduğunu söyleyebiliriz. Bir sosyoloji teorisi kendi içinde, yeni kavramlara, hipotezlere, metotlara ve yaklaşımlara bölünecek şekilde gelişmiştir. İşlevselcilik temelde düzen ve sabitliği görürken, çatışmacılar çatışma ve anlaşılmazlık görürler. Böylelikle bu denli farklı toplum algıları olan iki kuramı Ritzer'in sınıflandırdığı gibi bir yaklaşımın içindeki teoriler olarak görmek ne kadar mümkündür sorusu doğar.

Ritzer işlevselciler ve çatışmacıları sosyal gerçekliği yapı ve kurum olarak değerlendirdikleri için ortak paydada birleştirmişti. Kendisinin de teorileri karşılaştırdığı üzere; işlevselciler için yapı statik iken, çatışmacılar için yapı değişkendir; aynı şekilde işlevselciler için kurumlar düzeni belirtirken, çatışmacılar için kurumlar anlaşılmazlığın belirtisidir. Bu durum Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda bahsettiği ördek-tavşan örneğine benzer. Ortada tek bir şekil vardır ve bu şekle bakanların kimi ördek görürken, kimi ise tavşan görür. Temelde bu tek bir şekil de olsa, ördek olarak görülen şekil ile tavşan olarak görülen şeklin birbiriyle aynı olduğunu söyleyebilir miyiz?

Bu soru doğrultusunda sosyolojideki genel görünümü itibariyle işlevselcilik ve çatışma teorisinin, neden aynı paradigmanın içerisinde aynı olguyu açıklamaya çalışan yaklaşımlardansa, hâkim olma çabasındaki rakip paradigmalar olarak görüldüğüne bir

cevap bulabiliriz. Ritzer'in ortaya koyduğu gibi aradaki politik sürtüşme ve birbirinden zıt yöne giden kavramsallaştırma biçimi bu iki teorinin sosyologlarca iki ayrı paradigma olarak görünmesine sebep olmuştur. Sosyologların bunu bu şekilde kabul etmelerinin sebebi, paradigmaya sosyoloji perspektifinden bakıyor olmalarıdır.

Bir bilim felsefesi modeli olarak paradigma gözünden sosyolojiye baktığımızda ya da sosyoloji perspektifinden paradigmayı incelediğimizde gördüğümüz şeyler ne kadar aynıdır? Ördek-tavşan örneğindeki gibi aynı şekli farklı şeyler olarak gördüğümüzde bu şekil aynı olma özelliğini kaybeder. Paradigma ve sosyoloji arasında da böyle bir ilişkinin varlığından söz edebiliriz: Paradigma gözünden sosyoloji çok sesli bir “bilim” olarak görülmektedir. Sosyolojide onu doğa bilimlerinden farklılaştıran hâkim tarzda bir anlam çerçevesi eksiktir. Sosyologlar ise, paradigmayı sosyolojinin iç dinamiklerine göre yorumlarken paradigmanın felsefi anlamını ıskalar. Paradigma kavramının içinde sosyolojik bir anlam vardır, sosyolojiyi açıklamaya uyarlanmak istenilen paradigmanın da bu bilimi eleştirel bir biçimde değerlendirmesini sağlayan felsefi bir anlamı vardır.

Bu karşılaştırma biçimi doğrultusunda, tezin temelinde yer alan paradigma ve sosyoloji ilişkisini ve bunların uzlaştırılabilir olup olmadığını göstermek adına hem paradigmanın konumlandırılışı hem de sosyolojinin tarihsel süreci bağlamında iki bölümde incelemek anlamlı olacaktır. İlk olarak, paradigma açısından sosyolojiyi anlayabilmek adına Kuhn'un bilim teorisini bilimsel sürecin başından başlayarak (çok sesli, bilim öncesi dönemden başlayarak modern bilimin iç dinamiği olan olağan bilim aşamasına kadar) değerlendirmek önemlidir. Yer yer Kuhn'un önermelerini sosyolojiyle karşılaştırdığımızda ne gibi benzerlikler ve farklılıklar elde ederiz?

İkinci olarak sosyoloji açısından paradigmayı kavrayabilmek adına, sosyolojinin tarihsel sürecine bakmak anlamlı olacaktır. Bu yaklaşıma neden olan en önemli yön,

Kuhn'un paradigmayı sürece dayanan bir kavram olarak betimlemesidir. Paradigmanın Masterman tarafından bilimsel etkinlik-başarımlar olarak nitelendirilen bu anlamları ve incelediğimiz sosyologların sosyolojide paradigmayı sınıflandırma çalışmaları doğrultusunda, sosyolojiye tarihsel bağlamda bakmak bu noktada önem kazanır. Sosyolojinin Comte tarafından kurulduğu ve özellikle Durkheim, Marx, Weber ile büyük dönüşüm yaşadığı (alandaki bu üç ismin neden bu şekilde konumlandırıldığı ileriki bölümlerde detaylandırılacaktır) tarihsel sürecinin başlangıç evresi, modern dönemin sosyolojik gelişiminin sınıflandırılma biçimini anlamamızda önemli bir role sahiptir. Hem yirminci yüzyılda hem de günümüzde mevcut olan sosyolojinin çok paradigmatlı durumunu anlamak adına, alanın ilk kurulduğu zamana bakmak ve çok paradigmatlılığın temellerini burada aramamız yerinde olacaktır.

Daha önce sosyologlarca üzerinde durulan, sosyolojide ne paradigmadır ne paradigma değildir sorusunu tekrar sormak istememin nedeni, sosyologlarca bu soruya verilen cevabın tekrar üzerinden bilim felsefesi -temelinde Kuhn'un bilim teorisinin yer aldığı, merkezinde paradigma kavramı olan- perspektifiyle sosyolojinin tarihsel sürecini birleştirerek geçmektir. Böyle bir çaba, hem sosyolojinin metodolojik olarak tarihsel bağlamda geçirdiği dönüşümleri kavramak, hem de paradigmanın sahip olduğu sosyolojik anlamın özgünlüğünü vurgulayarak, Kuhn'un teorisinin sosyolojide yarattığı dönüşümün önemini ortaya koymak adına alana katkıda bulunacaktır.

Tezin Problemi

Thomas Kuhn'un bilim teorisi içerisinde ortaya koyduğu *paradigma* kavramının, doğa bilimleri üzerine yaptığı çözümlemeler adına önemli olması kadar, sosyal bilimlerin tarihsel gelişimine yaptığı katkılarla da ele alınması gerekmektedir. Bu noktada, sosyal bilimler içerisinde bu kavramdan en çok etkilenen *sosyoloji* disiplinine ayrıca yer verilmelidir. *Sosyoloji* ve *paradigma* arasındaki ilişkinin niteliğinin

gösterilmesi, sosyolojinin yöntemine dair sözler söylemeyi de beraberinde getirir. Bu ilişkiyi kurmak adına, sosyolojinin tarihsel sürecinin günümüze kadar hangi aşamalardan geçtiğini gösteren metodolojik/paradigmatik bir çözümleme yapma gerekliliği ortaya çıkar.

Sosyolojideki kuramlara ve araştırma yöntemlerine bakıldığında *çok paradigmatılık* olgusu göze çarpmaktadır. Sosyolojinin kurulduğu on dokuzuncu yüzyıldan günümüze kadar çok paradigmatı bir yapıda olduğu görölmekte ve bu durum sosyologlarca da dile getirilmektedir. Bu konuya değinen ve bu tez boyunca referans noktası olarak alınan çağdaş sosyologlardan George Ritzer sosyolojinin bu durumunu *Sociology: A Multiple Paradigm Science* (Sosyoloji: Çoklu Paradigma Bilimi) makalesinde dile getirmiştir. Sosyolojiyi çok paradigmatı olarak nitelendirme, Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda ortaya koyduğu paradigma kavramının temellendirilişinden ileri gelmektedir. Kuhn'a göre (*olağan*) *bilim döneminde* tek ve baskın bir paradigma olmalıyken, sosyolojide disiplinin başlangıcından itibaren böyle bir dönem hiç yaşanmamıştır.

Alanın kurucusu olan Auguste Comte ile başlayan sosyolojinin tarihsel sürecinin ilk aşamalarında, (bu tez içerisinde ele alınacak spesifik zaman dilimi olarak on dokuzuncu yüzyıl boyunca) alana dair kuramların ve yöntemlerin çeşitlenmesine ön ayak olan 'üç büyük sosyolog'; Emile Durkheim, Karl Marx, Max Weber'in görüşleri eş zamanlı olarak gelişmiştir. Tez boyunca ele alınan dört sosyoloğun önderliğinde, sosyolojiye katkı yapan kuram ve yöntemler, Kuhn'un *paradigma* ile açıkladığı gibi bir öncekini yıkan ve yeni, hâkim tarzda bir model oluşturan yapıda olmamıştır. Her kuram kendinden önceki kuramlar üzerine eleştiriler sunarken, kendinden sonrakiler tarafından da eleştiriler almıştır. Kuhn için bu durum, olağan bilim öncesi dönemdeki *çok seslilik*

ile uyuşmaktadır. Kuhn çok sesliliği besleyen, alana dair eleştirilerinin yer aldığı bir durum içerisinde olağan bilimin görülme imkânı olmadığını düşünür.

Kuhn'un bilim teorisinde temellendirdiği paradigma kavramına göre, sosyolojinin bir bilim olarak tanımlanmaması gerekir. Sosyolojideki isim ve teoriler, fizikte Albert Einstein'in *görelilik teorisi*, biyolojide Charles Darwin'in *evrim teorisi* gibi; kendi dönemine hâkim olan bir görüş açısı oluşturmuş ve bu doğrultuda bilimsel çalışmaların yapılmasına olanak sağlamış iki paradigma örneğinden oldukça farklı olacak biçimde gelişim göstermiştir. Kuhn'un da *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda örneklendirdiği üzere, bu iki kuram paradigma haline gelmiş ve ait oldukları bilimsel alanda rakipsiz olmuşlardır. Aynı dönemde, sosyolojinin kurulduğu yıllardaki paradigmalara bakıldığında; *işlevselciliğin* entelektüel köklerinde yer alan Comte ve Durkheim'in görüşleri, * atışmanın* entelektüel köklerinde yer alan Marx ve Weber'in görüşleri örneklendirilebilir.

Fizik ve biyolojideki  nekten farklı olarak, sosyolojide rakipsiz tek bir paradigmanın aksine, aynı dönemde ortaya çıkıp sosyoloji tarihinde dönüm noktası yaratan birbirinden farklılaşan tarzda paradigmanın olduğu görülür. Sosyolojinin bu şekilde bir gelişim göstermesi, bu disiplinin Kuhn'un modellemesine göre bir bilim sayılmaması gerektiğini gösterir. Ancak sosyolojinin kendini bir bilim olarak kanıtlaması ve paradigmalara sahip olması, bu alanın sahip olduğu ve onu doğa bilimlerinden farklılaştıran yapısal özelliği sayesinde gerçekleşmiştir. Kuhn'un bilim teorisinin bilimleri     lemek adına yetkin bir perspektif ve sosyolojiyi bu perspektifle değerlendirilebilecek bir bilim olarak kabul edersek; burada apaçık bir sorun olduğu görülmektedir. Sosyolojinin bilim olarak kabulü ve paradigmanın bilimler üzerine ortaya konan bir model olarak benimsenmesi doğrultusunda şu sorunun cevaplanması bu tezin başlıca problemini oluşturur: Sosyolojinin çok sesli yapısı ile

(olağan) bilim paradigmasının sahip olması gereken, tek ve hâkim tarzda yapısı uzlaştırılabilir midir?

Tezin Konusu

‘Sosyolojinin çok sesli olarak gelişen yapısı ile Kuhn’un ilkelerini ortaya koyduğu ve bilim paradigmasının sahip olması gereken, tek sesli yapısı uzlaştırılabilir midir?’ sorusundan doğan bu tez boyunca ilk olarak; paradigma kavramını imkânlı kılan bilimin tarihsel sürecinin ve bu teorinin sosyolojinin epistemolojik/paradigmatik dönüşümünü açıklayabilen özgün yönünün ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, Kuhn’un bilimsel modeli açıklamaya ilişkin eserleri referans alınarak, (başat önem *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*’na verilerek) Kuhn’un bilim teorisinin, özelinde paradigmanın, kuramsal çerçevesi tezin ilk bölümünü oluşturmaktadır.

İkinci bölümde, paradigma kavramı ve Kuhn’un bilim modeli doğrultusunda, sosyolojinin bir bilim olarak tarihsel süreci boyunca geçirdiği, epistemolojik/paradigmatik dönüşümlere odaklanılmıştır. Sosyolojinin epistemolojisini çözümlemek adına, alanın kurulduğu on dokuzuncu yüzyılın öncü isimlerine (Comte, Durkheim, Marx, Weber) ve bu isimlerden doğan kuram ve yöntemlere, bunları bir paradigma olarak varsaymamızı olanaklı kılan özelliklerine vurguda bulunulmuştur. Farklı yöntem ve kuramların benzer konular üzerine yapılan çalışmalarda (özellikle seçilen on dokuzuncu yüzyıl boyunca var olan ortak tarzda problemleri ve tarihsel olayları göz önünde bulundurarak) kullanılması, incelenen konuların farklılaşmasını sağlamakta ve bu farklılaşmayı yaratan kişilerin, kuram ve yöntemlerin birer paradigma olarak varsayılmasına neden olmaktadır. Sosyolojinin bir sosyal bilim olarak sahip olduğu ve onu doğa bilimlerinden ayıran farklılığı bu durumun oluşmasını sağlamıştır: İnsan toplulukları araştırma nesnesi olduğunda; toplulukların ortaya çıkmasına ve belirli bir yapıya sahip olmasına neden olan süreçler, toplumun kendi yapısı içerisinde var olan

kurumlarından nasıl etkilendiği toplumu anlamak adına büyük önem taşır. Bunun yanı sıra bireyin kendisinin toplumdan nasıl etkilendiği ve kendisini toplum içinde nasıl konumlandığı da sosyolojinin açıklaması gereken bir durumdur. Sosyolojinin nesnesi laboratuvardaki bir kimyasal değil, birçok faktörden etkilenen insanların oluşturduğu toplumlardır. Böylesine karmaşık bir araştırma nesnesi olan bilimin, tek bir paradigma üzerinden ilerlemesinin imkânsızlığına atıfta bulunmak amacıyla ikinci bölüm ampirik bir nitelik taşımaktadır. Tez bu iki ana bölüm doğrultusunda şekillenmiştir.

Tezin Amacı ve Önemi

Sosyolojinin çok sesli olarak gelişmesinin, bu bilimin yapısal özelliği olduğunun ve bu durumun sosyolojinin bir bilim olarak değerlendirilmesini engellemediğinin gösterilmesi tez boyunca amaçlanmaktadır. Bu durumu gösterebilmek adına, çok sesliliğe hem doğal bir durum hem de bir sorun olarak bakılmıştır. Sorun olarak görüldüğünde, sosyolojinin bir bilim olarak sınıflandırılması itibariyle, hâkim tarzda bir paradigmaya sahip olması gerekliliği ortaya çıkar. Sosyolojide hâkim tarzda tek bir paradigmanın varlığının, bu disiplinin tarihsel sürecine baktığımızda mümkün olmadığını görürüz. Sosyolojinin tarihsel süreci boyunca gördüğümüz birden çok paradigmanın ve bu paradigmaları oluşturan kuram ve yöntemlerin, bu disiplinin bilimsel niteliğinin getirdiği doğal bir yan olduğu sonucuna ulaşırız. Bu durum, sosyolojinin başlangıcından günümüze kadarki gelişim sürecinde, varlığını sürdürmüştür. Alanın tarihsel süreci boyunca bu durumun sürdüğü ve sosyologlarca çok sesliliğe farklı açıklamaların getirildiği, örnek olarak aldığımız Ritzer'in makalesinde görülmektedir. Sosyolojinin çok sesli oluşuyla yüzleşmek, sosyolojinin epistemolojisi üzerine yapılan çalışmaların artmasını ve sosyolojik yöntemin daha iyi kavranmasını sağlar. Bu yüzleşmeyi imkânlı kılmak adına, Kuhn'un bilim teorisi ve paradigma kavramı, iyi bir başlangıç olma özelliğine sahiptir.

Kuhn, hemen hemen bütün çalışmalarında doğa bilimlerinin metodolojisini çözümlemeye çalışmıştır. Ancak onun çalışmaları, doğa bilimlerinden çok sosyal bilimlerde önemli dönüşümler yaratmıştır. Bu dönüşümlerin özellikle sosyoloji bilimindeki yansımalarının ortaya konulması önemlidir. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nın yayınlandığı yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gözlemlenebilecek şekilde, Kuhn'un bilim teorisi; sosyolojinin eleştirel bir kimlik kazanmasına zemin hazırlayan, bilim topluluklarının anlaşılmasında sosyologlara yeni ve önemli bir rolü veren nitelikte olmuştur.

Kuhn'un sosyolojinin metodolojisine yönelik çalışmaların gelişmesine dolaylı olarak verdiği katkıların da etkisiyle, sosyolojide *bilim sosyolojisi* alt alanı doğmuştur. Sosyolojiye yeni bir araştırma alanı veren ve kendisine, yöntemine, dinamiklerine ve araştırmacılarına bakmasını sağlayan bilim sosyolojisi alanının gelişmesinin temelinde, Kuhn'un bilim teorisi ve paradigma kavramı önemli bir yerde konumlandırılır. Bunun sebebi, Kuhn'un bilim teorisinin ve paradigma kavramının sosyolojiyle bağdaştırılabilecek bir yöne sahip olmasıdır. Bu yön, tezin oluşturulmasını sağlayan temel soruyu oluşturabilmemize imkân vermiştir: Yapısı itibariyle sosyoloji ve paradigmayla betimlenen Kuhn'un bilim teorisi uzlaşabilir bir nitelikte midir?

1. KURAMSAL ÇERÇEVE: THOMAS KUHN'UN BİLİM TEORİSİ

Tezin kuramsal çerçevesini oluşturan bu bölüm boyunca; içerdiği sosyolojik anlam sebebiyle Kuhn'un bilim teorisi incelenmiştir. Kuhn'un bilim teorisindeki en önemli yön: Bir disiplinin bilimselliğin belirteci olarak, diğer bir deyişle, o bilimin sınırlandırma ayraçı olarak paradigmanın (olağan bilim dönemine ait hâkim tarzda olan) mevcudiyetidir. Kuhn için paradigma, olağan bilim döneminde olduğu kadar, olağan bilim döneminin öncesini ve sonrasını oluşturan her aşamada varlığını gösterir. Paradigmanın öncesinin ve sonrasının var olması, paradigmanın bir “süreç” olarak değerlendirebileceğini varsaymamızı olanaklı kılar. Bu nedenle, paradigmatic sürecin nasıl gerçekleştiğini ve bu aşamada tarihin önemini kavramak öncelikli olur. Birinci alt başlık, paradigmayı süreç olarak analiz etmeye ayrılmıştır ve Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda ortaya koyduğu, paradigmanın süreçsel gelişimiyle paralel olacak şekilde; “(Olağan) Bilim Öncesi Dönem, Olağan Bilim Dönemi, Bunalım-Kriz Dönemi, Devrim ve Yeni Paradigmaya Geçiş Dönemi” alt başlıklarına ayrılarak incelenmiştir.

Kuhn tarafından, paradigma kavramı ile betimlenen tüm anlam ve süreçlerin ortaya çıkışı, bir bilimi açıklamada temel bir role sahip olacak şekilde kurgulanmıştır. Bu kurgunun temelinde giriş bölümünde bahsetmiş olduğumuz paradigmanın, ‘bilimsel bir başarımlar’ ve ‘bilimsel bir alışkanlık’ olan sosyolojik anlamları önemli bir yere sahiptir. Masterman'ın ortaya koyduğu, paradigmanın sahip olduğu çok anlamlı yapısı içerisinde yer alan sosyolojik türde paradigmalar, sosyolojinin çok sesli yapısını anlamamızda bir referans noktası olarak görülmüştür. Bu nedenle ikinci alt başlıkta, paradigmanın sosyolojik yönü temel alınarak, sosyolojideki çok paradigmatlılık durumu ele alınmış ve bu bilim dalını doğa bilimlerinden farklılaştıran yapısal özelliğine vurguda bulunulmuştur.

1.1.Paradigma ve Paradigmatik Süreç

Thomas Kuhn'un bilim teorisinin temelini oluşturan *paradigma* kavramı, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* boyunca şekillenmiştir ve bilimin; tarihsel süreci doğrultusunda, bilim topluluğunun yapısı göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerekliliği eser boyunca örneklendirilmiştir. Kuhn bu örneklendirmelerde doğa bilimlerinden (fizik, astronomi, kimya, biyoloji) yararlanmıştır: Aristoteles'in *Fizik*'i, Newton'un *Optik* ve *Principia*'sı, Einstein'in *görelilik kuramı* fizik alanında; Batlamyus'un *Almagest*'i, Kopernik "devrimi" astronomi alanında; on sekizinci yüzyılda oksijenin keşfedilmesi kimya alanında; on dokuzuncu yüzyılda Charles Darwin'in *evrim kuramı* biyoloji alanında büyük dönüşümler yaratmıştır. Doğa bilim alanlarında yaşanan bu dönüşümler birer paradigmatik devrim olarak örneklendirilmelerini "yeni ve benzersiz" oluşlarına, bilimsel etkinliğin gerçekleştiği topluluğun perspektifini ileri taşımalarına ve onlara yeni başlangıç noktaları sağlayacak kadar büyük bir çerçeve çizmelerine borçluydular (Kuhn, 2018: 81-82).

Kuhn'un paradigma kavramını oluşturmada, dil felsefesinden ve dil üzerine yapılan çalışmalardan önemli ölçüde etkilenmesi belirleyici olmuştur: Dil öğretiminde standart örnekler için genellikle kullanılan İngilizce sözcük olan "paradigma" kavramını seçmiştir (Kuhn, 1994: 18). Kuşkusuz bu seçimde ileriki aşamalarda detaylandırılacağı üzere bilimi algılayış biçimi ve bilim felsefesine olan bakış açısı etkili olmuştur. Klasikleşen paradigma örneği olarak sevgi sözcüğünün Latince çekimini verir: AMO, AMAS, AMAT (Kuhn, 2018: 97). Bu örnekte kullanılan üç kelime birbirinin ardılı olarak ancak birbirinden farklılaşan, bu farklılaşmaya rağmen birbiriyle bağlantılı olan bir anlam dizisi olarak karşımıza çıkar. Kuhn bu örneği, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* 'nda olağan bilimin doğasını açıkladığı bölümde kullanır. Bu örneği bu bölümde vermesinin nedeni, olağan bilim ile paradigma arasında kurduğu bağlantıyı ya da olağan

bilimi bir paradigma olarak gördüğünü ifade etmek içindir. Olağan bilim için model olan paradigma bu noktada, bilimsel çalışmalar, araştırmalar ve bilim topluluğunun yapısına dair vurgular içerir. Olağan bilimde ortaya konulan çalışma, araştırma yöntem-araçları ve bilim topluluğunun kendisi “amo, amas, amat” kalıbında ifade edildiği gibi birbiriyle bağlantılı ancak birbirinden farklılaşan yapıdadır. Bu örneklendirmeyi Kuhn’un sınıflandırdığı bilimin tarihsel sürecine uyarlamak da mümkündür.

Kuhn’un paradigmayı, olağan bilimi imkânlı kılan bir model olarak ortaya koyması, bilimin “sınırlandırma ayraç” problemine bir bilim felsefecisi olarak verdiği yanıt olarak görülür. Ancak *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* üzerine yaptığımız okumalarda göreceğimiz üzere paradigmanın bu yönü sahip olduğu tek anlamı değildir. Kuhn paradigmayı birbiriyle bağlantılı ve ona göre, bu sayede olağan bilim sürecini mümkün kılan birçok farklı anlama gelecek şekilde kullanmıştır. Kavramın özündeki anlam, olağan bilimi mümkün kılan bir örneğin oluşmasını sağlayan modeldir ancak, bu modelin yapısını ortaya çıkarabilmek adına bilimin, *tarihsel süreciyle* birlikte incelenmesi gerekmektedir: “*Tarih, yalnızca bir zamandizimi ve anlatı deposu olarak görülmediği takdirde, şu anda bize egemen olan bilim imgesinde esaslı bir dönüşüme yol açabilir*” (Kuhn, 2018: 71).

Paradigmayı bilimsel devrimlerin oluşmasını sağlayan bilimsel etkinliğin geçirdiği süreç olarak görmek, kuşkusuz ki Kuhn’un bilim teorisinin en özgün yanıdır. Kuhn’un, bilimi, bilim topluluklarının meydana getirdiği etkinlikler olarak görmesi bu özgün yanın temelidir. Etkinlik bir anda gerçekleşmeyen, *sürece* bağlı olarak gelişen bir yapıya işaret eder. Girişte de belirttiğim üzere etkinliğin oluşmasını sağlayan bu süreç tarihseldir. Olağan bilimi açıklamak ve ilkelerini belirlemek adına, mevcut bilimin tarihsel süreci bilinmelidir. Böylece olağan bilimin hâkim paradigmasının nasıl oluştuğunu, o bilimin tarihsel sürecine bakarak anlayabiliriz.

Kuhn'un paradigmaya verdiği temel anlam; giriş bölümünde bahsedilen Margaret Masterman'ın *Paradigmanın Doğası* makalesinde ortaya koyduğu paradigmanın yirmi bir farklı anlamından, paradigmanın *gelenek* veya *model* olarak görülebileceği tanımlamasıdır (Masterman, 2017: 85). Bilimsel faaliyet içerisinde gelenek veya model olarak adlandırabileceğimiz bir örüntünün olabilmesi için bu bilimlerin birikimsel bir sürece sahip olması gerekir. Bu nedenle, sürecin nasıl oluştuğunu gösteren tarih, Kuhn'un bilim teorisinde yadsınamaz bir konumdadır. Bu doğrultuda, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* boyunca izlenen metin kurgusuna baktığımızda, paradigma hem sürecin kendisi olarak hem de süreci oluşturan aşamalar olarak betimlenmiştir. Paradigmanın anlamındaki bu farklılaşma doğrultusunda, Masterman'ın işaret ettiği üzere, bu kavram Kuhn'un belirlediği kullanım amacından daha kompleks bir yapıya evrilmiştir.

Paradigma eser boyunca birbiriyle bağlantılı birçok kavram ve aşamayı kapsayan geniş anlamsal ölçekle kullanılmıştır. Dolayısıyla; başta ifade edilen paradigmanın, “kabul görmüş olan bir model ya da örnek” (Kuhn, 2018: 97) olarak betimlenen anlamı dışındaki yirmi kullanım şekli de Kuhn'un bilim teorisini anlamak adına önem kazanmıştır:

Masterman'a göre paradigmanın; *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* boyunca Kuhn tarafından; *evrensel olarak kabul edilmiş bir bilimsel başarı* (1), *bir mit* (2), *bir 'felsefe' ya da soru takımı* (3), *bir ders kitabı ya da bir klasik yapıt* (4), *bütün bir gelenek ve bir anlamda bir model* (5), *bilimsel bir başarı* (6), *bir analogi* (7), *başarılı bir metafizik kurgu* (8), *içtihat hukukunda kabul edilen bir mekanizma* (9), *bir araç gereç kaynağı* (10), *standart bir örnek* (11), *bir mekanizma ya da araç tipi* (12), *anormal bir iskambil destesi* (13), *birtakım tezgâhı fabrikası* (14), *iki şekilde görülebilecek bir gestalt figürü* (15), *bir dizi politik kurum* (16), *metafizik benzerleri*

için uygulanacak bir “standart” (17), bizzat algıyı yöneten organize edici bir ilke (18), genel bir epistemolojik bakış açısı (19), yeni bir görme biçimi (20), geniş kapsamlı bir gerçeklik alanını tanımlayan bir şey (21) olarak kullanılması, bahsettiğimiz yirmi bir farklı anlamı ortaya koyar (Masterman, 2017: 83-90).

Makalenin bu bölümünde, Kuhn’un bilim teorisinin kapsamını ortaya koymak amacıyla türettiği paradigma teriminin, bu denli fazla ve farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmış olması şaşırtıcı bir keşif olmuştur. Yirmi bir farklı kullanım şekli fazla ve karışık olarak görüldüğü için Masterman, “Bütün bu anlamlar arasında ortak bir yan var mıdır” haklı sorusunu sorar (Masterman, 2017: 90). Bu soruya verilen bir cevap olarak, giriş bölümünde de değindiğim üzere Masterman yirmi bir farklı anlamlı paradigmayı üç kategori altında toplar: Felsefî, **sosyolojik**, yapı anlamlı paradigmalar.

Masterman’a göre paradigmanın; *evrensel olarak kabul edilmiş bir bilimsel başarımlar (1), bilimsel bir başarımlar (6), içtihat hukukunda kabul edilen bir mekanizma (9), bir dizi politik kurum (16) olarak kullanılan anlamları sosyolojik bir nitelik taşır (Masterman, 2017: 90).* Bu tanımların “sosyolojik paradigmalar” olarak nitelendirilmesi, paradigmanın sosyolojik anlamını göz önüne serer. Kuhn bilim teorisinin temeline yerleştirdiği paradigma terimine, onun modelince bilim olması yönünde şüpheli görünen sosyolojinin kavram ve araştırma nesnelerini dahil etmiştir. Burada karşımıza çıkan paradoksal yön, bu tezin merkezine neden paradigmanın alındığını gösterir: Paradigmayla sınırları belirlenen olağan bilim içerisine sosyolojinin yapısı itibariyle dâhil olamayacağı kabulüne karşın; paradigmanın sosyoloji bilimine dair anlamlar doğrultusunda şekillenmiş kullanımları vardır. Teze çıkış noktası olarak bir diğer yön, ‘paradigmanın çok anlamlı olması aynı zamanda, paradigmanın birden çok paradigması olduğu anlamına gelmez mi?’ sorusudur. Paradigmanın kendisi anlam itibariyle çok paradigmalıyken, bilimlerin tek bir paradigmaya sahip olması beklenebilir

mi? Kuhn'un özellikle sosyolojik türdeki paradigmasını incelemek ve bunları bilimin tarihsel süreciyle karşılaştırmak suretiyle bu soruları cevaplandırma şansı bulabiliriz.

Sosyolojik paradigmalar olarak belirlenen paradigmanın dört kullanım şeklinin ortak noktası, Kuhn'un olağan bilimi imkânlı kılan bilim topluluğuna yaptığı vurgudur. Kuhn, sosyal bilimler ve doğa bilimlerinin birbirinden farklı gelişen tarihsel sürecine dikkat çektiği *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nın Önsöz'ünde, paradigmanın aradaki farkın niteliğini ortaya koymak adına belirleyici bir kavram olacağından bahseder. Bundan sonraki cümlede yaptığı paradigma tanımlamasında, "evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar" (Kuhn, 2018: 65) ifadesini kullanır. Bir bilimin içerisinde "bilimsel başarımlar" olgusunun var olabilmesi için, bunu mümkün kılan bir topluluğun var olması gerekir. Bilimsel başarımlar, alanda herkes tarafından kabul edilen "model veya şablon" olmalıdır ki; bilim topluluğunun her üyesini bu başarımın çatısı altında toplayabilsin. Ancak Kuhn'un bilimin tarihsel sürecinde konumlandığı üzere, başarımlar bilimsel süreç içerisinde kesin ve nihai değildir. Nihai olan (olağan) bilimin kendisi yani mevcudiyetidir, ancak bunu imkânlı kılan paradigmalar bilimsel süreç içerisinde değişebilir. Bu nedenle Kuhn bilimi birikimsel olarak değil, devrimsel olarak ilerleyen bir etkinlik şeklinde görmüştür. Bilim topluluğunu bir arada tutan paradigma her ne kadar alandaki hâkim görüş olarak kabul görse de, değişmez nitelikte değildir. Olağan bilim paradigmasının alanı açıklamaya yetemediği zaman, bir kriz durumu baş gösterir ve topluluk içinde paradigmaya karşıt görüşler yönelmeye başlar.

Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda kurguladığı paradigma kavramının çoğul anlamları içerisinde yer alan sosyolojik türde paradigmalar, paradigma ve bilim topluluğu arasındaki ilişkiselliği ortaya koyar. Bu da bir bilim topluluğunun paradigmayla paralel olacak şekilde sosyolojik bir süreç yaşadığını gösterir. Bu nedenle Kuhn'un süreç analizi olarak bilim felsefesi modeli, sosyo-tarihsel analizi de içerir.

Bilim topluluğunun geçirdiği sosyo-tarihsel türde aşamalar, sosyolojinin konusu olan toplumun geçirdiği aşamalarla paraleldir. Toplum ya da topluluk sosyolojiyle iç içe geçmiş bir kavramdır. Kuhn'un bilimi açıklamak adına oluşturduğu teorisine topluluğu (epistemik-topluluğu) dâhil etmesi, aynı zamanda sosyolojiyi ve bu alana özgü olan her şeyi bilim açıklamasına dâhil etmesi anlamına gelmektedir. Masterman paradigmanın kategorize ettiği sosyolojik anlamlarıyla, diğer Kuhn eleştirmenlerinin mesafeli yaklaştığı ya da bağdaştırmaktan kaçındığı paradigma–sosyoloji bağlantısını kurmuştur. Bu sayede paradigmanın sosyolojik anlamlarını göz önüne alarak, Kuhn'un ifade ettiği bilimsel süreçlerin gelişimini incelediğimiz bu çalışmada, sosyolojinin metodolojik gelişimine dair çıkarımlarda bulunmamız mümkün olmuştur.

Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* eserini kurgulayış biçimi bize bu çıkarımı yapma fırsatını verir: Bilimin tarihselliğine vurgusu nedeniyle, bilimi bir süreç analizi üzerinden değerlendirmek. Nihai ve istenilen amaç, olağan bilime ve bunu imkânlı kılan paradigmaya ulaşmaktır fakat bilimin kendisi sürekli bu çizgide değildir. Bu nedenle *Olağan Bilime Giden Yol (Bilimsel Devrimlerin Yapısı* 'nın ikinci bölümünün başlığı) yani olağan bilimin olmadığı, (olağan) bilim öncesi dönem ilk aşamadır. Olağan bilim dönemi ise bu aşamayı imkânı kılan hâkim bir paradigma modeli doğrultusunda gerçekleşen bilimsel etkinliktir. Nihai ve istenilen olarak tanımlanan olağan bilim, bilimsel yolculuğun son aşamasını oluşturmaz çünkü, paradigmanın çizdiği çerçevenin de sınırlılıkları vardır. Bu sınırları zorlayan bilim insanları doğrultusunda *aykırılık* ve *bilimsel keşifler* ortaya çıkar. Ancak her aykırılık ortaya çıktığı anda yeni bir bilimsel paradigma olarak tanımlanamaz. Aykırılıktan doğan yeni keşfin bilimsel devrim yaratabilmesi için mevcut olan paradigmanın yerine geçmesi ve bilimsel etkinliği oluşturan bilim insanları tarafından kabul görülmesi gerekir. Bu noktada eski paradigma destekçileri ve yeni paradigma destekçileri arasında bir çatışma (bunalım) meydana gelir. Bu noktada yeni paradigmanın yapması gereken şey bir “bilimsel devrim”dir ve

bu devrimin amacı “nihai ve istenilen” olağan bilim sürecini başlatabilmektir ta ki, yeni başlayacak olağan bilim süreci yeni bir aykırılık durumu yaşayıncaya kadar.

Bilimsel Devrimlerin Yapısı’nın kurgulanış biçiminden ortaya çıkan bu süreçsel sınıflama Kuhn’un paradigmayı oluştururken referans aldığı “amo, amas, amat” kalıbına benzer. Birbirinin ardılı olan ancak birbirinden farklılaşan bu aşamalar bilim olarak adlandırılan *etkinliğin* nasıl meydana geldiğini anlamamızda model (paradigma) olma özelliği gösterir.

1.1.1. (Olağan) Bilim Öncesi Dönem

Kuhn nihai ve istenilen bilimsel etkinliklerin gerçekleştiği aşamayı “olağan” bilim olarak nitelendirerek, bilimi süreçsel olarak gerçekleşen bir yapıda görmüştür. Süreç tarihsel olduğundan ve tarihsel her olgunun öncesi ve sonrası olduğundan, bilimin de ilişkisel bağlamda öncesi ve sonrası var olmalıdır. Kuhn’un bu perspektifine göre, olağan bilim istenilen ve nihai bir yapıda (bilim) olsa da, bilimsel aşamanın son bulduğu yer değildir. Kuhn’un bilim görüşünün devrimci olmasının nedeni de budur. Bilimin olağan dönemi doğrusal bir çizgide ilerlerken, devrimlerle bu doğrusal akışta kırılmalar meydana gelir. Bu aşamaları detaylandırmadan önce, elimizdeki doğrusal başlayan, daha sonra kırılmalar gerçekleşen şeklin (modelin) başlangıcını görmek gerekir. Her ne kadar Kuhn, bilimi doğrusal olarak görmeyip, bilimsel süreçte kırılmalar olduğunu ifade etse de (Kuhn, 2018: 77,79), diğer bilim felsefecileriyle şu konuda hemfikirdir: Düzlemdeki her doğrunun bir başlangıç noktası olması gerektiği gibi, doğrusal bir biçimde başlayan bilimin de böyle bir başlangıç noktası olması gerekir. Bu dönem (olağan) bilimin öncesinde yer alan bir tarihsel süreci ifade eder. Ortada bilmek adına soru ve fikirler vardır ancak, Kuhn’un da defaatle belirttiği gibi, bilim diyebileceğimiz bir etkinliğin mutlaka paradigması olması gerekir (Kuhn, 2018: 64). Kuhn’a göre bilim öncesinde “çok seslilik” olarak görünen bir durum vardır (Kuhn, 2018: 89). Paradigma

bilimsel süreçler için belirleyici niteliğe sahip olduğundan bu aşama için şu soru aklımızda belirir; bu dönemde paradigma var mıdır, ya da Kuhn'un "çok sesli" tanımlamasında yola çıkarak, birden çok diye nitelendireceğimiz paradigmalar mı vardır?

Olağan bilim öncesi dönemini, olağan bilim döneminden farklı kılan unsur, paradigmanın taşıdığı "sosyolojik anlam" ile yakından bağlantılıdır: "Erken devirlerin özelliklerinden olan çeşitli düşünce okullarının her biri, paradigmaya çok benzeyen yapılar tarafından yönlendirilir. Daha ileri bölümlerde, ender de olsa, iki paradigmanın barışçı olarak bir arada etkin olabileceği koşullar bulunabilir" (Kuhn, 2018: 66).

Olağan bilim öncesi dönemine dair bu tasvire göre, bu dönemde paradigmaya dair izler vardır ancak, olağan bilim dönemi içerisinde istenilen tarzda paradigma örneği bu dönemde karşımıza çıkmaz. Sonradan Kuhn'un belirttiği şekilde, iki ya da bu aşamada "çok" da diyebileceğimiz şekilde paradigmalar ortaya çıkabilir (Kuhn, 2018: 66). Bu aşama, olağan bilim dönemine kıyasla somut özellikli olmasa da, (olağan) bilim dönemini başlatabilecek bir paradigmanın diğer görüşlerden sıyrılıp bilimsel etkinliğe zemin hazırlayacağı niteliğe sahiptir.

Olağan bilimi, öncesindeki süreçten ayırt eden özelliği "somut" bir niteliğe sahip olmasıdır. Kuhn; *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nın "Olağan Bilime Giden Yol" bölümünde, olağan bilim öncesi dönemin niteliklerini ortaya koymadan önce, olağan bilim dönemindeki paradigmatik etkinlikten söz eder: Olağan bilimi eser boyunca; "geçmişte kazanılmış bir ya da daha fazla bilimsel başarı üzerine sağlam oturtulmuş araştırma anlamında" (Kuhn, 2018: 81) kullanacağını ifade etmiştir. Olağan bilimi "bilimsel başarı" ile eşleştirmesiyle; bilimsel sürecin öncesine ve sonrasına yön veren olgunun, paradigmanın (Masterman'ın kategorize ettiği şekliyle) sosyolojik anlamı olduğunu göz önüne serer.

Olağan bilim dönemi paradigması, mevcut olduğu bilimde, o bilimle uğraşan bilim topluluğu tarafından kabul görmüş bir düşünce setini ifade eder. Düşünce setini oluşturan bilimsel başarımdır ve bu başarımın alana sağladığı “örnek/model” doğrultusunda bilimsel etkinlik gerçekleşebilir. Kuhn’a göre bilim devrimsel yapıda olduğundan, tarihte yer almış birçok olağan bilim dönemini bize gösteren bir başarımın sağladığı örnek; “ders kitaplarında” mevcuttur (Kuhn, 2018: 81). Bu yargı Masterman’ın belirttiği dördüncü paradigma tanımında karşımıza çıkmıştı: *Bir ders kitabı ya da bir klasik yapıt* olarak tanımlanan paradigma (Masterman, 2017: 84).

“Ders kitapları” Kuhn’un bilim teorisinde, paradigmanın konumlandırılış biçimi açısından oldukça önemli bir role sahiptir. Kuhn ders kitaplarını, hem paradigmanın kendini gösterdiği hem de paradigmanın kendisi anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. Bu nedenle Kuhn doğa bilimleri üzerinden paradigmanın ilkelerini ortaya koyarken; Aristoteles’in *Fizik*, Newton’un *Optik* ve *Principia* eserlerinin fizik biliminin gelişimini göstermek açısından temel bir role sahip olduğunu vurgulamıştır.

Şu halde olağan bilim olarak adlandırılan aşamanın, alana örnek (ders kitabı sayesinde) sağlayan bir bilimsel başarımdır doğrultusunda hâkim tarzda paradigmaya sahip olacak şekilde ilerlediğini söylemek mümkündür. “Bilimsel başarımdır” ve “model” alanı domine eden bir düşünce setine yani paradigmaya dayanan bir bilimsel etkinliğe (Kuhn’un sonradan ifade edeceği şekliyle bulmaca çözme etkinliği (Kuhn, 2018: 113)) vurgu yapar. Olağan öncesi dönem ise, bu unsurlara sahip olmayan ama bu unsurların içinden çıkabileceği bir geçiş dönemi olarak karşımıza çıkar. Bu aşama, olağan bilim öncesi olması itibarıyla bilimsel süreç için önem taşır ve Kuhn’un bilim teorisinde yerini alır. Bu aşamada, Kuhn’un olağan bilim dönemi için çizdiği çerçeveyi karşılayan bir paradigma yoktur ama, paradigma olarak nitelendirilebilecek fikirler vardır. Olağan bilim öncesi dönem “çok sesli” yani “çok paradigmalı” bir yapıdadır.

Olağan bilimi somutlaştıran, tek bir paradigma içerisinde problem çözme etkinliğinin olmasıdır. Kuhn, olağan öncesi dönem bilim insanlarını ve ortaya koydukları çalışmaları ilkel ya da soyut olarak değerlendirmez ama bu süreci asıl olan bilimden ayıran önemli bir unsur vardır: Ortada sınırları belirli bir paradigmatic çerçeve olmadığından, her bilim insanı doğaya dair aynı nesne üzerinden çalışırken dahi kendi perspektifinden araştırmaya başlayacaktır. Böylece alanda birden çok paradigma olacaktır. Bu durum verimli bir bilimsel etkinlik süreci sağlamaz çünkü, bu manzarada gözlemlenebilecek iki şey vardır: benzeşme ya da ayrışma. Kuhn, bu iki duruma fizikte (örneklendirme için doğa bilimini seçmiştir) optiğin tarihsel gelişim sürecinden örnek vermiştir: “Günümüz fizik ders kitapları öğrenciye ışığın fotonlardan oluştuğunu, yani kuantum mekaniğinin yasalarına uyan ve hem dalgaların hem de madde parçacıklarının bazı niteliklerini taşıyan nesnelerden meydana geldiğini söylemektedir” (Kuhn, 2018: 83).

Kuhn’a göre bu yeni sayılabilecek paradigmanın (*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*’nın yayınlandığı 1962 yılına göre) öncesinde Newton’un *Optik* eseri paradigmatic çerçeve sağlamaktaydı. Antik dönemlerden Newton’un yaşadığı on yedinci yüzyıla kadar bu alana dair hâkim kabul edilebilecek bir görüşün (paradigmanın) olmadığını ifade eder (Kuhn, 2018: 84). Hâkim paradigmanın olmadığı bu dönemlerde: “Birbiriyle yarış halinde bir takım okullar ve bunların içinde daha da ufak bölünmeler vardı ve hepsi de ya Epikürcü, Aristotelesci ya da Platoncu kuramlardan birinin değişik tarzdaki benzerlerini benimsemişlerdi” (Kuhn, 2018: 84).

Olağan bilim öncesi dönemini, olağan bilim döneminden ayıran ve bu aşamayı bilimin öncesi yapan yanı, Kuhn’un ifade ettiği biçimde birden çok paradigmaya göre şekillenmesiydi. Epikürcü, Aristotelesci ya da Platoncu olarak ifade edilen okulların oluşmasını sağlayan şey; ortak bir inanç bütünü var olmadığından, fiziksel optik alanına

dair çalışma yapmak isteyen her bilim insanının, işe baştan başlayıp çalışma alanını yeniden inşa etmek durumunda kalmasıydı (Kuhn, 2018: 85). Bu durum alanda ister istemez çatışma yaratacaktır ve Kuhn'a göre böyle bir ortamda (olağan) bilimsel faaliyetten söz edilemez.

Modernitenin başladığı andan itibaren fiziğin, “bilim” olarak kabul görülmesini sağlayan süreci bu örnekten görmek mümkündür. Sondan başa doğru gidildiğinde, çok paradigmatlı görüş kaybolarak, alandaki mevcut probleme dair nihai (ya da bilim topluluğunca nihai kabul edilen) çözüm ders kitaplarında yerini almıştır. Kuhn, olağan bilim öncesi ve olağan bilim dönemi arasındaki farklılaşmayı ortaya koyarken örneklediğimiz bu tarihsel yolculuk sayesinde fizik bilimini yani bir doğa bilimini seçmiştir. Çünkü, onun teorisini kurduğu paradigma modellemesine göre, sosyal bilimler hala, fiziğin antik dönemlerden on yedinci yüzyıla kadarki çoklu tanımlama durumundan muzdariptir. Bu nedenle olağan bilim öncesi dönemden, olağan bilim dönemine geçişte sosyal bilimlerden örneklendirme yapılamaz çünkü, bu örüntüyü sağlamayan sosyal bilimler olağan bilim dönemine geçememişlerdir. Kuhn olağan bilimi, bilim olarak tanınabilmek adına her disiplinin ulaşması gereken ideal bir aşama olarak kurgular. Onun bilim teorisine göre, olgun bir bilim bu aşamayı mutlaka görmelidir. Olağan bilim öncesi dönemi yani bilimsel olana dair çokça görüşün olduğu dönemi yaşaması yeterli değildir. (Olağan) bilim öncesi dönem sadece bir geçiş aşamasıdır. Kuhn'un deyimiyle; “bilim topluluğunun tek bir paradigmayı kabul etmesiyle mümkün olduğu görülen profesyonel ve dışa kapalı araştırmaya” (Kuhn, 2018: 97) zemin hazırlayıcıdır.

1.1.2.Olağan Bilim Dönemi

Kuhn'un yukarıdaki son cümlede vermiş olduğum olağan bilim tanımına göre, olağan bilim, hem “dışa kapalı” hem de “profesyonel” olarak gerçekleşen bilimsel

etkinlik sürecidir. Olağan bilim döneminin paradigmasının dışa kapalı yani yeniliğe kapalı olması bilimsel etkinlik adına olumlu bir özelliktir. Olağan bilim öncesi dönemdeki gibi farklı okulların görülmediği, alana dair hâkim nitelikteki bir çerçevenin (paradigmanın) doğrultusunda gerçekleşen olağan bilim dönemi, bu etkinliği mümkün kılan araştırma yöntemiyle (bulmaca çözmek adına oluşturulan) profesyonel bir etkinliktir. Bu aşama, Kuhn'un bilim teorisindeki en önemli safhadır ve herhangi bir disiplinin bilim olarak kabul görmesi için bu dönemi yaşaması elzemdir. Dolayısıyla, olağan bilimi imkânlı kılan her adım, bilimin kendisini de imkânlı kılan bir yapıya işaret eder.

Bilimin ilerleme ve gelişmeye imkân sağlayan bir yapıya sahip olduğu tanımlarıyla, Kuhn'un (olağan) bilim sürecini tanımlarken söz ettiği “dışa kapalılık” bu noktada çelişir. Bu çelişki bizi Kuhn'un “*Bilimsel Araştırmada Dogmanın İşlevi*” olarak belirttiği ve bu dışa kapalı yapıyı ders kitaplarının sağladığı perspektifle ilerleten bir yapının varlığını incelemeye yöneltir.

Bir paradigmayı kabul ederken bilimsel topluluk bilinçli ya da bilinçsiz olarak aslında oradaki temel sorunların nihai bir çözüme ulaştırıldığı görüşüne ulaşmış olur (Kuhn, 2016: 192). Buna göre, paradigmanın kabul edildiği olağan bilim safhası dogmatik özelliğe sahiptir. Kuhn esasında bilimin kendisini dogmatik olarak görmez, bilime devrimsel bakışı bunu doğrular niteliktedir, ancak bilimsel faaliyetin gerçekleştiği olağan bilim aşamasının böyle bir özelliğe sahip olması gerektiğini savunur. Olağan bilim döneminde araştırmalarını gerçekleştiren bilim insanları, “çarpıcı ve beklenmedik tahminlere yol açacak yepyeni teorileri keşfeden ya da icat eden yaygın bilim insanı imgesine kesinlikle uymaz” (Kuhn, 2016: 201). Onlar, paradigmanın kendilerine çizdiği çerçeve içerisinde Kuhn'un deyimiyle, “bulmaca çözmektedirler” (Kuhn, 2018: 115).

Olağan bilimi imkânlı kılan bulmaca çözme etkinliğini ortaya çıkartan, bu süreç içerisinde hâkim olmuş paradigmanın sağladığı bulmacalardır. Bilim insanları, olağan bilim paradigmasıyla uyumlu bilimsel faaliyet yürütürler ve bu faaliyeti oluşturan sorular ve çözümler hâkim paradigmayla uyumlu olmalıdır. Kuhn’un deyimiyle olağan bilim dönemi bilimsel faaliyetleri bu yönüyle “dar bir alan” içerisinde konuşlanmıştır (Kuhn, 2018: 99).

Olağan bilimin dar bir alan içerisinde konuşlanması, Kuhn perspektifinde olağan bilimsel faaliyetin niteliğini azaltacak bir ölçüt değildir. Çünkü; Kuhn’a göre, “birey olarak bilim insanı çoğu zaman hiç de açık görüşlü değildir” (Kuhn, 2016: 187). Bu doğrultuda, bilim insanlarının “dar bir alan” içerisinde “açık görüşlü olmayarak” gerçekleştirdikleri faaliyetler, bize olağan bilim döneminin “doğasını” verir. Bunu şu örnekle somutlaştırabiliriz: Çerçevelemiş bir resmin çerçevesi olağan bilimin paradigmasıyken, çerçevenin içerisindeki resim olağan bilimsel etkinliğin kendisidir. Bu denkleme göre, olağan bilimin var olabilmesi adına, bilim insanının mevcut paradigma içerisinde dogmatik yapıya bürünmesinin ve sadece bu paradigmanın sağladığı perspektifle bilim icra etmesinin, olağan bilim dönemini imkânlı kılan ölçüt olduğu sonucunu elde ederiz. Olağan bilimin bir bilim dalı için bu şekilde işlemlerini sağlayan, yegâne ölçüt, alana dair var olan “ders kitaplarıyla”, diğer bir deyişle, bu kitapların mevcudiyetiyle sağlanır.

Kuhn’un ders kitapları mevzusuna bakışı, onun bilim teorisinde önemli bir yere sahip bir kavramsallaştırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ders kitaplarını çoğu eserinde ve *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* boyunca paradigma anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. Bu kullanımı Masterman, paradigmanın ortaya koyduğu yirmi bir farklı anlamından, paradigmanın; *bir ders kitabı ya da bir klasik yapıt* (4) olarak görünümüyle açıklamıştı (Masterman, 2017: 84). Bilim insanları, ders kitaplarında

betimlenen tüm düşünceleri “bilimsel eğitim” süreci boyunca içselleştirmişlerdir. Olağan bilim dönemi paradigmasının ders kitaplarında sunumu, bilim insanlarını bu paradigmaya yani Kuhn’un deyimiyle “dogma”ya bağlayan şey olmuştur: “Bilimsel eğitimin belki de en çarpıcı özelliği, özellikle öğrenciler için yazılmış ders kitapları ve eserler üzerinden gerçekleşmesidir” (Kuhn, 2016: 189).

Kuhn, ders kitapları üzerinden olan kavramsallaştırmasıyla, yeniden paradigmanın ‘sosyolojik yönü’ne vurgu yapmıştır. Kuhn’un öncelikli paradigma tanımlaması, bilimsel bir başarıdır ve bilimsel bir başarının en meşru olduğu yer ders kitaplarıdır. Çünkü Kuhn’a göre, bilimsel bir başarının içerisinde bulunan; “hem bir teori, hem de deneyin ve gözlemin sonuçlarına yönelik bir takım örnek uygulamalar” (Kuhn, 2016: 197) bir bütün halinde ders kitapları içerisinde karşımıza çıkar. Buna göre, ders kitapları ve paradigma benzeştirmesi, Kuhn’un, paradigmanın sosyolojik anlamını önceleyen türde bir yaklaşım benimsemiş olduğunu göz önüne serer: Disipline ait ders kitapları, o disipline dair eğitim-öğretimin ve bu eğitim-öğretim ilişkisi ile yapılandırılmış bir epistemik topluluğun, dolayısıyla kurumsallaşmanın açık göstergesidir.

Ders kitapları; yazılmış oldukları bilim dalına dair temel bir örnek oluşturması bakımından, o bilim dalıyla ilgilenen bilim insanlarının bakacakları “kabul görmüş ilke ve kurallar” (Kuhn, 2018: 122) bütünüdür. Daha önce de bahsedildiği üzere Newton’un *Principia*’sı, fizik için on yedinci yüzyıldan, yirminci yüzyılın başlarına kadar (Einstein’in görelilik kuramıyla temellendirdiği görüşlerinden öncesine) hâkim paradigma olma özelliğindeydi. Alandaki araştırmacılar problemi *Principia*’dan, yani olağan bilimi imkânlı kılan paradigmadan, alıyordu ve geliştirdikleri çözüm *Principia* ile paralel olacak şekilde alandaki yerini alıyordu. Böyle bir gelenek (süreç) yenilikçi

değildir; Kuhn’a göre olağan bilim olma başarısını da bu özelliğine borçludur (Kuhn, 2018: 133).

Olağan bilim dönemi (kimi çevirilerde kullanılan haliyle ‘normal’ bilim dönemi), “bilim topluluğunun kabul gören inançlarının ayrıntılarıyla anlatıldığı, açık seçik hale getirildiği ve genişletildiği genel olarak birikimsel bir süreçtir” (Kuhn, 2019: 188). Kuhn’un bilim teorisinde doğrusal olarak ilerleyen tek evre bu evredir. Bilimin bu aşamada doğrusal olarak aldığı yol, dogmatik olarak betimlenen yapısından ileri gelmektedir. Olağan bilim dönemini dogmatik yapan yönü, ders kitaplarının sağladığı “ilke ve kuralların” bilim çevrelerince değerlendirilme şekline baktığımızda, daha da belirginleşir: Bu bakış bizi, giriş bölümünde belirttiğim ve Masterman’ın da dikkat çektiği üzere paradigmanın (olağan bilimi mümkün kılan düşünce setinin) bu aşamada ortaya konulan her şeye üstün gelmesine, yani paradigmanın teoriye üstün gelmesi noktasına getirir.

Paradigmanın bilim çevresine sağladığı, sınırları belirli bir dizi kuralı kapsayan yapı, alana dair çalışmalarda ve bunları mümkün kılan kuramlarda kendini gösterir. Paradigma olağan bilimde; tüm yasa ve kuramların üzerinde, bunları kapsayacak kadar geniş olan ama paradigmayla çalışan bilim insanlarıınca görünmez olan bir biçimde konumlandırılır. Paradigmayı görünür, yani somut kılan ders kitaplarında ortaya konulan bir dizi, kuram³ ve kavramdır. Kuhn’un da belirttiği üzere; “bilim insanları⁴ kavramları, yasaları ve kuramları hiçbir zaman ayrı ayrı ve soyut olarak öğrenmezler” (Kuhn, 2018: 125). Bütün bunların arasındaki bağı sağlayan paradigmadır ve paradigma hepsinin üzerinde bulunur. Bunu bir piramit gibi düşünersek, paradigma en tepede yer

³ Teori ve kuram birbirleriyle eş anlamlı yapıda sözcüklerdir. Tez boyunca daha çok tercih edilen şekli teori olsa da, Kuhn’un çeviri eserlerinde genel kullanım şekli kuram sözcüğüdür. Bu nedenle bundan sonraki bölümlerde teori yerine kuram sözcüğünün kullanımı tercih edilmiştir.

⁴ Orijinali ‘scientist’ olan çeviride ‘bilim adamları’ olarak geçen bu söz öbeğinin, hem orijinaliyle uyumlu olması hem de bu kullanımın daha doğru olması bakımından, alıntıda değişiklik yapılmıştır.

alır. Alt katmandakilerin amacı bilimi icra etmek ve bilimsel faaliyeti somutlaştıracak kavram ve kuramlar ve hatta yasalar ortaya koyabilmektir.

Kuhn'un olağan bilimi dogmatik olarak tanımlayışını meşrulaştıran noktayı burada buluruz: Bilim insanı en tepede ve görünmez ama varlığını hissettiren bir paradigma doğrultusunda, ortaya koymayı amaçladığı kuramlarla mevcut paradigmayı geliştirir. Bu gelişim süreci bazen olağan bilim paradigmasının sınırlarını zorlar ve paradigmanın bilimi açıklamada yetersiz kalacağı bir noktaya giden yolu açar. Paradigmaya böyle bir “direnc” gösterilmesi devrime giden yolun başlangıcını oluşturur. Kuhn böylelikle, bilimin sadece bir aşamasının dogmatik olması gerektiğini ancak, bilimin kendisinin yapı itibariyle değişimsel yani devrime dayalı olduğunu açıkça belirtmiş olur. “Doğaları gereği devrimler bilimin tümü olamaz: Aralarına zorunlu olarak farklı bir şey girmelidir” (Kuhn, 2019: 176).

Kuhn, bilimsel etkinlik için (bilimin işlevsel ve verimli olmasını sağlayan şey için) istenilen ve nihai aşamayı olağan bilim süreci olarak görürken, bilimin kendisi için istenilen ve nihai olan şey devrimlerdir. Devrimleri oluşturan şey ise, olağan bilimin hâkim paradigmasına karşı gelişen dirençtir. Kuhn bilim insanlarını açık görüşlü olarak nitelendirmese de, süre giden (devrimsel bir niteliğe sahip olan) araştırma pratiği tekrar tekrar böylesi (hâkim paradigmaya direnc oluşturan) teoriler ortaya çıkarmaktadır (Kuhn, 2016: 203).

Böylelikle, olağan bilim sürecinin yani bilimsel etkinliğin sistemli ve doğrusal olduğu sürecin sonuna geliriz. Bu aşamanın sona ermesiyle birlikte, (olağan) bilimsel etkinlikle eşleştirdiğimiz düz doğrusal şekilde dalgalanmalar ve kırılmalar meydana gelecektir. Şeklin tekrar stabil olması yani tekrar olağan bilim dönemine geçmek sadece “devrim” ile mümkün olacaktır. Bundan sonraki aşamada yaşanılacak olan her şey,

olağan bilim dönemini tekrardan mümkün kılacak bilimsel devrimi gerçekleştirmek amacını taşıyacaktır.

1.1.3.Bunalım-Kriz Dönemi

Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nın “Aykırılık ve Bilimsel Keşiflerin Ortaya Çıkışı” bölümünde; olağan bilimin başarısının sebebini, yenilik bulma peşinde olmaması olarak ifade etmişti. Devamındaki cümleyle ise, bilimsel araştırmanın sürekli olarak ortaya çıkardığı yeni ve beklenmedik görüngülerle karşılaşmakta olduğumuzu (Kuhn, 2018: 133) belirtir. Bilimin devrimsel olarak ilerlemesinin bir sonucu olarak, olağan bilim, her ne kadar bilimsel etkinliğin gerçekleştiği yegâne aşama olarak nitelendirilse de, sürekli olarak devam eden bir yapıda değildir. Olağan bilimin daha doğrusu bu süreci imkânlı kılan paradigmanın bir ‘direnc’ ile karşılaşmaya başladığı an, olağan bilimde “aykırılığın” baş göstermeye başladığı anlamına gelmektedir.

Olağan bilim Kuhn’un ifadesiyle, “bilimsel araştırmanın” yapısında olan “devrimci” özellik sebebiyle aykırılığa düşer. Bu aşama nihai ve istenilen olağan bilim dönemini sonlandırırsa da, ‘yeni’ bir olağan bilimin başlangıcına öncüllük eder. Bu süreç değişimini kavramak Kuhn’un deyişiyle; “paradigma öncülüğünde yapılan araştırmanın aynı zamanda paradigma değişikliği yaratmanın da en etkili yolu olduğunu kabul etmemiz” (Kuhn, 2018: 133) anlamına gelmektedir. Olağan bilimin kendisinin nihai ve istenilen olduğu kadar, bir paradigmanın yerini diğer bir paradigmaya bırakması da nihai ve istenilendir. Birinin diğerinin yerini aldığı paradigmlar, olağan bilim dönemine ait baskın paradigmalara referans eder. Kısacası, olağan bilimi domine eden paradigmanın sağladığı çerçevenin değişime açık olması gerekmektedir. Bu sayede bilim dogmatik olmaktan kurtulur ve devrimsel bir niteliğe bürünür.

Bir (olağan) bilim alanındaki aykırılık, mevcut paradigmayı karşılamayan ‘yeni’ bir şeyin bulunduğu işaret eder. Alanı açıklamaya dair yeni olan her görüş, düşünce

bir “keşif”tir. Ancak, burada kesin olarak ifade etmemiz gereken şey şudur ki, mevcut paradigmaya yönelik bir aykırılığın, bunun sonucunda yeni bir şeyin keşfinin, meydana gelmesi kolay olmayan bir süreçtir. Olağan bilimi, yani bilimsel etkinliğin en verimli olduğu bu aşamayı, imkânlı kılan ve bilim insanlarına uzunca bir süre içerisinde çalışabilecekleri perspektifi vermiş olan hâkim paradigmayı değiştirmek, uzun ve sancılı bir dönemle mümkün olur. Kuhn’un özetlediği bu süreç içerisinde, önce bir aykırılık meydana çıkar ve yavaş yavaş bu aykırılık kavram ve gözlem düzeyinde belirginleşir. Varlığı bu sayede görünür hale gelen aykırılık hemen benimsenmez ancak; “paradigma kategorileri ve uygulamalarında çoğu kez direnişle karşılaşılan değişikliklerin meydana gelmesine” (Kuhn, 2018: 146) zemin hazırlar.

Bu süreçten galip çıkan düşüncüyü (daha sonraki olağan bilim sürecinin paradigması olacak olan) bilimde meydana gelen devrim haline getiren özelliği, mevcut paradigmayı yıkabilecek kadar “yeni ve benzersiz” olması sayesinde, bilim topluluğu tarafından benimsenecek kadar alandaki bir problemi açıklamaya uygun olmasıdır. Bilimde bu aşamaya gelindiğine göre, mevcut paradigmanın çözmekte yetersiz kaldığı bir problemin var olması gerekmektedir. Örneğin, fizik biliminin tarihsel sürecinde Einstein’ın Özel Görelilik Kuramı’nın 1905’te meydana çıkışı, alanı iki yüz yıl kadar bir süre domine etmiş Newton’un öncüsü olduğu paradigmanın problem çözümleme faaliyetinde belirgin bir başarısızlığa uğramasından sonra (Kuhn, 2018: 162) gerçekleşmiştir. Alanda bir problemin ortaya çıkışı, bilim insanlarının mevcut paradigmayı görüşünü ve bu paradigmaya olan bağlılığını sarsar. Bilim topluluğunun mevcut paradigmaya olan inancı sarsılmadıkça, hiçbir aykırılık/keşif bilimsel devrim olma özelliğini kazanamaz.

Kuhn mevcut paradigmanın değişimi adına, paradigmanın bilim topluluğunca kabulüne verdiği önem nedeniyle, paradigmanın değişiminde bilimi icra eden

topluluğun öncelikli etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada Kuhn, yine paradigmanın sosyolojik anlamını göz önüne getirir (Kuhn, 2018: 153). Bu seferki anlam, Masterman'ın “sosyolojik türde” bir paradigma olarak kategorize ettiği, *bir dizi politik kurum* (16) olarak paradigma tanımına uygundur (Masterman, 2017: 89). Bu tanımı oluşturan “politik” sözcüğü; belli bir hedefe ulaşabilmek için uzlaşmayı, iyi geçinmeyi amaçlayan (bkz.TDK) (olağan) bilimin bilim topluluğunun sahip olduğu benzeşmenin; aykırılıklar ve keşiflerin ortaya çıkışıyla birlikte, çatışma içerisine girdiğini belirtir. Bu hem bilimsel süreç, hem de bilim topluluğu için bir bunalım/kriz dönemidir ve en çok da bu dönemde bilimsel etkinlik kesintiye uğrar. Bu aşamada: “Bilimsel bir toplum, bir zamanlar saygın olan dünyaya bakış tarzını ve genellikle kendi disipliniyle bağdaşmayan başka bir yaklaşım adına bilimi sürdürme tarzını bırakır” (Kuhn, 1994: 274).

Kuhn'un, Kopernikçilik, Darwincilik ve Einsteinciliğin ortaya çıkışı olarak nitelendirdiği bilimsel devrimin bu yönünün temelinde, güçlü bir politik ayrışma, daha sonra devrimle başlayan olağan bilim aşaması sayesinde ortaya çıkan, yeni bir politik benzeşme aşaması vardır. Bilim topluluğu arasında politik sürtüşme ortaya çıktığı an itibariyle, bilimsel süreci olağan bilimi geçersiz kılan bir bunalım dönemine geçirir.

Bilim topluluğunun ve dolayısıyla bilimsel etkinliğin girdiği bunalım döneminin temelinde, olağan bilimi açıklamaya dair var olan paradigmanın eskisi gibi ‘görülememesi’ vardır. Kuhn bu durumu *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*’nda “geşalt” (kalıp) değişimiyle açıklar (Kuhn, 2018: 175): Kuhn'un farklı yerlerde sürekli yenilediği örneğine göre, tavşan olarak görünen bir şekil, daha sonradan ördek olarak görülmeye başlanmıştır. Temelde şekil aynıdır ancak, bilim insanlarının görme biçimi değiştiğinden farklı olarak algılanır.

Şekil 1

Kuhn'un tabiriyle yaşanan "öngörüş bunalımı" yeni kuramların ortaya çıkmasında, hazırlık evresi olarak görev görür (Kuhn, 2018: 175). Kuhn'un görüş farklılaşması olarak verdiği bu tanım, dil felsefesi üzerine yapılan çalışmalardan etkilenmesiyle dönüşüm geçirir: Kuhn görme biçiminin değişiminin temelinde, aykırılıkların ve keşiflerin, ya da gelebildikleri haliyle paradigmaların, mevcut paradigmadan farklılaşmasının nedeni olarak; kullanılan "dil"in farklılaşmasını gösterir. Bu görüşünü "eş ölçülemezlik" (kimi çevirilerde kullanılan haliyle ortak ölçsüzlük) kavramıyla somutlaştırır. Buna göre; Newton fiziği ile Einstein fiziğini birbirinden ayıran, yani fizik alanındaki bir olağan bilim paradigmasından diğerini ayıran, kullanılan dilin birbirinden farklı olmasıdır. Dil farklı olduğunda, kullanılan kavramlar, kuramlar ve her türlü düşünce seti birbirinden farklılaşır.

Kuhn bu önermeyi somutlaştırmak adına, Aristoteles ve Newton fiziğini örneklendirir: Aristoteles fiziğinde "hareket" terimi, "fiziksel bir nesnenin konumundaki değişime değil genel olarak değişime işaret eder". Newton için, 'konum değişimi' mekaniğin özel bir konusu iken, Aristoteles için hareketin bir alt kategorisiydi (Kuhn, 2019: 28). Newton için hareket, kendi başına bir durum iken; Aristoteles için hareket bir durum değişimidir (Kuhn, 2019: 29). Bu nedenle, Aristoteles'e göre 'hareket' kavramıyla, Newton'a göre 'hareket' kavramı aynı şey olarak değerlendirilemez (Kuhn, 2019: 43). Bu doğrultuda, Newton mekaniği çerçevesinden Aristoteles fiziğine bakmak, Aristoteles'in kavramlarını anlamayı imkânsızlaştırır.

Kuhn’a göre; kullanılan dilin değişimiyle, bu dilin ifade ettiği “doğanın bilgisi” değişmektedir ve bu değişim süreci bilimsel devrimin gerçekleşmesini sağlar (Kuhn, 2019: 46). Bu kavramsallaştırmaya göre, olağan bilim dönemi paradigmasına direnç gösteren dildir ve bunalım döneminden çıkabilmek adına bilim insanlarının ‘yeni’ olarak bulmak zorunda oldukları şey, dilin kendisidir.

Yeni paradigmaya geçişte kullanılan dilin merkezi konuma geçmesiyle, Aristoteles ve Newton örneğinde verilen, aynı kelimenin farklı anlama gelecek şekillerde kurgulanmasını sağlayan “kuram” farklılığı durumu önem kazanır. Kavramlar bir kuram içerisinde var oldukları için, kavramların birbirine ‘çevrilememesi’, kuramların da birbirine çevrilemez yapıda olduğunu gösterir. Bu nedenle, herhangi iki kuram (aynı alanda aynı ya da birbirinden farklı zamanlarda gelişen) ve bu iki kuramın kaynaklık ettiği farklı ‘iki paradigma’ birbirine çevrilemez yani birbirinden farklılaşan yapıdadır. Aristoteles ve Newton’un ortak kavrama (hareket) sahip olmasına rağmen birbirinden farklılaşmalarının sebebi budur. Bilimsel alanın birden fazla kavramı ortak olsa bile, aynı konularda, aynı dönemlerde çalışsalar bile farklı kuramlar asla birbirine çevrilemez ve her zaman birbirlerinden farklı yapıda kalırlar. Bu kuramlar aynı dönemde var iseler, Kuhn’un olağan bilim öncesi dönemde nitelendirdiği gibi “farklı okul” olarak değerlendirirler. Olağan bilimin tek bir sesi, yani kullandığı tek bir ortak dili vardır. Birden çok ses var olduğunda, kullanılan ortak bir dil olmaz ve olağan bilim süreci gerçekleşemez.

Eş ölçülemezlik kavramına göre, şu an var olan kuramın geçmişte olana baktığında, uğraştığı biliminin tarihini görmesini sağlayan, iki kuramın dilindeki farklılıktır ve bu farklılığı giderecek kabul edilmiş bir çevirinin yokluğudur. Geçmişteki hiçbir kuram, şu ana ait olanı bilimsel ölçütlerde açıklayamaz. Böylelikle, Kuhn’un deyimiyle, “eski kuramları modern bir dile çevirmenin imkânsız olduğu” (Kuhn, 2019:

49) durum karşımıza çıkar. Örneğin, on sekizinci yüzyıldaki bir fizikçi için, Aristoteles fiziği uğraştığı bilimin tarihi, Newton fiziği uğraştığı bilimin kendisiydi. Yirminci yüzyıldaki bir fizikçi için ise, Newton fiziği uğraştığı bilimin tarihi, Einstein fiziği uğraştığı bilimin kendisiydi. Kuhn'un sürekli doğa bilimlerini örneklendirdiği üzere bu alanlar, bilimsel süreci ve buna bağlı olarak “kuram değişimini” onun eş ölçülemezlik kavramıyla paralel olacak şekilde geçirmişlerdir.

Bunalım evresi, tekrar ortak dilin bulunması ve olağan bilim sürecinin başlangıcı adına bir geçiş evresidir. Kuhn'un şimdiye kadar kullandığı bağlamıyla, ortak dilin bulunmasıyla, bu dili görünür kılan kuramın bulunması paraleldir. Aykırılıkların keşiflere, keşiflerin kavramlara, kavramların kuramlara dönüştüğü ve hepsinin birden fazla olduğu bunalım döneminde; bu kuramlardan hangisi olağan bilimi imkânlı kılan ortak dili içerisinde barındırır sorusu doğar.

Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'na 1969 yılında eklediği Sonsöz'de belirttiği üzere, eş ölçüye vurulamayan kuramlar arasında iletişim mümkün olmayacağından, yani bu çok sesli yapı bilimsel etkinliği işlevsiz kılacağından, bu kuramlar arasından bir seçim yapılması gerekmektedir. Kuhn'un “kuram seçimi” adını vermiş olduğu bu aşama, bilimin içerisinde olduğu bunalım döneminden çıkmasını sağlayacak ve bilimsel devrimlere giden yolu açacak niteliktedir. Kuhn kuram seçiminde, bilim teorisinin özünde olduğu düşünülen ve bu yönüyle bilim teorisinin eleştirildiği, sosyal bilimlere ait bir araştırma yöntemi olan hermeneutik (yorumlayıcı) bakışı bir kriter olarak sunar: “Kuramın son tahlilde kişisel ve öznel nedenler yüzünden seçilmesi gerekmektedir” (Kuhn, 2018: 307).

Kuhn'un bu çıkarımı yapmasında, Hempel'in görüşlerinden etkilenmesi belirleyici olmuştur. Eş zamanlı farklı kuramlardan bilime dair daha kapsamlı, sistematik, açıklayıcı ve öngörülebilir bir dünya görüşüne sahip olan seçilmeli diyen

Hempel (akt.Kuhn, 2019: 269) ile Kuhn'un görüşleri paraleldir. Bu görüşe göre kuram seçiminde, birinin diğerinden daha kapsamlı, sistematik, açıklayıcı ve öngörülebilir ölçütleri, öznel niteliğe sahiptir. Buna göre; kimine göre X kuramı bu ölçütlere sahipken, kimine göre Y kuramı bu ölçütleri sağlar. Bu durumda meşru kuram hangisi olmalıdır, haklı sorusu meydana çıkar.

Bu soru paradoksal bir cevaba sahiptir, bakış açısına göre X'in kuram olarak görülmesiyle, Y'nin kuram olarak görülmesi birbirinden çok da farklı değildir. X ya da Y yanlıştır demek olanaklı değildir çünkü; X'i Y'ye tercih eden kişi, bilime X kuramıyla bakacağı bir dil yapısına sahiptir ve bu dil Y'yi hiçbir şekilde karşılamaz ya da tam tersi (Kuhn, 2019: 275).

Bu konumda, hangi kuramın seçileceğine dair karar, bilim topluluğunun içerisindeki bilim insanlarının hangisini çoğunlukla seçmiş olduğuna kalır: X kuramını seçenler çoğunluktaysa X kuramı, Y kuramını seçenler çoğunluktaysa Y kuramı seçilmiş olur. Ancak mevcut olan dil farklılığından ötürü, X kuramı seçildiyse bu kuramı seçenler, Y kuramı yanlıştır diyemezler; deseler bile bunun bir temeli olmaz. Bu durumda şu kesindir ki, X kuramı çoğunluk tarafından seçildiyse, yürürlükte olacak olan paradigmanın somutlaştığı kuram budur. Kuhn bu kararın bilim topluluklarının belirlendiğini söylemesiyle, yine bilim teorisine sosyolojik bir vurgu katar.

Şimdiye kadar bahsetmiş olduğumuz, Aristoteles, Newton, Einstein fizikleri böyle bir kuram seçimi işleminin sonuçlarıdır. Seçilmeleri öznel bir değer taşısa da, çoğunluk tarafından seçilmelerini sağlayan alana dair ortaya koydukları her şeyle 'benzersiz' oluşlarıdır. Ortada, eskisi gibi bilimsel faaliyeti işlevsel kılmayan bir paradigma varken, yeni olanın bu paradigmadan tamamen farklı, ona hiç benzemeyen nitelikte olması gerekmektedir. Yeni kuramın benzersizliği ne kadar fazlaysa, bilim çevresi içerisinde o denli dikkat çeker ve daha fazla kişi tarafından seçilen nitelikte olur.

Her ne kadar bilim insanlarının seçimine dâhil olması bu süreci öznel olarak gösterse de, bu seçimi mümkün kılan paradigmanın özelliği, bu seçimi akılsal bir zemine oturtur:

Kuhn'un kurguladığı paradigma kavramı pozitivist ölçütlerden büyük ölçüde arındırıldığından (tarihsel ve eleştirel bakma yöntemiyle) kuram seçiminde “mantıksal veya deneysel olarak zorlayıcı durumlar” (Tümekaya, 2017: 773) yoktur. Bunun yerine Kuhn'un belirlediği kuramın; o kurama dair deney ve gözlemlerle *doğru/uyumlu* olması, kendi içinde ve diğer kuramlarla *tutarlı* olması, *geniş çapta* bir etkiye sahip olması, *yalın* ve anlaşılır olması, *verimli* (daha önce vurguladığımız, seçilen kuramın yeni ve benzersiz bir yapıya sahip olmasını ifade eder) olmasından oluşan beş ölçütü (Kuhn, 1994: 383); seçilen kurama rasyonel bir temel sağlamak için gerekli olan anlam çerçevesini bilim insanının kendisine verecek niteliktedir.

Kuram seçiminin tamamlanmasıyla, yeni paradigmaya geçiş için bütün koşullar sağlanmış olur. Kuhn, yeni paradigmaya geçişi “bilimsel bir devrim” olarak nitelendirir (Kuhn, 2018: 181). Bundan sonrasında bilimsel devrim, yeni paradigmanın öncülük ettiği olağan bilim dönemine, yani nihai bilimsel etkinlik dönemine geçişi sağlayan ve bu geçişin ilkelerini belirleyen bir aşama olarak karşımıza çıkar.

1.1.4.Devrim ve Yeni Paradigmaya Geçiş Dönemi

Olağan bilim dönemi sahip olduğu hâkim paradigma sayesinde, düz doğrusal bir şekilde ilerlerken, bilimsel devrimin gerçekleştiği dönemde, bu şekilde kırılmalar meydana gelmiştir. Hâkim paradigmanın karşısında, aykırılıklar ve keşiflerden doğan birden fazla kuram belirmiştir. Bunalım evresinde ifade ettiğim gibi, bu kuramlardan birinin seçilmesi olağan bilim dönemini tekrardan başlatabilir. Seçilen yeni kuramın hâkim paradigmaya dönüşmesi, bilimde gerçekleşen bir devrimdir ya da bilimde gerçekleşen bir devrimle mümkün olabilir.

Devrim süreci, eskinin yerine yenisini koymaya çalışan bir yapıda olduğundan, kolay bir şekilde gerçekleşmez. Kuhn’a göre; “aykırılığı ortaya çıkaran paradigma ile bu aykırılığı sonradan kural haline sokan paradigma arasında bir zıtlık olması kaçınılmazdır” (Kuhn, 2018: 188). Bu noktada; eski ve yeni paradigma savunucuları arasında bir çatışma olduğu sonucuna varırız. Bunalım evresinde başlayan politik ayrışma bu evrede de devam eder. Yeni paradigma (kuramların birbirine çevrilmesini imkânsızlaştıran dil farklılığı sebebiyle) hiçbir zaman eski paradigma savunucuları için hâkim nitelikte bir paradigma haline gelmeyecektir. Yeni paradigmanın hâkim hale gelebilmesi adına, onun savunucularının yapması gereken şey; bilim topluluğunu oluşturan çevreyi “ikna etmek”, bu paradigmanın çoğunluk tarafından kabul görmesine çaba göstermektir. Böylelikle; kuram seçiminde olduğu gibi, yeni paradigmanın belirlenmesinde de, bilim topluluğunun kararı etkili olacaktır.

Eski ve yeni paradigmanın farklı açılardan doğayı görmesi durumu (Kuhn’un gestalt değişimi olarak ifade ettiği görme biçiminin değişmesiyle), oluşan politik ayrılığı meşrulaştırıyor gibi görünür. Ancak bilimsel bir devrimi imkânlı kılan seçilmiş kuram, eski olana zıt olmak durumunda değildir. Tamamen yeni bir probleme odaklı gerçek anlamda ‘yeni’ bir şey olabilir. Bu durumda eski paradigma destekçileri tarafından kabul görmesi, ilk haliyle kabul görmesinden daha olanaklı değildir. Bu yüzden yeni paradigma destekçilerinin yapması gereken, elde ettikleri yeni görme biçimiyle, inceleme nesnesi olarak doğayı/dünyayı yeniden biçimlendirmektir. Kuhn’un örneklendirdiği gibi, devrimi oluşturan paradigmayı savunan bilim insanları; geçmişte ‘ördek’ olarak gördükleri nesneleri şimdi ‘tavşan’ olarak görmeye başlamışlardır. Bu nesneleri hala ördek olarak görenlere neden öyle olmadığını kanıtlamak yerine, bu nesnelerin neden artık tavşan olduklarının gerekçelerini alan içerisinde ortaya koymaları gerekmektedir. Olağan bilimi, yani tek bir paradigma içerisinde gerçekleşen bilimsel

etkinlik sürecini hazırlayan, ve Kuhn'un "görünmez" olarak tanımladığı devrimlerin, bilimsel faaliyeti işlevsel kılmak adına böyle bir misyonu vardır.

Kuhn'a göre bilimsel devrim, ani ve bilimsel etkinlik içerisinde hızlı bir dönüşüm yaratan şekilde değil, yavaş ve uzun bir süreci kapsayan ve bu süreç sayesinde, bilim topluluğunun yeni paradigmayı kabul ettiği olağan bilim süreciyle nihayetlenecek şekilde gerçekleşir. Devrimi gerçekleştiren yeni paradigma, bilim insanlarının algılarının sarsılmasına ve eski paradigmanın sahip olduğu bir yanı sorgulamalarına zemin hazırlar. Batlamyus astronomisindeki kavramsallaştırmadan, Kopernik Devrimi'yle ortaya çıkan kavramsallaştırmaya geçişte devrimin rolü böyle olmuştur: Kuhn'un ifade ettiği üzere, Kopernik astronomisini benimsemek üzere olan bir bilim insanı, *"daha önce bir gezegen gördüm, şimdi bir uydusu görüyorum"* demez (Kuhn, 2018: 209). Bunun yerine; *"bir zamanlar ayın bir gezegen olduğunu sanırdım, ama yanılmışım"* der. Bilim insanının yanıldığını kabul etmesi, önceki paradigmanın alanda eski olarak yer almaya başladığını ve böylelikle bilimsel devrimin başarılı bir biçimde ilerlediğini ortaya koyar.

Eskinin yanıltıcılığını ya da yeni olanın kabullenilmeye uygun oluşunu örneklendirmek adına Kuhn, astronomiyi bilerek seçmiştir. Astronominin bir bilim olarak ölçüm ve gözleme yatkınlığı ve matematiksel hesaplamalarının somutluğu bu seçimin nedenidir. Astronomi üzerinden bilimsel devrimleri somutlaştırma çabasına dayanarak, Kuhn'un paradigmaya verdiği birincil anlam olan "bilimsel bir başarı" ifadesini tekrar hatırlamamız gerekmektedir. Yeni paradigmayı devrim sürecinden, olağan bilim süresine geçiren yanı, sunduğu yeni algılama biçiminin içinde olduğu bilimsel alanı açıklamak bakımından, rakiplerine göre daha büyük bir başarı elde etmiş olmasıdır. Yeni paradigmayı alanın hâkim bakış açısı kılan, eski paradigmadan daha 'benzersiz' ve bunun sonucunda daha 'başarılı' olmasıdır.

Böylece, bilim insanının yeni dünyası, başarılı olan yeni paradigmanın sağladığı görüş biçimine sahip olan dünya haline gelir. Doğa nesneleri yine aynıdır fakat, bilim insanlarının görme biçimi değişmiştir. Bu yeni dünya; yeni kavramlara, kuramlara, araştırma biçimlerine sahiptir. Bilim insanının değişen dünyası, içerisinde çalıştığı bilimsel etkinliğin çerçevesini oluşturan ve bu süreci imkânlı kılan paradigmanın değişmesidir. Kuhn’a göre, devrimin bilimin etkinlik sürecine sağladığı en büyük katkı, olağan bilimi yeniden işler ve imkânlı kılan paradigmanın, bu sürecin içerisinden çıkıyor olmasıdır.

Devrim yeni paradigma sayesinde olağan bilimin yeniden işler olmasına geçişi sağlar ancak, bu süreci kesinleştiren unsur, yeni paradigmanın ilkelerinin alana ait ders kitapları sayesinde yeniden ortaya koyulmasıdır. Ders kitapları bilim için, tarihsel geleneğin taşıyıcısı olarak işlevseldir. Her bilimsel devrimden sonra, alanı yeniden kuran paradigmanın ilkelerinin somutlaştırıldığı yeni ders kitapları literatüre eklenir.

Ders kitaplarıyla paradigmanın somutlaşması sonrasında, Kuhn’un belirttiği yavaş ama emin adımlarla ilerleyen bilimsel devrim sürecinin sonucunda, yıllar boyu sürebilecek bir tarihsel süreç ışığında, bu kitaplar bilimsel etkinliği imkânlı kılan yegâne kaynaklar haline gelir. Bilimsel etkinliğe yeni dâhil olan bilim insanları için bu kitaplar, bilim yapmayı mümkün kılan kuramsal çerçeveyi onlara sağlamış olur. Bu sayede bilim yeniden dogmatik kimliğine bürünür ve bilimsel etkinliği işlevsel kılan, doğrusal çizgi yeniden düz bir şekle kavuşur.

Kuhn’un bilim teorisinin bütünlüğü boyunca kaynaklık eden tarih, yeni paradigma doğrultusunda, olağan bilim sürecine geçişte tekrar bir misyon üstlenir. Bilimsel devrimin başladığı andan itibaren geçen süre zarfında, eski paradigma savunucularının ölümü ve yerlerine gelen yeni kuşakla birlikte, olağan bilimi başlatan yeni paradigmanın tekliği süreci tamamlanır. Kuhn, Max Planck’ın “bilimsel süreci”

anlattığı eserinden bu örneği almıştır. Bu sayede, bilimin sahip olduğu tarihsel sürecin; bilimsel devrimleri zorunlu kılan yönünü görürüz. Kuhn her ne kadar olağan (ideal) bir bilimin, sabit ve doğrusal olması gerektiğini ifade etse de; bilimin kendisi bu şekilde olmamalıdır. Bilim; bir topluluk içerisindeki insanların dünya görüşünün daha benzersiz ve yeni olana doğru yönelmesiyle birlikte ilerler. Kuhn bir bilim insanı olarak bu ilerlemeyi hiç inkâr etmemiştir. Ancak; bu ilerlemenin hiçbir zaman birikimsel olarak gerçekleşmediğini savunur: Bu ilerleme, her zaman için, bilimde gerçekleşen “devrimler” yoluyla mümkün olmaktadır.

1.2.Paradigmanın Sosyolojik Yönü

Geçmişten günümüze kadarki bütün bilim felsefesi teorilerinin amacı, bilimin (olağan) öncesi ya da sonrasında çok ortaya konulduğu andaki halinin nasıl modelleneceği ve bu aşamada neyin bilim olup, neyin bilim olmadığına ortaya konulması olmuştur. Kısaca bilim ne olarak ‘sınırlandırılabilir’ sorusu sorulur. Kuhn’a göre bu, “olağan bilim” aşaması ve bu aşamaya yön veren hâkim tarzda bir paradigmanın varlığıdır. Dolayısıyla, Kuhn’un olağan bilim olarak nitelendirdiği ve bilim teorisinin en önemli aşamasını oluşturan bu süreç bir paradigmanın varlığı doğrultusunda mümkün olabilir. Kuhn’a göre, “Bir paradigmanın ya da paradigma adayının olmadığı yerde, belli bir bilimin gelişmesi ile uzaktan yakından ilintisi olabilecek bütün etkenlerin göreceli önemlerini ayırt etme olanağı yoktur” (Kuhn, 2018: 87). Bu cümleden de anlaşılacağı üzere paradigma yoksa, bilimin varlığından söz edilemez. Paradigmaların varlığı bilimin var olabilmesi için yolu açar ancak, bilimin yani Kuhn’un betimlediği doğrultuda olağan bilimin kesin olarak başlayabilmesi, Kuhn’un verdiği doğa bilimleri örneklerinde görüldüğü gibi (Kuhn, 2018: 77,81) bir paradigmanın hâkim duruma geçip, mevcut rakiplerinden sıyrılmasıyla mümkün olur.

Hâkim tarzda bir paradigmanın varlığını mümkün kılacak niteliğe sahip doğa bilimlerinin *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* boyunca Kuhn tarafından örneklendirilmesi, olağan bilim sürecinin ve paradigmanın yapısının ortaya konulmasında büyük öneme sahip olagelmıştır. Ancak Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nın Önsöz'ünde ortaya koyduğu, bu eserin oluşmasını sağlayan son aşama "toplum (sosyal) bilimler" üzerine yapılan gözlemleri doğrultusunda şekillenmiştir.

1958-59 yılları arasında *Davranış Bilimleri İleri Araştırma Merkezi*'nde çalışmış olduğu zamanlarda, lisans fizik derecesine sahip olmasıyla aslen bir doğa bilimcisi olan Kuhn, sosyal bilimleri yakından gözlemleme şansı bulur. Gözlemleri doğrultusunda, bu tezin giriş bölümünde vurgulandığı üzere, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin yapıları itibarıyla sahip oldukları temel bir ayrılığı keşfeder: "Toplum bilimcileri arasında, geçerli sayılacak bilimsel sorunlar ve yöntemler üzerinde açık açık başgösteren anlaşmazlıkların çokluğu ve kapsamı beni özellikle şaşırttı" (Kuhn, 2018: 64).

Kuhn eseri boyunca örneklendirdiği doğa bilimlerinin olağan bilimsel etkinlik sürecindeki tutarlılığının, psikoloji ve sosyoloji gibi sosyal bilim alanlarında hiçbir zaman aynı şekilde görünmediğini fark eder. On dokuzuncu yüzyılda temelleri atılan ve yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde olgun birer bilim olarak nitelendirilen sosyal bilimlerin, Kuhn'un bilim teorisinin en önemli aşaması olarak konumlandığı ve bilimin nihai aşaması olarak nitelendirdiği "olağan bilim" sürecini betimlediği ölçüde yaşamadığı açıktır. Bu aşamada Kuhn sosyal bilimleri tamamen reddetmez çünkü, bu alanların paradigma olarak adlandırılacak modellemelerinin olduğunun farkındadır. Ancak bu alanlarda (özelinde bir sonraki bölümde tarihsel süreciyle birlikte irdelenecek olan sosyoloji) birçok paradigma aynı anda olağan bilimsel etkinlik sürecinde yer almaktadır. Aynı anda birçok paradigmanın varlığı bilimsel sürecin başlangıcı (Kuhn

tarafından olağan bilim öncesi dönem olarak nitelenen) olabilecek nitelikteyken, bilimsel sürecin kendisi olamaz.

Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda örneklendirdiği doğa bilimlerinden biri olan fiziğin paradigmatik gelişime baktığımızda; bu alanda ilk ciddi eser olarak nitelendirebileceğimiz Aristoteles'in *Fizik* eserinde çizdiği kuramsal çerçeve, fiziğin belli bir dönem için hâkim paradigmasıydı. On yedinci yüzyıla gelindiğindeyse, Newton'un *Principia*'da ortaya koyduğu kuramsal perspektif, Aristoteles'in paradigmasının yerine geçti. Bu aşama Kuhn için 'bilimsel devrim'dir. Aristoteles'ten Newton fiziğine geçişle birlikte alana dair tüm çerçeve, kavramlar, kuramlar ve Kuhn'un kuram seçiminde sıkça vurguladığı üzere kullanılan *dil* değişmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında Newton fiziğinden, Einstein fiziğine geçiş de yine aynı şekilde devrimsel, eskinin tamamen bir kenara bırakıldığı ve yeninin artık kuramsal çerçeve olma hakkını kazandığı nitelikte bir geçişti. Einstein fiziğinin belirleyici olduğu andan itibaren Newton fiziği, Aristoteles fiziğinde olduğu gibi alanın geçmiş paradigması olarak tarihsel süreçte yerini alır. Einstein'ın ortaya koyduğu paradigma içerisinde (olağan) bilimsel faaliyetler gerçekleştiren bilim insanı Aristoteles ve Newton fiziğine baktığında, artık yürürlükte olmayan fizik bilimin tarihini görür.

Bütün bu süreç *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* boyunca vurgulanan, bir bilimin tarihsel olarak geçirmiş olduğu aşamaları göz önüne serer. Bu modelin sosyal bilimlerden ilham almasına rağmen bu bilimlere uygulanamamasının sebebi, bilimsel gelişim sürecini fizik bilimiyle örneklendirildiği biçimde yaşamamış olmalarıdır.

Bu teze konu olan sosyoloji biliminin tarihsel sürecini analiz ettiğimizde, neden fizik ile benzer aşamalardan geçmediğini görmek mümkündür. Bunun sebebi olarak; "doğa bilimleri alanından sosyal bilimler alanına geçince çok paradigmalılığın daha önemli hale gelmesi" (Tekeli, 2012: 382) durumu etkili olmuştur. Giriş bölümünde

Ritzer'in makalesi üzerinden örneklendirdiğimiz üzere “çok paradigmalılık” sosyolojinin temeline yerleşmiş olan ve bu alanın bilimsel sürecini tamamıyla yeniden şekillendiren bir niteliğe sahiptir. Sosyal bilimlerin yapısal farklılığından doğan çok paradigmalılık durumu sosyoloji biliminin gerçekliğidir. Sosyolojinin metodolojik gelişimini kavramak adına yapılan bu çalışmada çok paradigmalılık durumunun ortaya konulması ve değerlendirilmesi elzemdir.

Çok paradigmalılık durumuyla sosyolojiye baktığımızda, Einstein'ın sağladığı paradigma içerisinde bilimsel faaliyetler gerçekleştiren bilim insanının Aristoteles ve Newton fiziğine baktığında gördüğü bilim tarihinin aksine, bir sosyoloğun alanının tarihsel süreci boyunca ortaya konulan paradigma, kavram ve kuramlara bakması bilimin kendisidir. Bunun sebebi olarak, sosyologların baktığı paradigmalardan hiçbiri Aristoteles ve Newton fiziği gibi misyonunu tamamlamış ve geçmişin bir parçası haline gelmiş değildir. Sosyolojideki paradigmlar ne tamamen kabul edilebilmiş ne de tamamen reddedilebilmişlerdir. Bu nedenle alandaki her paradigma bilimsel bir çalışma için gereksinim duyduğumuz kuramsal çerçeveyi bize verebilecek konumdadır.

“Günümüzde bir/her bilim alanının çok paradigmalı olduğu saptamasını yapmak bilimi en doğrunun/gerçeğin saptandığı bir faaliyet olmaktan çıkarmakta, çoklu açıklama iddialarının yaşadığı bir yer haline getirmektedir” (Tekeli, 2012: 383). Çoklu açıklamaya sahip olan her bilimin paradigma olarak adlandırılabilir olgu, kuram ve kavramları hem kabul edilebilecek, hem reddedilebilecek bir görünüme sahiptir. Bu doğrultuda bu alanlarda ya politik benzeşme yaşanır ya da politik ayrışma. Bunun sonucunda ise alana dair en temel konularda dahi çatışma ve anlaşmazlıkların sürekli bilimsel etkinliği yönlendirdiği bir manzara elde ederiz. Tezin ikinci bölümünde ayrıntılarıyla gösterileceği üzere sosyoloji böyle bir bilimdir.

“Ne var ki, astronomi, fizik, kimya veya biyoloji alanlarındaki uygulama, bugün sözgeleşi psikologlar yahut sosyologlara özgü hale gelen temel konulardaki anlaşmazlıklara benzer tartışmalara sahne olmamaktadır” (Kuhn, 2018: 64). Kuhn bu çıkarımıyla; aydınlanma düşüncesinin yarattığı modern bilimin en özgün sonuçlarından olan sosyal bilimlerin, insanlık tarihi kadar eski olan ve “bilim” kelimesini kullanmamızı olanaklı kılan doğa bilimlerinden ne denli farklı olduğunu ortaya koyar. Bu alanlar için iki farklı bilim tanımlaması yapmak olanaklı değildir; bu noktada neyin bilim olup, neyin bilim olmadığı sorusu meydana çıkar. Aradaki ayrımı belirleyebilmek adına *paradigma* kavramı ve bu kavramın taşıdığı anlam, Kuhn’un bilim teorisinde çıkış noktasını oluşturur. Paradigmayı bir “model” ya da “bilimsel başarı” olarak nitelendirerek, sosyal bilimlerin ve doğa bilimlerinin temelinde var olan farklılığın kaynağını bulmaya çalışır (Kuhn, 2018: 64-65). Temeldeki bu farklılığı, paradigmanın sağladığı perspektife dayanarak, bilimin tarihsel sürecinden ve bilimi imkânlı kılan bilim topluluğunun yapısal özelliklerinden yararlanarak açıklamaya çalışır.

Kuhn’un doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin farklı bir temele sahip olduklarını ortaya koyma çabası, onun bir bilim felsefecisi olarak neyin bilim olup, neyin bilim olmadığına verdiği bir cevap olarak görülebilir. Kuhn, kendi bilim teorisi sınırlarınca doğa bilimlerini, geçirmiş oldukları tarihsel gelişim süreci doğrultusunda, olgun birer bilim olarak sınıflandırmıştır. Sosyoloji ve diğer sosyal bilimleri tamamıyla reddetmemiş, bu bilimleri bilim dışı görmemiştir ancak, doğa bilimlerine bilimsel niteliğini veren aşamaya henüz ulaşmamış olduklarını söylemiştir. Bu savı ortaya koymasında, Davranış Bilimleri İleri Araştırma Merkezi’nde çalışmış olması etkili olmuştur. Doğa bilimleri geleneğinden gelen Kuhn, daha önce gözlemlene şans bulamadığı sosyal bilimleri yakından görmüş ve bu iki bilim tarzı arasındaki temel farklılığı bu şekilde fark etmiştir. Paradigma kavramının doğmasını sağlayan ‘keşif’ bu olmuştur. Paradigma neyin bilim olup, neyin bilim olmadığını, bilim felsefesinde

kullanılan haliyle bilimin “sınırlandırma ayraç” olma görevini üstlenmiştir. Kuhn bu kavramı bilim teorisinin temeline koymuş ve bu kavrama çok önemli bir misyon yüklemiştir. Bütün bir bilim teorisinin yükünü taşıyan paradigma kavramı, bu misyonuna paralel olarak birden çok anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu kullanım şeklini somutlaştıran, daha önce de ifade edildiği üzere, Masterman’ın *Paradigmanın Doğası* makalesi olmuştur.

Paradigma yirmi bir farklı anlamda kullanılmıştır ancak özellikle dört anlamı sosyolojik nitelik taşımaktaydı. Masterman’ın sosyolojik türde paradigmalar olarak tanımladığı bu paradigmalardan, bilimsel bir alışkanlık ve bilimsel bir başarımlı olanları; Kuhn’un doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki farklılığı bu kavram üzerinden tanımlamak isterken yaptığı önsözdeki ilk tanımda yer almaktaydı. Paradigmayı, “bir bilim çevresine belli bir süre için bir model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin eden”, “evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarımlar şeklinde” tanımlayarak (Kuhn, 2018: 65) paradigma kavramına daha en başından sosyolojik bir anlam katmıştır. Bu sebeple, paradigma doğa bilimleri üzerine yapılanlardan çok, sosyoloji üzerine yapılan çalışmalarda karşımıza çıkan bir kavram haline gelmiştir.

Paradigmanın sosyolojik anlamı ya da sosyolojik yönü temel alındığında; sosyolojinin metodolojik/paradigmatik dönüşümünü incelemek kuramsal bir zemine oturtulmuş olur. Sosyolojinin tarihsel sürecinde bulunan, öncü isimler, teoriler, araştırma yöntemleri ve genel anlamıyla bu disiplinin konusu; paradigmanın ‘bilimsel bir başarıml’ ve ‘bilimsel bir alışkanlık’ anlamlarına çok fazla örnek oluşturacak şekilde gelişim göstermiştir. Belli ölçütler dâhilinde sınırlandırarak sosyolojiye paradigmanın bu anlamlarıyla yaklaşmak, bu bilim dalının neden doğa bilimlerinden farklı olarak çok

paradigmalı olacak şekilde tarihsel bir süreçten geçtiğini somutlaştırmamıza olanak sağlar.

2. SOSYOLOJİNİN TARİHSEL SÜREÇTE GEÇİRDİĞİ METODOLOJİK/ PARADİGMATİK DÖNÜŞÜMLER

Sosyolojinin bir bilim olarak tarihsel gelişimini kavramak adına, sosyolojinin on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkışını sağlayan tarihsel sürece bakmak önceliklidir. Bunun sebebi; sosyolojik teorilerin gelişim evresiyle, sosyolojinin ortaya çıkmasını sağlayan tarihsel arka plan arasında yadsınamaz bir bağın varlığıdır. Aradaki bağı oluşturan ölçüt, sosyolojinin toplumsal olanla ilgilenen bir bilim olması ve toplumsal olanın tarihsel süreçle anlam kazanan bir yapıda olmasıdır. Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nın giriş bölümünün ilk cümlesinde ifade ettiği gibi, tarihi bilimi anlamak adına bir referans noktası olarak gördüğümüz takdirde, bilime ve bilimsel olana dair görüşlerimiz yeni bir anlam çerçevesi kazanacaktır (Kuhn, 2018: 71). Tarihiyle birlikte anlaşılmaya, yapısı itibariyle diğer tüm disiplinlerden daha çok müsait olan sosyolojiyi bu şekilde değerlendirme, bu bilimin geçirdiği metodolojik/paradigmatik dönüşümlere dair açıklamamızı sağlam bir zemine oturtacaktır.

Sosyoloji bir bilim olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır ve Batı Avrupa toplumlarının geçirdiği tarihsel süreçlerle bağlantılı teorilerin ortaya konulmasıyla gelişmiştir. Batı Avrupa'yı etkileyen iki önemli devrim olan, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi ile bu devrimleri hazırlayan ve geliştiren Aydınlanma düşüncesi etkisiyle, yeni bir toplum yapısı şekillenmiştir. Gerçekleşen devrimlerin ekonomik, siyasi ve ideolojik bağlamı doğrultusunda yeni bir Avrupa toplumunun temeli atılmıştır. Bu devrimleri, kelime anlamı doğrultusunda (belli bir alanda hızlı, köklü ve nitelikli değişiklik (bkz.TDK)) olarak ele alırsak; yeni bir tarihsel süreci başlatan ve geliştiren adımlar olarak tanımlayabiliriz. Böyle bir aşamanın gerçekleştiği esnada, toplumun bu yeni modeli üzerine çokça düşünceler üretilmiştir. Voltaire, Montesquieu ve Rousseau gibi

Fransız Devrimi öncüleri ideolojik bağlamda toplumu değerlendirmişlerdir. Bu aşamalarda sosyolojinin ortaya çıkışını sağlayan düşünce sistemi oluşmuştur ve Avrupa toplumlarının temeline yerleşen bu düşünsel bağlam, sonraki yüzyıllarda toplum üzerine teoriler ortaya koyan sosyologların perspektiflerini etkilemiştir.

Ekonomik, siyasi ve ideolojik devrimlere temel hazırlayan, Aydınlanma-akıl çağı olarak adlandırılan süreç, en çok düşünme biçimi üzerinde değişiklikler yaratmıştır. Bütün bu aşamalar; “Batılı düşünme biçimlerini dönüştüren, dinin hâkimiyetine son veren ve günümüzde ‘bilim’ olarak bildiğimiz şeyi, yani etrafımızdaki dünyayı analiz, düzenleme ve kontrol biçimini ortaya çıkartan” (Slattery, 2014: 13) bilimsel devrimlerin hazırlayıcısı olmuştur. Dünyaya ve içerisindeki fenomenlere, akıl temelli yeni bir perspektifle bakıldığında, görülen şeyler somut bir bağlama oturtulmuştur. Dolayısıyla, doğa bilimleri (fizik, kimya, biyoloji alanları) yeniden değerlendirilmiş ve bu alanlar önemli değişimler yaşamıştır. Bu değişimleri sağlayan düşünsel temel, toplumsal olan için de yeni bir bakış açısı doğurmuştur. Toplumun şimdiye kadarki ideolojik ve soyut bağlamda ele alınışının aksine, toplumsal olanın da doğa bilimleri disiplinlerinin inceleme nesneleri gibi, deney ve gözlem temelli ele alınabileceğine dair görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşten doğan çaba, ilk defa Auguste Comte’un ifade ettiği gibi “sosyal fizik” olacaktır ve toplumsal düzen ile toplumsal değişimin ilkelerini ortaya koyacaktır (Comte, 2015: 44-45).

Comte on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ortaya koyduğu *Pozitif Felsefe Dersleri* adlı eserinde, sosyal fizik-sosyolojiyi bilimlerin en üst aşaması olarak nitelendirir ve bu alanı toplumsal olanı konu edinen bir doğa bilimi olarak konumlandırır. Görüşlerinin oluşumunda, aydınlanma düşüncesinin temel oluşturduğu bilimsel devrimler sayesinde gerçekleşen bütün bilimsel, teknolojik ilerlemeler ve bunların gerçekleştiği doğa bilimlerinden etkilenmesi belirleyici olmuştur.

“Comte, insan toplumunu yönlendiren kanunları keşfedersek -aynen bilimin doğadaki olayları kontrol altına almamıza olanak sağlaması gibi- kendi kaderimizi şekillendirebileceğimize inanmıştır” (Giddens, 2016: 19). Bu kanunları keşfetmek adına Comte’un ilkelerini belirlediği ve *gerçek, yararlı, keskin, belirgin* (Comte, 2015: 222-223) anlamlarını taşıyan “pozitif” görüşe sahip olmak gerekmektedir.

Comte’un kullandığı tabiriyle “pozitif felsefe”, insan zihninin gelişimsel sürecinin en son ve nihai aşamasını temsil eder. Üç temel aşamadan geçen insan zihni (*teolojik evre, metafizik evre, pozitif evre*) pozitif aşamaya geldiğinde anlamlı bilimsel etkinlik üretebilir. Doğaya ve topluma dair olanın, doğaüstü ve ilahi güçlerle açıklandığı teolojik evrenin ve fenomenlerin soyut güçlerle açıklandığı metafizik evrenin aksine; pozitif evrede düşünceler akıl yürütmeyi ve gözlemi temel alan deneysel bir açıklama zeminine dayanır. Doğa nesnelerini inceleyen doğa bilimleri, bu yöntemler doğrultusunda bilimsel zeminini oluşturmuştur. Comte’a göre, aynı yöntemler toplumsal-sosyal olan için de aynı şekilde kullanılabilir.

Böylelikle bir bilim olarak sosyolojinin ilk paradigmasının oluşması adına Ritzer’in giriş bölümünde değindiğim dört maddeyle sınıflandırdığı desen ortaya çıkmış gözükmemektedir. Comte’un *Pozitif Felsefe Dersleri* eseri “paradigma içinde çalışanlar için bir model olarak duran bir örnek veya çalışma” olarak alanda yerini almıştır. Topluma dair olanın geniş ölçekli olarak ele alınması gerekliliği (Comte’a göre, toplumu oluşturan bireyler tek tek olarak değil, oluşturdıkları toplumsal dayanışmada kendini gösteren toplumsal kurumlar (aile, din, dil, iş bölümü) olarak ele alınmalıdır.) sosyolojinin “konusunun görünümü” adına alanda çalışacak olanlara bir çerçeve çizer. Comte’un insan zihninin üç temel aşamadan geçtiği üzerine olan üç hal yasası, toplumsal statik (yapı) ve toplumsal dinamik (değişme) bağlamında sosyoloji değerlendirmesi alanın “teorileri”; teorilerle ifade edilen konunun somutlaştırılması

adına deney ve gözlem yoluyla pozitivist görüş doğrultusunda toplumun mevcut durumunun ortaya konulması, alanın “yöntem ve araçları” olarak karşımıza çıkar. Bu geniş sınıflandırmanın ötesinde, sadece ortaya koyduğu sosyoloji teorisi ya da pozitivist yöntemle sosyolojinin incelenmesi olarak bakıldığında da, Comte’un görüşleri sosyolojinin bir paradigması olarak değerlendirilebilecek (sosyolojinin sahip olduğu yapısal özelliği nedeniyle) niteliktedir. Bu nedenle, Comte’un görüşleri ilk alt başlıkta sosyolojinin ilk paradigması olarak ele alınarak, incelenmiştir.

Doğa nesneleri gibi, toplumsal olanın da incelenmesi gerekliliği görüşüne dayanarak, Comte’un öncülüğünde sosyoloji kurulmuştur. Comte, bu yeni disiplinin gerekliliklerini de yukarıda özetlemiş olduğum şekliyle belirlemiştir. Comte, her ne kadar sosyolojinin fizik, kimya biyoloji gibi bir doğa bilimi olarak gelişmesini arzu etse de, sosyolojinin tarihsel sürecine baktığımızda böyle bir gelişim sürecinin olmadığını görürüz. Kuhn’un bilim teorisinde belirttiği, bir bilime bilimsel niteliğini veren “olağan bilim” aşaması, sosyolojinin kurulup ilkelerinin belirlendiği anda, Comte’un görüşleri doğrultusunda bir bilim paradigmasına kavuşmuş gibi görünmektedir. Ancak sosyolojinin tarihsel sürecine bakıldığında Comte’un görüşleri, sadece alanın ilk-başlangıç paradigması olarak görülmektedir. Ritzer’e göre, sosyolojinin kuramsal gelişim süreci boyunca, ilk dönem sosyologlarının görüşleri çağdaş sosyologlar tarafından okunmaya devam edilmektedir ancak, Comte daha çok sosyolojinin tarihsel sürecinin başlatıcısı olarak görülmekte ve diğer teorilerden daha az değerlendirilmektedir (Ritzer, 2014: 2).

Ritzer’in tespiti doğrultusunda, Comte’un sosyolojiyi “sosyal fizik” olarak konumlandığı ve doğa bilimlerinin bir parçası olarak gördüğü bu disiplinin, doğa bilimlerinden yapısı itibarıyla çok farklı olduğuna dair bir çıkarım elde ederiz. Doğa bilimlerinde örneğin fizik alanında, alanın “ders kitapları” sadece olağan bilim

paradigmasını oluşturan teoriler üzerine kuruludur. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, ders kitaplarındaki hâkim teorilerin kaynağı Newton fiziğiyken; yirminci yüzyılın ortalarında hâkim teorilerin kaynağı Einstein fiziğiydi. Sosyolojinin aynı yüzyıllardaki durumuna baktığımızda, on dokuzuncu yüzyıl boyunca hâkim olmuş görüşler; Auguste Comte, Herbert Spencer, Emile Durkheim, Karl Marx, Max Weber, Georg Simmel gibi sosyologların teorileriydi.

Sosyolojinin henüz on dokuzuncu yüzyılın başında kurulmuş olmasına rağmen, bu yüzyılın sonuna kadarki süreçte alana dair çok fazla teorinin bulunduğunu gözlemlemek mümkündür. Bütün bu teoriler, Kuhn'un belirttiğimiz “olağan bilim öncesi” dönemindeki rakip okulların varlığı görüşüne benzemektedir. Çünkü bahsedilen her teori, kendine has yeni bir bakış açısının altında doğmuştur. Bu nedenle Kuhn'un rakip okul olarak değerlendirdiği dönemle benzerlik göstermektedir. Rakip okullar sadece farklı teorileri değil, yeni paradigmatik çerçeveleri savunmaktaydı. Ancak sosyolojiyle olağan bilim öncesi dönemin rakip okulları arasında bir fark bulunmaktadır; bütün bu teorilerin ortaya çıktığı aşamada sosyolojinin Comte tarafından, bir bilim olarak ilkeleri ve gereklilikleri belirlenmiştir.

Yine fizik bilime dönecek olursak, bu disiplini bilimsel zemine oturtan ilk paradigması Newton fiziğiye, ikincisi Einstein fiziğiydi. Einstein fiziğine gelinceye değin, Newton'un fiziğinin ilkelerini belirlediği *Principia* kitabı, iki yüz yıl boyunca alanın hâkim paradigmasıydı ta ki, alanı açıklamada tamamen yetersiz kalıncaya kadar. Kuhn'un bilim teorisinde, paradigma olmayı başaran düşünce, başarısını benzersizliğine, alanın en iyi açıklamayı sağlayan düşünce temeline borçluydu ve bu temelin yıkılması ancak bir devrimle mümkün olabilirdi. Avrupa'ya yeni bir toplum yapısını kazandıran iki büyük devrimin eskiyi tamamen yıkıp yerine farklı bir şeyi geçirmesi gibi, bilimde gerçekleşen paradigmatik devrim de eskiyi yıkıp yerine yeni

paradigmayı geçirebilecek kadar köklü olmalıdır. Böyle bir devrimin oluşmasını sağlayan süreç, fizik için iki yüz yıl olmuştur.

Devrim kimi zaman uzun, kimi zaman kısa sürede gerçekleşebilir ancak, hiçbir zaman eş zamanlı olmaz. Sosyolojinin ortaya çıktığı on dokuzuncu yüzyıldaki gelişim sürecine baktığımızda, eş zamanlı birden çok farklı teori ve perspektife bağlı sosyoloğun varlığını görürüz. Bunlardan bir kısmı, alanın kurucusu Comte'tan etkilense de, onun görüşlerinin temelini oluşturan paradigmatik çerçeveye bağlı kalmamışlardır. Bu nedenle bu dönem sosyolojisinin “çok paradigmatlı” olan bir yapıda şekillendiğini görürüz.

Yirminci yüzyıla geldiğimizde ise, bu yüzyılın başından ilk yarısının sonuna değin, George Herbert Mead, Talcott Parsons, Robert Merton, Ralf Dahrendorf, Lewis Coser gibi sosyologlar on dokuzuncu yüzyıl sosyologlarından etkilenerek (Mead Weber'den, Parsons ve Merton Durkheim'den, Dahrendorf ve Coser Weber ve Marx'tan olmak üzere) teorilerini ortaya koymuşlardır. Yirminci yüzyılın sosyologları önceki dönemdekilerden etkilenmeleri bağlamında, geçmiş yüzyılın teorilerini günümüze taşımışlardır. Sosyoloji, bütün bilimlerin kökeni olan felsefe gibi birikimli olarak ilerlemiştir. Birikimsel ilerlemenin temelinde olan şey, sosyolojinin yapısında olan şeyle aynıdır: “Bireyin, eylemine atfettiği anlamı kavramak için Max Weber'in dilediği gibi bir **anlamacı sosyoloji** icra etmek, toplumsal olguların şeyler gibi ele alınmasını öğütleyen Durkheimci **nesneleştirme**yi dışlamaz” (Riutort, 2017: 9). Buradaki anlam dışlamazdan öte dışlayamazdır çünkü, inceleme nesnesi toplum olan bir bilim, inceleme nesnesi doğa fenomenleri olan doğa bilimlerinden çok farklıdır. İnsanların doğa nesneleriyle olan farklılığı, onların bir araya gelerek oluşturduğu toplumun yapısını, dinamiklerini doğa fenomenlerini incelemekten oldukça farklı bir yöne koyar. Böyle bir bilimde, öznel değerlendirmelerin olabileceğine dair bir temel

olduğunu sosyolojinin bu yapısından yola çıkarak doğrulayabiliriz. Bu nedenle, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın ilk yarısında bu kadar çok teori ve perspektifin bir arada bulunmasını sosyolojinin farklı bakış açılarından değerlendirilebilir bir bilim olmasına bağladığımızda; çok paradigmalılığın sosyoloji biliminin gerçekliği olduğu sonucuna varırız. Çok paradigmalılık bu yönüyle sosyolojinin bir bilim olarak meşruiyetini ortadan kaldırmaz, sosyolojiyi toplumu anlama ve açıklamada daha yetkin bir konuma getirir. Bu nedenle sosyoloji hem kendisini oluşturan tarihsel süreçle, hem de bir bilim dalı olarak ilerlediği tarihsel sürecin doğrultusunda değerlendirilmesi gereken bir disiplin olma özelliği kazanır.

Sosyoloji için tarihsel süreçler alanın konusunu ve inceleme nesnesi olan toplumu açıklamada temel bir role sahip olduğundan, bu disiplinin bilimsel sürecinde geçirdiği aşamalar da tarihselliğiyle paralel olacak şekilde sınıflandırılmıştır: Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi öncülüğünde, on dokuzuncu yüzyılda kurulan ve şekillenen sosyolojinin bu dönemi *klasik dönem*, yirminci yüzyılda birinci ve ikinci dünya savaşlarıyla değişim geçiren toplum yapısını inceleyen ve ilkelerini ortaya koyan *modern dönem*, yirminci yüzyılın sonu ve yirmi birinci yüzyılın başlarındaki süreci ortaya koyan *post modern dönem*⁵. Bu sınıflandırma, sosyolojinin birikimsel olarak ilerlediğini net bir biçimde ortaya koyar. Klasik dönem modern döneme zemin hazırlarken, modern dönem de post modern dönemin zemin hazırlayıcısı olmuştur. Dolayısıyla bütün bu sürecin oluşumuna katkı veren sosyologlar ve onların teorileri alandan dışlanamaz konumdadır ve sosyoloji üzerine yazılan “ders kitaplarında” bu isimleri kronolojik olarak sıralanmış biçimde gözlemleriz. Kuhn’un bilim teorisinde, olağan bilimin paradigması ders kitapları aracılığıyla sürdürülen ve bilim topluluğunun

⁵ Bu sınıflandırma sosyoloji teorileri üzerine yazılan tüm alan kitaplarında gözlemleneceği gibi, tez boyunca referans aldığım sosyoloji teorileri kitaplarında (*Sosyolojide Temel Fikirler, Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri, Çağdaş Sosyoloji Kuramları Klasik Geleniğin Genişletilmesi*) da aynı şekilde gözlemlenebilir.

sonraki kuşaklarına aktarılan nitelikteydi. Kuhn bu bağlamda, ders kitaplarına bilimsel etkinliğin gerçekleşmesi için büyük önem vermişti hatta, ders kitaplarına yaptığı güçlü vurgu ders kitaplarının bir paradigma olarak değerlendirilmesine yol açmıştı. Kuhn'un ders kitaplarına yaptığı vurgu ile sosyolojiye baktığımızda; doğa bilimlerinden farklı olarak, tek bir paradigmayla değil, birden çok paradigma olarak değerlendirilebilecek tarzda görüş ve teorilerin yer aldığı alana dair ders kitaplarının varlığını görürüz. Sosyolojinin yapısından kaynaklanan çok paradigmatılık durumu, sosyoloji ders kitaplarının da bu ölçüde şekillenmesine neden olmuştur.

Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nın "Olağan Bilime Giden Yol" bölümünde belirttiği gibi, rakip görüşlerin varlığı alanda kişisel başarının varlığı anlamına gelmektedir. Böyle bir dönem içerisinde yazılan çoğu kitap ya da ortaya konulan çoğu görüş ve teori alanı sarsıcı niteliktedir. Buna sebep olan ise, alanın güçlü bir paradigmadan yoksun olmasıdır. Kuhn'a göre, toplum bilimlerinin bazı dalları günümüzde de bu süreci yaşamaktadır (Kuhn, 2018: 94). Sosyolojinin bu disiplinlerden biri olduğu açıktır ve dönemsel sınıflandırmanın yapıldığı zamandan günümüze kadar rakip görüşlerin paradigmatlarıyla birikerek ilerlemiştir. Bu durum, Kuhn'a göre bilimin 'devrimsel' olarak 'ilerlediği' görüşüne uygunluk gösterir. Sosyolojide birikimsel ilerleme, alanda ortaya konulan ve her biri farklı çapta devrimsel özellik taşıyan fikirlerle gerçekleşmiştir. Sosyolojinin tarihsel sürecindeki bu ilerleme, Kuhn'un belirlediği (olağan) bilim öncesi dönemin bilimsel etkinliklerine benzemektedir. Ancak, Kuhn'un bilim öncesi olarak nitelendirdiği dönemlerde dahi, bir paradigma olmaya diğerlerinden daha yakın, güçlü sese sahip görüşler vardır. Örneğin, fiziksel optik Newton'la paradigmatik bir temele kavuşuncaya değin, bu alanda çalışan kişiler baskın görülen Epikürcü, Aristotelesci ya da Platoncu görüşlerden birini benimsemeye ya da benzerini oluşturmaya yatkındılar (Kuhn, 2018: 84). Aynı şekilde, çok fazla sosyolog ve onların teorileriyle şekillenen sosyoloji biliminde, alanda öncü konumunda

olan ve ‘gelenek’ oluşturan isimler ve görüşler vardır. Özellikle klasik dönemde ‘büyük ölçekli’ teorilere sahip Durkheim, Marx, Weber sosyolojinin “*üç kurucu üyesi*”, “*kurucu babalar*”, “*üç büyük ismi*” gibi tanımlamalarla alanda oldukça önemli yere sahiplerdir (Riutort, 2017: 13, Slattery, 2014: 9, Wallace ve Wolf, 2013: 17).

Comte sosyolojinin kurucusu olmasına rağmen, sosyoloji Durkheim, Marx, Weber ile anılan bir bilim haline gelmiştir. Modern dönemdeki hatta günümüzdeki birçok teori ve fikrin temelinde bu isimlerin etkilerini görmek mümkündür. Günümüzdeki sosyoloji çalışmalarının bir kısmında, hâlâ bu üç ismin kuramsal çerçeveyi oluşturduğunu gözlemleyebiliriz. Durkheim, Marx, Weber sosyolojinin tarihsel süreci içerisinde klasik dönemde kalmayarak; günümüzde de fikirlerinin temel oluşturduğu kuramlar sayesinde varlıklarını hissettirmektedir. Dolayısıyla sosyolojinin tarihsel sürecini incelerken, bu üç isim mutlaka bahsedilmesi gereken alanın yapı taşları haline gelmişlerdir.

Durkheim, Marx, Weber’in sosyolojide bu denli baskın bir yere sahip olmalarına ve yarattıkları metodolojik dönüşümlere alanın paradigmaları dememiz mümkün olabilir mi? Fizik tarihinde iki paradigmanın varlığı bilinirken, sosyolojinin tarihinde üç paradigmanın varlığı imkânsız değildir. Ancak sosyolojinin paradigmalarıyla, fizik biliminin paradigmaları oldukça ayırt edici bir yöne sahiptir: Sosyolojide bahsi geçen üç ismin yarattığı büyük etki neredeyse “eş zamanlı” olarak gerçekleşmiştir. Bilimsel devrimler arasında belirli bir zaman farkı vardır. Reddedilen ve yerine yenisi geçilen paradigmanın, belli bir süre için alanın hâkim bilimsel çerçevesi olması gereklidir. Ancak, sosyolojinin kurucusu Comte ile birlikte bu üç ismin yaşadıkları zaman aralığına bakıldığında (Comte 1798-1857, Durkheim 1858-1917, Marx 1818-1883, Weber 1864-1920) eş zamanlılığın boyutu görülür. Gerçekleşen iki büyük devrimle ortaya çıkan ekonomik, siyasi, ideolojik unsurlarla şekillenen yeni toplum yapısının bir üyesi olarak

bu dört isim yeni toplumun yapısını incelemişlerdir. İngiltere ve Batı Avrupa’da (bu iki devrimin gerçekleştiği yerlerde, benzer etkileri içinde barındıran) farklı toplumları aynı zamansal aralıkta inceleme şansı bulmuşlardır. Comte sosyolojinin kurucusu olarak nitelenirken, onun ölümünden sonra dünyaya gelen Durkheim sosyolojinin akademik disiplin haline gelmesini sağlayan, alandaki ilk kürsü sahibi kişi olmuştur (Slattery, 2014: 33). Durkheim Comte’un pozitif görüşünden etkilenmesine karşın, ortaya koyduğu ‘büyük ölçekli’ olarak addedilen toplumun yapısı ve düzeni üzerine olan teorileriyle sosyolojinin üç büyük isminden biri olarak değerlendirilmiştir. Üç büyük ismin, yarattığı etki bağlamıyla, en tanınanı olan Marx ise esasında bir sosyolog değil, iktisatçıydı (Slattery, 2014: 15). On dokuzuncu yüzyıl toplumunun tüm sıkıntılarının temelinde, toplumu çatışmaya götüren kapitalizm temelli ekonominin varlığı olduğunu belirleyen Marx’ın görüşleri, sosyolojik düşüncenin gelişimi adına temel bir direk haline geldi. Öyle ki, üçlünün son ismi olan Weber çalışmalarında Marx’tan çokça etkilenmiştir. Hatta Weber’in çalışmaları “Marx’la gıyabında bir tartışma” (Slattery, 2014: 15) olarak değerlendirilmiştir. Ancak Weber, mevcut ekonomik temelli çatışmayı; Marx gibi sınıf temelli olarak değil, dinsel temeliyle yorumlar. Toplumun yapı yani geniş ölçekli olarak değerlendirilmesinin yanında, toplumun bireylerden oluşan ve bireylerin gözünden farklılaşan bir yapıya sahip olduğunu dile getirmesiyle Weber, anlamacı/yorumlayıcı geleneğin başlangıcı olmuştur.

Sosyolojinin kurulduğu on dokuzuncu yüzyıl sosyologlarını kapsayan, kurucu olma sebebiyle değerlendirdiğimiz Comte ve sosyolojinin bu döneme ait ve alanda büyük öneme sahip üç ismi Durkheim, Marx, Weber’in toplumu anlama ve açıklama çabaları neden bu denli farklılaşmıştır? Kuhn’un “geşalt değişimi” olarak ifade ettiği aşamada olduğu gibi, Comte’un ördek olarak gördüğünü Durkheim tavşan; Marx’ın ördek olarak gördüğünü Weber tavşan olarak görmüştür. Aynı denklem Durkheim-Marx, Durkheim-Weber, Comte-Marx, Comte-Weber karşılaştırmaları için de

geçerlidir. Baktıkları noktada ortak bir yön olsa da olmasa da, nesne hep aynıdır yani toplumun kendisidir. Ortada bunu ördek, tavşan ya da herhangi benzer bir şekilde gören bilim insanları vardır. Kuhn'un belirttiği ve bilimsel sürecin aykırılık aşamasında çıkan bu durum, sosyoloji biliminin bilimsel etkinliğinin gerçekleştiği dönemde (Kuhn'a göre olağan bilim dönemi) yaşanmaktadır.

Bilimsel sürecin aykırılık aşamasında yaşanan, alanı görme biçiminin değiştiği bu aşamayı uygun "kuram seçimi" ve bunu çevreleyen alana dair hâkim tarzda yeni bir paradigmayla aşmak gerekmektedir. Bu aşama Kuhn'a göre bilimsel bir devrimle mümkün olur ve olgun olarak adlandırılabilir bütün bilimler bu aşamayı tarihsel süreçleri içerisinde bir veya birden çok kez yaşamışlardır. Yeni paradigmayla kurulan yeni olağan bilim sürecine kaynaklık edecek kuram, geçen bölümde kısaca değindiğimiz üzere beş temel ölçüt doğrultusunda seçilmektedir. Alana dair hâkim paradigmanın somutlaştığı kuramın seçimi bilim insanlarına bağlı olarak öznel dir ancak, seçilen kuramın; doğru ve kesin, tutarlı, yalın, verimli, geniş çapta etkiye sahip olması özellikleri (Kuhn, 1994: 383), kuram seçimini akılsal bir zemine oturtacak niteliktedir. Kuhn'un belirttiği, kuramlar (paradigmalar) arasındaki seçimde rasyonel bir gerekçelendirmeye sahip, "bilimciler için, neyin iyi bir kuram olduğuna dair döneme ve alana bağlamsal da olsa bir dizi kabul edilmiş değerler" (Tümekaya, 2017: 772) vardır.

Kuhn'un bilim teorisinde yer alan, şimdiye kadar üzerinde çokça durduğumuz ders kitapları ve paradigmanın birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılması gibi; Kuhn'un paradigmayı kuramların üzerinde görmesine rağmen, kuram ve paradigmayı birbirinin yerine geçebilecek şekilde kullanması, bu bölüm için önemli bir çıkış noktası olmuştur. Sosyolojinin başlangıç döneminde ele aldığımız, Comte, Durkheim, Marx, Weber'i birer paradigma benzeri olarak alanda konumlandıran şey; onların ortaya koyduğu fikir ve kuramların diğerlerine göre daha çok sosyologca 'seçilmiş' olmasıdır.

Bu nedenle yirminci yüzyılın önde gelen kuramlarının entelektüel köklerinde bu isimlerin varlığını görürüz. Aynı seçim durumunu, bu dört ismin özellikle kurucu babaların (Durkheim, Marx, Weber) arasında yapmak ne derece olanaklıdır? Friedrichs ve Effrat'ın sosyolojideki hâkim paradigma olarak, işlevselcilik, çatışma, sembolik etkileşimcilik gibi kuramları ayrı ayrı birer paradigma olarak belirlemesi bu soruya verilen bir cevap niteliğindedir. Köklerini Durkheim, Marx, Weber'den alan bu kuramlar, bu üç ismin onlara bir 'gelenek' sağlayan görüşlerini devam ettirerek, yaşadıkları yüzyıla uyarlamıştır.

Sosyologlar da, diğer bilimlerdeki gibi kuram seçimini yapmışlar ancak bu seçim sosyolojiyle uyumlu olacak şekilde çok paradigmatlı olmuştur. Kuhn'un kuram seçimi için ortaya koyduğu beş ölçütü uygulamasalar bile, yine sosyolojinin çok paradigmatlı olarak seçildiğini görürüz. Ritzer'in, Kuhn'un bilim teorisinde şekillendirdiği paradigma kavramıyla uyumlu olacak şekilde ortaya koyduğu; sosyolojinin paradigmatik görünümü de üç temel paradigmatdan, yani yine birden çok olacak şekilde, kurgulanmıştı. Ritzer ve öncülü sosyologlar farklı şeyleri temel alarak, farklı bir biçimde sosyolojideki paradigma görünümünü açıklamaya çalışmışlardır. Buna rağmen, bu üç ismin ortak yönü, köklerini Durkheim, Marx, Weber'den alan hiçbir görüşü, yöntemi, konuyu yahut teoriyi alanda tek yani hâkim olacak şekilde seçememiş olmalarıdır. Sosyolojinin tarihindeki birçok fikir ya da kuramcının bir noktada daha az değerlendirilmiş olduğu durumumlar vardır (tamamıyla dışlanmayacak şekilde) ancak, bu üç ismi ve onlardan gelen geleneği birini diğerinden önde tutacak şekilde değerlendirmek mümkün olmamıştır.

Dolayısıyla sosyolojinin üç önemli ismi olarak kabul edilen Durkheim, Marx, Weber'in, içlerinden birini seçerek onun başlattığı geleneğin alanda hâkim bir paradigma haline geldiğini söylemek (seçmek) sosyoloji için olanaklı bir çaba değildir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Durkheim sosyolojisi Weber sosyolojisini ya da Marx'ın sosyolojisini dışlamaz. Bu sebeple aradan bir seçim yapabilme mümkün olmayacaktır. Aynı zamanda Durkheim, Marx, Weber kadar geniş etki uyandırmayan, alanda sonraki çalışmacılar için gelenek oluşturmayan sosyologlar ve onların görüşleri de dışlanabilir değildir. Bütün hepsi bu alanın entelektüel kökleridir ve günümüzde yapılan sosyoloji çalışmalarında doğrudan olmasa da, dolaylı olarak etkilerini göstermektedirler. Örneğin; deney ve gözlemin bir bilim için, Comte'un belirlediği şekliyle 'sosyal fizik' için, en temel yöntem olduğu düşüncesinin kaynağı olan, pozitivist görüşten ilham alınarak oluşturan "nicel yöntem" günümüzdeki uygulamalı sosyolojik çalışmaların birçoğunda görülebilir niteliktedir. Giddens'in de ifade ettiği gibi, insanların toplumsal davranışlarını incelemek, doğal bir fenomeni incelemekten, inceleme nesnesi itibariyle tamamen farklıdır (Giddens, 2016: 13). Bu sebeple ki, farklı görme biçimleri sosyolojinin içinde her zaman olmuştur ve bu görüşler dışlanabilir değildir. Daha doğrusu, herhangi bir teoriyi dışlamak ya da seçmek için sosyolojide bir temel yoktur. Bu noktada aranması gereken, sosyolojinin ilk kurulduğu ve bu bilimi daha iyi anlamak için bakmamız gereken klasik dönemde neden bu üç ismin öne çıkarak, sosyolojinin modern dönemine uzanan büyük bir etki bıraktıklarıdır. Durkheim, Marx, Weber'in fikir ve teorilerini ortaya koyduğumuzda; bu üç ismin alanda öne çıkmalarını sağlayan toplumu algılayış biçimlerini ve bu görüşlerin neden dışlanamaz veya seçilemez olduğuna dair mantıksal temeli bulabileceğimizi umarak, bu sosyologların görüşleri alt başlıklarla değerlendirilmiştir.

Sosyolojinin tarihsel sürecinin başlangıcında baskın bir paradigma var mı sorusuna; alanın kurucusu olması itibariyle Comte, alanın üç temel ismi olarak görülmesiyle Durkheim, Marx, Weber birer paradigma olma niteliğine sahiptir yanıtını vermemizin temelinde kuşkusuz Kuhn'un bilim teorisi vardır. 'Paradigma' terimi içerdiği sosyolojik vurgu nedeniyle, sosyolojinin metodolojik (paradigmatik)

dönüşümünü açıklamak için bir temel oluşturduğundan; bu mevcut isimlerden doğan görüşler bir paradigma olarak değerlendirilmeye yakın görülmüşlerdir. Kuhn'un belirttiği gibi Comte ve Durkheim, Marx, Weber "yeni ve benzersiz" bir görüşün temsilcisiydiler ve onların teorileri alanda belli bir 'gelenek' oluşmasına zemin hazırlamıştı.

Comte yeni ve benzersiz oluşunu, sosyal fizik/sosyoloji alanının ilkelerini belirlemesine ve bu alanı insan zihninin en üst evresi olan 'pozitif' düşünceyle oluşan bir bilim olarak tanımlamasına borçluydu. Sosyolojinin büyük üçlüsü yeni ve benzersiz oluşlarını; Durkheim'in toplumun doğa nesneleri gibi 'şeyler' olarak incelenmesi ve toplumu bu şeylerin bir araya gelerek oluşturduğu düzenli yapı olarak görmesi görüşüne, Marx'ın toplumsal çatışmanın kapitalizm ve üretim ilişkileri bağlamında yaratılan sınıflar arası bir mücadele olduğuna dair görüşüne, Weber'in çatışmanın temeline rasyonalite kaynaklı dini geleneği ve bu sürecin toplumun bireyleri üzerinde yarattığı etkileri sorgulamasına borçluydu. Bu dört isim ve onların fikirleri, yeni ve benzersiz olma özellikleriyle, alandaki bilim çevresine 'model/örnek' olma özelliği kazanan birer 'bilimsel başarımlar' olmuşlardır.

Comte'u hariç tutarsak, Durkheim, Marx, Weber ve onların sağladığı paradigmatic çerçeveler, ardılları olan modern dönem sosyologlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Durkheim'den etkilenen Parsons ve Merton *işlevselciliğin*; Marx'tan etkilenen Yeni (Ortodoks) Maksistler ve Weber'den etkilenen Dahrendorf *çatışma kuramının* öncü isimleri olmuşlardır. Weber'in anlamacı/yorumlayıcı görüşünden etkilenen Mead *sembolik etkileşimciliğin* kurucusu olarak addedilmektedir. Kendisinden sonra gelen modern dönemin önemli kuramlarından, *fenomenoloji* ve *etnometodolojiyle* sosyolojide gelişen birey odaklı mercek; dünya savaşlarıyla olumsuz etkilenen modern

toplumun bireylerini yakından incelemeyi olanaklı kılmıştır.⁶ Bu bağlamda değerlendirecek; klasik dönemin üç büyük ismi, görüşlerinin modern yirminci yüzyıl sosyolojisine taşınmasıyla ve modern dönemin post-modern aşamayı hazırlayıcı niteliğe sahip olmasıyla, günümüze kadar uzanan sosyolojik bir anlam çerçevesinin en önemli bölümlerini oluşturmuştur.

2.1.Bir Bilim Olarak Sosyoloji ve Sosyolojinin İlk Paradigması

Sosyolojinin bir bilim olarak kurulmasını hazırlayan şey, Batı Avrupa’da gerçekleşen ve zihinsel dönüşüm yaratan ‘devrim’lerin, topluma dair olana odaklanmayı imkânlı kılacak bir temele sahip olmasıydı. Avrupa’nın, aydınlanma düşüncesini temel alan Fransız Devrimi ile başlayan ve Sanayi Devrimiyle birlikte belirgin olan bir toplumsal dönüşüm süreci geçirdiği dönemde yaşayan Auguste Comte, içinde yaşadığı bu toplum yapısını anlamaya ve açıklamaya yönelmiştir. Bu döneme kadarki sürece bakıldığında, doğa nesnelerini inceleyen doğa bilimleri insan zihnini büyük ölçüde geliştirmişti. Ancak devrimlerle başlayan süreçle birlikte, insan zihni toplumsal olana yönelmeye başlamalıydı.

Comte’a göre insan zihni üç aşamaya göre gelişmişti ve toplumsal olana yönelmeyi son aşamaya geçmesine borçluydu. Bundan öncesinde; “insan aklının zorunlu hareket noktasını oluşturan” (Comte, 2015: 17) doğaya ve topluma dair olanın bir tanrı, doğaüstü güç ya da güçlerle açıklandığı *teolojik evre* vardır. Bu aşamada, şeylerin ‘nereden geldikleri’ ya da ‘niçin var olduklarına’ dair açıklama “mutlak” bir temele sahiptir (Ritzer, 2014: 108). Doğaya ve topluma dair tüm fenomenler bir tanrı(lar) ya da doğaüstü güç(ler) tarafından yaratılmış, düzenlenmiştir. Zaman içerisinde tanrı(lar) ya da doğaüstü güç(ler) ile açıklanan doğal ve toplumsal

⁶ Bu sınıflandırmada, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları Klasik Geleniğin Genişletilmesi* eserinde çağdaş sosyoloji kuramlarının entelektüel kökenleri olarak Durkheim, Marx, Weber’in konumlandırılış biçimi temel alınmıştır.

fenomenler, ‘soyut güç’(ler) ile açıklanmaya başlanır. “Yalnızca bir geçiş görevi gören” (Comte, 2015: 18) *metafizik evre* içerisinde, ruh, varlık kavramları önem kazanır. Örneğin, doğa ruha sahip bir varlıktır ve üzgün olduğunda ağlar (yağmurun yağması), kızgın olduğunda bağırır (rüzgârın çıkması). İnsan zihni ve düşünme biçimi üçüncü ve son aşamada “oturmuş ve kesin” bir hale bürünür (Comte, 2015: 17). *Pozitif evre* olarak belirlenen bu aşamada, doğaya ve topluma dair olanı anlamlandırmaya çalışmada ‘akıl yürütme’ ve ‘gözlem’ kullanılmaya başlanır. İnsan fenomenlerin, görebildiği ve gördüğünü sınayabildiği kadarını anlamaya ve bunun ilkelerini ortaya koymaya odaklanır. Kuşkusuz bilimsel olan böyle bir aşamada ortaya çıkacaktır.

Comte’un insan zihnini sınıflandırma biçimi, Kuhn’un paradigmatik süreçlerine benzemektedir. Comte’un sınıflandırması da, Kuhn gibi tarihsel bir nitelik taşır. Ancak Comte’un belirlediği ve “üç hal yasası” olarak adlandırdığı bu dönemin son evresi olan pozitif evre nihaidir. İnsan zihninin ulaşabileceği son evredir ve bundan sonra, düşünme biçimi lineer/düz doğrusal bir çizgiye kavuşacaktır. Üç hal yasası esasında bir yöntemin tarihsel sürecidir; “insan aklı, doğası gereği, tüm araştırmalarında, her şeyden önce karakterleri farklı olan ve hatta kesinlikle birbirine zıt olan bu üç felsefe yapma yöntemini kullanır” (Comte, 2015: 17). İnsan zihninin geldiği son aşamayı temel alarak, bütün bu sürecin genel anlamı/yöntemi “pozitivizm”dir. Süreç başından sonuna kadar değerli ve gereklidir, ilk aşamalar her ne kadar ilkel olarak gözükse de, bunlar pozitif görüşün temelini oluşturması bakımından önemlidir. Doğayı ve toplumu anlamak ve açıklamak adına “nihai ve istenilen” insan zihninin akıl yürütme ve gözlemi temel almasına gelinceye değin, geçirilen diğer aşamalar ve dış dünyaya dair getirilen açıklamalar; Comte’un doğa felsefesi dediği, bugün bizim doğa bilimleri ve (pozitif aşama sayesinde gelişen) sosyal bilimler diyerek sınıflandırdığımız modern bilimin temelini oluşturur.

Comte'a göre insanlığın ilk evresinden son evresine kadarki süreç içerisinde gelişen tüm felsefe biçimleri (günümüz modern bilimlerinin ilk halleri) “beş temel bilim” olarak gelişmiştir: Astronomi, fizik, kimya, fizyoloji ve toplum fiziği (sosyoloji) (Comte, 2015: 128). Bu sınıflandırma Comte'un üç hal yasasını oluşturma biçimi gibi, ilerlemeci bağlamda oluşturulmuştur: “En genel, en basit, en soyut ve insanlıktan en uzak” fenomenleri inceleyen astronomi bu sınıflandırmanın ilk basamağı; “en özel, en karmaşık ve insanlıkla doğrudan en çok ilgili” fenomenleri inceleyen toplum fiziği bu sınıflandırmanın en üst ve ‘nihai’ basamağı olarak yer alır (Comte, 2015: 128).

Comte, toplumsal olanı inceleyecek bu yeni fizik/bilim dalını, insan düşüncesinin nihai aşaması olan pozitif evrenin nihai disiplini olarak görmüştür. Comte sosyolojiyi, kurulduğu döneme kadarki süreçte gelişimini büyük ölçüde tamamlamış doğa bilimlerine benzetmeye çalışmış ve bu alanın inceleme nesnesi olan toplumun doğa nesneleri gibi olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada Comte, aydınlanma geleneğinden gelen ve doğa bilimlerinin öne çıktığı zihniyetten etkilenmiş gibi görünmektedir. Sosyolojiyi yeni bir fizik dalı olarak tanımlamasında da bu etkilenmeden doğan, doğa bilimleri benzeştirmesi vardır. Buna rağmen Comte sosyolojinin toplumsal olanı incelemesi bağlamında; o zamana kadarki ortaya konulan tüm bilim dallarından daha farklı ve ‘yeni’ bir şeyi başlatan tarzda bir bilimsel disiplin olduğuna inanıyordu. Comte'a göre sosyoloji, ‘toplumsal gelişme bilimi’ydi (Slattey, 2014: 74) ve somut olarak görünür olan toplumun ilkelerini anlamak ve açıklamak amacıyla kurulması elzemdi.

Comte'a göre pozitivizm, hem doğal hem de toplumsal olan için, değişmez yasalar oluşturmak bakımından, benimsenmesi gereken yegâne felsefi düşünme biçimiydi. Bu felsefi düşünme sisteminin en temelinde olacak biçimde konumlandığı sosyoloji de aynı şekilde, toplumsal olanı anlamak ve açıklamak için yasalara sahip

olması gereken bir bilimdi. Görülenlerden yola çıkarak, bütün bunları oluşturan süreci anlamlandırma ve bu sürecin kuramsallaştırılmasından türetilen genel yasalar olduğunu ifade etmek; kuşkusuz ki, bilimsel olanı ortaya koymak için uygulanan adımlardır. Bu yönüyle Comte bir *gerçekçidir* (Ritzer, 2014: 107) ve kendisinden önceki toplumu ideal olan biçiminde düşünen fikir insanlarından bu yönüyle farklılaşır. Toplumun olması gereken değil, ‘olan’ı incelenmelidir. Comte’a göre böyle bir çaba, içinde yaşanılan toplumu analiz etmeyi ve onu ‘ileri’ taşımayı mümkün kılacaktır.

Toplumsal olanı anlamak için, Comte’un sosyolojisinde iki temel ayrım vardır. Toplumu sabit kılan ‘yapı’sıyla, toplumu sürekli yenilenen/farklılaşan bir niteliğe büründüren ‘değişme’si. Bunlar birbirinin zıttı gibi görünse de, birbirini besleyen ve toplumu oluşturan niteliklerdir. Comte bu ayrımları kendine özgü kavramlarla açıklar; toplumsal statik (yapı) ve toplumsal dinamik (değişme).

Comte’a göre toplumu oluşturan dört temel kurum⁷ vardır; *aile, din, dil ve işbölümü* (Ritzer, 2014: 115-116). Toplumu oluşturan bu kurumların en temel işlevi, toplumsal ‘düzen’i sağlamalarıdır. Toplumu oluşturan bu kurumlar, düzeni sağlayabildikleri ölçüde “işlevseldirler”. Comte’un sosyolojisinde güçlü bir yapısal temel vardır. Bu yapının temelinde, en birincil kurum olarak tanımladığı ‘aile’ bulunur. Comte’un kuramında görünür olan toplumdur. Toplumu oluşturan bireyler ise sahip oldukları öznel (Comte’a göre ‘bencil’ (Ritzer, 2014: 114)) istek ve arzular sebebiyle, “toplum için bir sorun” (Ritzer, 2014: 114) teşkil etmekteydi. Toplumsal yapı/düzen Comte’un sosyolojisi için en temel unsurdu ve bunu imkânlı kılan, toplumdaki karşılığı özellikle yüksek olan ‘din’ ve ‘dil’ aileden sonraki en önemli kurumlardı. Din toplumdaki bireylerin yaşamını düzenlerken, dil toplumdaki bireylerin etkileşimlerine

⁷ Kurum bu noktada, Türk Dil Kurumu sözlüğünden alınan; “Evlilik, aile, ortaklık, mülkiyet gibi köklü bir yapıyı içeren, genellikle devletle ilişkisi olan yapı veya birlik, müessese” (bkz.TDK) anlamında kullanılmıştır.

olanak sağlamaktaydı (Ritzer, 2014: 116). Görüldüğü üzere Comte'un kuramında birey edilgen bir biçimde konumlandırılmıştır. Bireyi etkileyen her unsur, "büyük ölçekli toplumsal yapıların ortaya çıkışının temelini sağlar" (Ritzer, 2014: 116). Comte ilerlemeci bakış açısını, toplumsal yapıyı oluşturan kurumları belirlerken de ortaya koymuştur. Düzeni sağlayan toplumsal yapının son kurumu olan 'işbölümü', toplumun bireylerini bir arada tutan ve böylelikle toplumsal dayanışmayı artıran bir niteliğe sahiptir. Açıklanan bu dört temel kurum doğrultusunda, toplum yapısal bir düzene kavuşmuş olur.

Comte'un ilerlemeci görüşünün, fikirlerinde ve dolayısıyla sosyolojide temel bir noktada konumlandığını belirtmiştik. İnsan zihninin geçtiği üç evre gibi, toplum da evreler geçirerek ilerleyen bir yapıya sahiptir. İlerleme eskiden kopma, dolayısıyla bir 'değişme' anlamına gelmektedir. Toplum değiştikçe toplumun yapısı ve bu yapıyı oluşturan kuramlar değişime uğrayacaktır. Yine de değişimlere rağmen, düzeni kuracak yapı sosyoloji içerisinde mutlaka sağlanmalıdır: Comte'un kuramındaki en temel noktalardan biri olan düzeni tekrar kurmak için, değişimin içerisinde birtakım ortak 'yasaların' olması gerekmektedir. Kısacası Comte için; "toplum her zaman değişmektedir ancak, değişim, düzenlidir ve toplumsal yasalara bağlıdır" (Ritzer, 2014: 116). Comte'un belirlediği toplumsal dinamik, kuramında temel kavramlar olarak vurguladığı *ilerleme* ve *düzenle* uyumlu olması bakımından; Comte sosyolojisinde önemli bir yere sahiptir. Büyük toplumsal dönüşümlere yol açan devrimlerin gerçekleştiği bir zaman diliminde yaşayan Comte için, değişimin toplumu bu denli etkileyen bir yapıya sahip olduğunun vurgulanması şaşırtıcı değildir.

Comte bireyleri edilgen bir konumda değerlendirdiğinden; "sabit yasalar, bu değişim sürecini denetledikleri için insanlar, bu sürecin genel doğrultusunu etkileyecek çok az şey yapabilirler" (Ritzer, 2014: 117). Böylelikle Comte, sosyolojiye dair

kuramsal çerçevesinde, düzenin ve ilerlemenin birbiriyle uyumlu olduğu ve herhangi bir kuralsızlık durumu yaratmadığı bir etkileşim halinde olduğunu vurgulamaktadır. Toplum, insan zihninin geçirdiği üç aşama gibi, ‘evrimsel’ bir nitelikte ilerlemektedir. İçinde bulunduğu dönem, pozitif evrenin başlangıcı ve bu doğrultuda gelişen toplumun ilk aşamasıdır.

Comte’un düzen ve ilerlemeye bu denli önemli yaklaşımının ‘özel’ olarak ifade edebileceğimiz bir temeli vardır. Yaşadığı dönemdeki devrimler, bizim için geriye dönüp baktığımızda insan zihnini ileri götüren aşamalar gibi görünebilir ancak; Comte gibi bu dönemi yaşayanlar için büyük bir değişim ve bocalama, çoğu zaman da düzensizlik hali yaratmıştı. Bu değişim biçimini yasalarla bir temele oturtmak ve toplumu düzenli bir yapıya kavuşturmak, böyle bir dönemde yaşayan bir sosyolog için en olanaklı toplumsal analiz olarak görülmekteydi. Tabi ki, bu görüş de özeldir çünkü; ileriki alt başlıklarda detaylandırılacağı üzere, aynı dönemde yaşayıp bundan çok daha farklı görüşle topluma bakan sosyologlar olmuştur (Marx ve Weber gibi). Yine de, Comte’un sahip olduğu anlam çerçevesi, yaşadığı dönemin koşullarıyla birlikte değerlendirildiğinde, bir temele oturacak niteliktedir. Comte’un bundan sonraki aşamalarda, “pozitif görüşün hâkim olduğu bir dünya”nın kuramsal yönlerini belirlemesi (Bu noktada Platon’un *Devlet*’inde devleti yöneten filozoflardan oluşan bir yapı gibi, sosyologların pozitivizmin ‘rahipleri’ olarak yönetimde bulunduğu dinsel temelli bir toplum yapısı düşüncesini benimser (Ritzer, 2014: 124).) gibi aşırılaşan görüşleri, onun sosyolojik temelini ideolojik bir sahaya çekmiştir. Ritzer’e göre bunun nedeni, iddia ettiği görüşlere karşın, gerçek ampirik araştırma yapmamasıdır (Ritzer, 2014: 127). Her ne kadar, toplumsal olguların doğa nesneleri gibi incelenmesini ortaya koysa da, bunların deneysel olarak gösterimini yapmaması Comte’un eksik yönü olmuştur. Bu eksik yönü kapatan ve sosyolojiyi ‘akademik bir disiplin’ haline getiren, ardılı Durkheim olmuştur.

Neyin paradigma olup, neyin paradigma olmadığını belirlerken, bir kuram öncülü konumundaki kuramı ‘geçen’ bir niteliğe sahipse, ‘bu başarı’yı elde eden kuramın, paradigma olmaya daha yakın bir durumda olduğunu söylememiz yerinde olacaktır. Fiziğin tarihsel gelişiminde, Aristoteles fiziğinin erken çağların baskın görüşü olarak benimsenmesi ancak, bu alana bilimsel zemini verenin Newton fiziği (paradigması) olması gibi bir aşama vardır. Aynı şeyi, Comte-Durkheim arasındaki farklılaşmaya (birinin diğerini geçen nitelikte ve akademik olarak sosyolojiyi temellendiren konumda olmasından doğan) dayanarak söylememiz, bu konumda anlamlı bir görüş olacaktır. Ancak arada bir fark vardır; fizik Newton yasalarıyla paradigmatic bir temele kavuştuğunda, Aristoteles ve dönemdaşlarının görüşleri alan için anlamını yitirmişti ve bu disiplinin geçmişinde yerini almıştı. Bundan sonraki süreçte, bu görüşleri inceleyecek olan bilim tarihçisiydi, alanda çalışan bir fizikçi değil. Bu nedenle, geçmişe ait olarak tanımlanan bu görüşler, alanın hiçbir ders kitabında yer alırlı nitelikte değildi. Sosyolojiye baktığımızda ise, sadece Durkheim’in görüşlerini ortaya koyduğu dönemde değil, bundan sonraki birçok dönüşüm yaratan aşamada da, hatta günümüzde bile, hemen hemen alanın bütün ders kitaplarında Comte’un görüşlerinin yer aldığını görürüz. Ritzer’e göre bu duruma sebep olan şey; sosyolojinin henüz kurucularını unutabilecek kadar fiziğin konumuna erişmiş bir bilim (Ritzer, 2014: 106) olarak görülmemesidir. Comte’un sosyolojinin kurucusu olarak alanda görüşlerini devam ettirmesinin nedeni, onun ortaya koyduğu sosyoloji kuramı ve yönteminin hem modern dönemde hem de günümüzde dolaylı olarak olsa da, etkilerini sürdürmesidir. Comte’un kuramsal temeli sosyologlarca ‘seçilmiştir’ ve oluşturduğu gelenek günümüze kadar gelmiştir.

Bu noktada, Comte’un kuramını bilim insanına seçtiren neydi ve bunu bir paradigma görünümüne büründüren neydi sorusu önem kazanır. Kuhn’un belirlediği ve kuram seçiminde temel alınması gereken beş ölçüt (doğru ve kesin, tutarlı, yalın,

verimli, geniş çapta etkiye sahip) bu soruyu yanıtlamamızı olanaklı kılar. Kuhn'un kuram seçiminde belirlediği bu beş ölçüt, Comte'un alana yaptığı Ritzer'in deyimiyle "pozitif katkılar" (Ritzer, 2014: 125) içerisinde gözlemlenebilir. Comte, *sosyoloji/sosyal fizik* terimini kullanan ilk düşünür olarak bu alanın kurucusu olarak görülmüştür. Bu kavramsallaştırmanın temelinde, Kuhn'un 'verimlilik' olarak ifade ettiği yeni bir şeyin başlatıcısı olma özelliği vardır. Buna paralel olarak Comte'un görüşleri, kavramın içinde doğduğu alana geniş çapta etkide bulunmuştur. Toplumsal olana dair fenomenlerin incelenmesinde, bu kavram sonradan gelen düşünürlerce bağlayıcı olmuştur ve o zamana kadar her daim incelenen ve merak edilen toplumsal olan, ilk defa Comte ile açık bir odak noktasına kavuşmuştur (Ritzer, 2014: 125).

Comte'un sosyolojiyi *pozitif* bir bilim olarak tanımlaması, çağdaş dönem de dâhil olmak üzere, birçok sosyoloğa toplumsal olanı ortaya koymada bir çıkış noktası verdi. Bunun temelinde pozitivizmin tanımlanış biçimi vardır: Toplumsal dünyanın değişmez yasalarını keşfetmek ve bunları deney-gözlem metodu uyarınca ortaya koymak. Bu tanımdan anlıyoruz ki, topluma dair kuramlardan türetilecek yasaların, gözlemlenebilir bir temeli olmalıdır. Kısacası, Kuhn'un belirlediği 'doğru ve kesin' ölçütü uyarınca kuram deneysel bir biçimde somutlaştırılmalıdır. Comte'un kendisi kuramsal düzeyde kalıp, ampirik çalışmalar yapmasa da, bu görüşü kendinden sonraki sosyologlarca; deney ve gözlem temelinde toplumsal olguların ortaya konulmasında geçerli bir yöntem olarak görülmüştür.

Comte'un sosyolojisinde belirlediği toplumsal statik ve toplumsal dinamik kuramsallaştırması, birbirinden zıt şeyleri betimliyor gibi görünse de, aslında birbirini besleyen ve böylece toplumsal olanı açıklamada kullanılacak 'tutarlı' görüşler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapı ve değişimin Comte için bir pozitivist olarak; ilerlemeci bir toplum yapısının temelini, sahip olduğu *düzen ve yasalarla* atıyor olması, bu

kuramlara ‘yalın’ bir nitelik vermektedir. Kuhn’un belirlediği kuram seçimindeki yalınlık, birden çok rakip kuramın dağınık bir şekilde konuşlandığı, bilimsel alana bir düzen getirecek nitelikteki kurama atıfta bulunur. Kuhn’un bilimsel olanın düzenlenmesine verdiği önemle, Comte’un toplumsal olanın düzenlenmesine verdiği önem aynıdır.

Comte, kuram seçiminde rasyonel temellere sahip olmasıyla bir paradigma olarak değerlendirilebilmek adına mantıksal bir temele sahiptir ancak; kendisinden hemen sonra gelen ve onun ortaya koyduğu sosyolojiyi ileri taşıyan Durkheim, temelini Comte’tan almış olmasına rağmen, birçok yönden ondan farklılaşmıştır. Sosyoloji, aradaki eş zamanlı denilebilecek ve Comte’un görüşleri daha oturmadan Durkheim’le birlikte ondan farklılaşan tarzda bir süreçsel gelişim yaşamıştır. Bu farklı tarzda gelişen süreç bize; yeni kurulan sosyoloji biliminin, Kuhn’un bilim teorisinde ortaya koyduğu olağan bilim dönemini olması gerektiği biçimde yaşamadan, aykırılık aşamasına geçtiğini gösterir.

2.2.Durkheim ve Paradigmada Aykırılık

Durkheim’in Comte’tan farklılaşmasını sağlayan, yani sosyolojinin paradigma olarak değerlendirilebilecek ilk fikrinden ‘aykırılık’ yaratan şey, Kuhn’un da bu aşama için vurguladığı en önemli ölçütlerden olan ‘yeni’ ve ‘benzersiz’ bir sosyoloji anlayışıydı. Durkheim sosyolojiye dair ortaya koyduğu kuram ve yöntemle Comte’un ilerisine geçti ve bazı görüşlere göre “sosyoloji tarihindeki en önemli kuramcı” (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 13) olarak anıldı. Durkheim’in sosyoloji tarihinde alanın kurucusundan daha önemli bir yerde konumlandırılması, Comte’un görüşlerindeki büyük bir eksikliği tamamlamasıyla paraleldir: Durkheim, ampirik araştırmayı ve sosyoloji için bu araştırma biçiminin olanaklılığını (yöntemini) alana bilimsel bir nitelik kazandırmak adına temel gereklilikler olarak incelemiştir.

Comte sosyolojiyi ‘sosyal fizik’ olarak kurduğunda, bu yeni bilim dalının doğa bilimleri gibi olduğunu ve sosyolojinin toplumsal olanı, doğa nesnelerinin incelenme şeklindeki yöntemle inceleyebileceğini söylemişti. Durkheim bu görüşü ileri taşıyarak, bunun hangi yöntemle olanaklı olabileceğini ortaya koymuştur. Bunun temelinde; Durkheim’in sosyolojiyi, Comte ya da herhangi bir sosyologdan çok daha fazla, doğa bilimi olarak görme zorunluluğu hissetmesi vardır. Onun yaşadığı dönemde, sosyolojinin gereklilikleri tam olarak ortaya konulmamıştı ve bu yeni disiplinin, felsefe ya da psikolojiden ne şekilde farklılaştığı tam manasıyla bilinmiyordu. Bu nedenle Durkheim, sosyolojinin konusunu ve yöntemini, onu yeni bir bilim olarak meşrulaştıracak biçimde ortaya koymalıydı. Sosyolojinin yeni bir bilim olarak ortaya çıkışını sağlayan konusu (toplum ve topluma dair olan her şey), o dönem için meşruluğu sosyal bilimlerden çok daha fazla olan doğa bilimlerinin yöntemiyle uyumlu olarak incelenmeliydi. Bu noktada Durkheim’in de, Comte’un pozitivist görüşünden etkilendiği söylenebilir. Ancak, onu Comte’tan farklılaştıran ve aykırılığı başlatan, Durkheim’in *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*’nda ortaya koyduğu önermesiyle başlar: Toplumsal olgular birer “şey” olarak değerlendirilmeli ve bu bağlamda ele alınmalıdır (Durkheim, 2016: 44).

Durkheim’e göre, sosyolojinin inceleme nesnesi *toplumsal olgular*dır. Toplumsal olgular; eyleyenlerin dışında olan ve onları zorlayıcı olan toplumsal yapılar, kültürel normlar ve değerlerdir (Ritzer, 2014: 188). Kısacası toplumsal olgular, topluma toplum özelliğini veren ve onu bir bilimsel disiplin içinde incelemeyi imkânlı kılan her şeydir. Bu toplumsal olguları *şeyler* olarak değerlendirmek, onları doğa nesneleri gibi deney ve gözlem temelinde incelemek anlamına gelmektedir. Topluma ait olan bütün bu kavramlar (yapı, norm ve değerler) soyut niteliklidir. Ancak sosyolojinin bir bilim olabilmesi için bu kavramların somutlaştırılması gereklidir. Bu da ancak, bu kavramların nesneleştirilmesi (şeyleştirilmesi) ile mümkün olur. Toplumsal olgular

şeyleştirildiğinde, yani doğa nesneleri gibi incelenebildiğinde, insan zihninden bağımsız olan bir yapıya kavuşur. Böylelikle Durkheim sosyolojiyi; felsefeden uzaklaşan, doğa bilimlerine yakınlaşan bir biçimde tanımlamış olur. Bu tanımın temelinde kuşkusuz sosyoloji için belirlediği yöntem anlayışı (ampirik) vardır.

Şeyleştirilen toplumsal olgular, toplumdaki sıradan sosyal eylemlerden (Durkheim'in deyiimiyle; bireyin yemesi, içmesi, uyuması, düşünmesi ve bu faaliyetleri düzenli olarak gerçekleştirmesinden (Durkheim, 2016: 31)) farklılaşan bir yapıdadır. Sosyolojinin bir bilim olabilmesi adına, incelediği toplumsal olguların iki yönde diğer günlük eylemlerden farklılaşması gerekir: İlk olarak toplumsal bir olgu "içsel bir dürtü" değil, "dışsal bir kısıtlama" olarak tecrübe edilmelidir; ikinci olarak toplumsal olgunun, toplum içinde genel ve herhangi bir bireyin öznel algılayışına bağlı olmaması gereklidir (Ritzer, 2014: 189). Durkheim toplumsal olgular için iki özellik tanımlamıştır; "dışsal" ve "zorlayıcı". Buradan, Durkheim'in toplumu geniş ölçekli, yapısı bağlamında değerlendirdiğini görürüz. Durkheim Comte'tan farklılaşacak şekilde, toplumu yapısal olarak (yani bireyi edilgen bir biçimde konumlandırarak) görmesini, bu yapıyı şekillendiren şeylerin dışsal ve zorlayıcı özelliklerine bağlamıştır. Comte'de toplumu yapı olarak görmüştü ama bunun temeli yoktu. Sadece bireylerin, kişisel isteklerinin toplumu düzenden uzaklaştıracak nitelikte olduğunu söylemişti. Durkheim, toplumsal olguların birey üzerinde 'dışsal' ve 'zorlayıcı' olduğunu ifade ederek; bu baskı yaratan özelliklerin bireyin davranışlarını etkilediğini ve bu etkinin toplumsal dönüşümlere neden olduğunu söylemiştir. Bunu kanıtlamak adına, bireysel olarak görülmeye en uygun olan olguyu yani 'intihar'ı inceleyerek, intiharın toplumsal bir olgu olduğunun bilimsel analizini ortaya koymuştur.

Durkheim'in özel olarak, *İntihar* (1897) eserinde incelediği bu olgu, diğer toplumsal olgulardan farklı niteliktedir. Durkheim da Comte gibi, toplumsal olguların

toplumu düzenleme ‘işlevinde’ olduklarını belirtmişti. Ancak, Durkheim intiharı toplumsal bir olgu olarak incelemesiyle, Comte’tan farklılaşan hatta onu geçen nitelikte bir isim olmuştur. Comte, toplumsal yapı ve düzene önem vermiştir ama, içerisinde yaşadığı devrimsel dönüşüm döneminde toplumun bu özellikleri henüz oturtamamasından doğan düzensizlik halini göz ardı etmiştir. Böyle bir yaklaşımda, olandan çok olması gerekeni ortaya koyar gibi bir anlayış vardır. Durkheim, sosyolojinin bir bilim olabilmesi adına, bu anlayıştan uzaklaşması gerektiğini düşünmekteydi. Bu nedenle, hâlihazırda içerisinde bulunduğu ve devrimlerle yeni bir çehreye kavuşmak isteyen toplumun düzensizlik halini göz ardı etmek istememiştir. İntihar olgusu üzerine inceleme böyle bir çabadan doğmuştur.

Toplum düzen ve kurallar içerisinde devamlılık sağlamalıdır ancak, toplumsal olguların birey üzerine dışsal ve zorlayıcı olmaları kimi zaman toplumda bir ‘kuralsızlık’ hali yaratır. Durkheim’in *anomi* olarak adlandırdığı bu durum; normların yokluğu veya toplumun temel değerleri üzerinde önemli bir çatışma yaratan toplumsal bir ‘hastalığın’ toplumsal kargaşa ya da dönüşüm dönemlerinde ortaya çıkacağını belirtir (Slattey, 2014: 35). Durkheim anomiyi, içinde yaşadığı dönemin değişimlerle birlikte sahip olduğu çalkantılı halin doğal bir sonucu olarak görmüştür. Buna rağmen Durkheim, toplumu düzenle anlam kazanan bir yapıda görmeye devam etmektedir. Bu yüzden kuramında, içerisinde yaşadığı toplumun değişiminin haklı bir sonucu olan kuralsızlığı (anomiyi), yeni bir toplum yapısını oluşturmak adına işlevsel olacak bir şekilde konumlandırmıştır. Olumlu ya da olumsuz nitelikteki tüm toplumsal olgular, toplum yapısını düzenlemek adına işlevsel olacak şekilde incelenmelidir. *İntihar* eserinde yapmaya çalıştığı şey esasında budur. Yeni bir toplum yapısının oluşma evresinde ortaya çıkan düzensizlik/kuralsızlık halinin gözlemlenebileceği bir olgu olan intiharın incelenmesiyle, bu yeni toplum yapısını düzenleyecek başka bir olguya ihtiyacı

dile getirmiş olur: Toplumsal düzen ve bütünleşmenin artması için, bu yeni toplum yapısına uygun olacak biçimde ortaya konulacak; “işbölümü”.

Durkheim Comte gibi, toplum düzeni nasıl sürdürülür sorusu üzerine fikirlerini oluşturmuştur. Comte için bu toplumsal statik ve toplumsal dinamik ile mümkündür. Özellikle statîği yani toplumun yapısını oluşturan (Durkheim’in toplumsal olgu olarak tanımladığı) *aile, din, dil, işbölümü* gibi kurumlar düzeni imkânlı kılmaktaydı. Durkheim için de bu böyledir. Aile, dil birer toplumsal olgudur, aynı zamanda ampirik şeyler olarak incelenmelidir. Bunlar birer maddi olgudur ve daha birey doğmadan sınırları belirlenmiştir. Bu yüzden dışsal ve zorlayıcıdır. Bir toplumsal olgu olan ‘eğitim’ de aynı şekilde, bireyi şekillendiren ve onu toplumun bir parçası haline getiren işleve sahiptir. Ancak Durkheim için, maddi bağlamdaki olgulardan çok manevi nitelikteki olgular toplumu incelemede sosyolojinin merkezinde yer alacak niteliktedir. Özellikle Durkheim için düzenin en önemli temeli toplumdaki ahlaki yasalardır. Durkheim bir toplumsal olgu olarak ahlaka oldukça önem vermiştir ve bu bağlamda, “bir ahlak sosyoloğu” olarak anılmıştır (Ritzer, 2014: 193). Ahlak ve toplumsal yapı ile ilişki kurması ‘yeni’ bir fikirdir. Toplumsal yapıyı oluşturan her kurumun (eğitim, ekonomi, siyaset, din) ahlaki temeli vardır ve bunu anlamak için; “kurumun nasıl oluşturulduğunu, onun mevcut biçimini nasıl aldığını, toplumun genel yapısı içinde onun yerinin ne olduğunu, çeşitli kurumsal yükümlülüklerin toplumsal iyiyle nasıl ilişkili olduğunu” (Ritzer, 2014: 193) incelemek gerekmektedir.

Ahlak Durkheim için oldukça önemliydi çünkü; modern toplum yani içinde doğduğu, büyüdüğü ve gözlemlediği devrimlerle şekillenen yeni yapı, düzenli ve normal (sağlıklı) olmalıydı. Toplumun anormalisi belirttiğimiz üzere anomiydi ve bundan doğan düzensizlik/kuralsızlık hali toplumun sağlıklı yapısını bozacak şekildeydi. Normal olandan farklılaşan, sağlıksızlaşan toplum Durkheim’e göre

“patolojik”tir. Durkheim, sosyolojiyi doğa bilimlerine benzetmenin bir sonucu olarak, toplumu düzensizliğe sürükleyen durumları biyolojideki ‘normallik’ ve ‘patoloji’ durumlarıyla açıklamıştır.

“Durkheim, sosyolojide patoloji tespitiinin özellikle çözümü güç problemler yarattığını kabul eder” (Giddens, 2013: 157). Örneğin; suç, incelemiş olduğu intihar gibi olgular patolojiktir. Suç ve intihar gibi olgular patolojik yani bir toplumun yapısını bozan nitelikteyse, bu bütün toplumlar için aynı şekilde gözlemlenebilir mi? Durkheim bu soruyu cevaplamak istemiştir çünkü bu sorunun cevabı, sosyolojinin yönteminin ortaya konulması kadar, sosyolojiyi doğa bilimleri gibi konumlandırabilmek adına önemli bir noktaya temas eder: “Toplumsal bir fenomene aynı toplumsal tipte bütün toplumlarda veya çoğunda rastlanıyorsa, bu fenomen söz konusu toplum tipi için “normal” olarak kabul edilebilir” (Giddens, 2013: 158). Normallikten ayrılan şeyler ise patolojik olarak değerlendirilir. Durkheim’in bu tespiti bir ya da birden çok toplum için, “genel” olabilecek toplumsal olguların olduğunu ifade etmekte ve bu genel nitelikteki olgu toplumsal düzen içerisinde işlevsel olduğu kadar “normal” olarak değerlendirilebilecek anlamına gelmekteydi. Durkheim, toplumsal olguların genel, kısmen evrensel olduğunu dile getirmekle; sosyolojinin doğa bilimleri gibi olduğunu tekrardan vurgulamak istemiştir. Sosyolojinin inceleme nesnesi toplum (toplumsal olgular) olsa da, topluma dair evrensel, genel yargılar ortaya koymak mümkündür. Durkheim bu yönüyle, halen Comte’un pozitif görüşünün etkisi altındadır.

Durkheim bu görüşünü, Comte’tan farklılaşan şekilde, deneysel bir temelle somutlaştırmıştır. Durkheim’in belirttiği, suç ve intihar gibi olgular toplumda bir düzensizliğin, Durkheim’in kavramsallaştırdığı şekliyle “kolektif bilinç”te meydana gelen bir zayıflamanın, sonucunda ortaya çıkar. Toplumdaki düzen, bireylerin meydana gelerek oluşturduğu bir ‘dayanışmanın’ ürünüdür ve bireylerin sahip oldukları tüm

değer ve normları kapsayan ‘kolektif bilinç’ bu dayanışmayı canlı tutar. Bu dayanışma hali, Comte’un de belirttiği ve Durheim’in de aynı şekilde kullandığı toplumsal bir olgu olan *işbölümü*nde kendini gösterir. Durkheim’e göre iş bölümü insanlar için her daim vardı ve toplumsal düzeni imkânlı kılması bağlamında da, her daim var olacaktır. İşbölümü toplumun ‘normal’idir ve bu işbölümünde ortaya çıkan patolojik unsurlar toplumun ‘anormalisi’dir. Durkheim hem normal/patolojik kavramsallaştırmalar hem de Comte’tan aldığı pozitivist temel doğrultusunda toplumun gelişim evresinde ‘iki tip’ dayanışma/işbölümü olduğunu ortaya koymuştur. Bu kavramsallaştırma Durkheim’in bir sosyolog olarak, devrimlerle geçmişten kopan ve yeni bir yapıya bürünen toplumun geçirdiği aşamaları somut bir şekilde ortaya koyması bağlamında, onun kuramında önemli bir yer tutar.

Durkheim işbölümü üzerine kuramsallaştırmasını 1893 yılında kaleme aldığı *Toplumsal İşbölümü* eserinde ortaya koymuştur. Bu eser, taşıdığı özgün anlam sebebiyle “sosyolojinin ilk klasığı” olarak değerlendirilmektedir (akt.Ritzer 2014: 197). Toplum devrimlerle birlikte değiştikçe ve yeni bir çehreye kavuştukça (modernite olarak adlandırılan süreç itibarıyla) bireyle toplum arasındaki ilişkinin biçimi de değişir. Durkheim de Comte gibi, bu değişimin düzenli bir şekilde gerçekleşeceğini varsaymıştır.

Durkheim’in *Toplumsal İşbölümü*’ndeki temel önermesi; “modern kompleks toplumun, geleneksel ahlâki inançlardaki zayıflamaya rağmen, kaçınılmaz olarak çözülme eğiliminde olmaması” (Giddens, 2013: 129) üzerinedir. Toplumun devrimlerden önce sahip olduğu bir dayanışma şekli vardır ancak, devrimlerin getirdiği değişimle birlikte bu dayanışma şekli, yeni toplum yapısını düzenlemede yetersiz kalacaktır. Dolayısıyla yeni toplumun, kendi yapısı uyarınca yeni bir dayanışma biçimine ihtiyacı olacaktır. Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*’ndeki başlıca önermesi

doğrultusunda (kendi yaşadığı döneme kadarki süreci açıklaması bakımından) iki tip iş bölümünün olduğunu belirtir; *mekanik dayanışma* ve *organik dayanışma*. Mekanik dayanışma, devrimlerden önceki, daha basit ve kolektif bir toplum biçimi için geçerliyken; organik dayanışma, devrimlerle başlayan, modernleşme akımıyla farklılaşan ve ayrışan bir toplum biçimi için uygun bir kavramsallaştırmadır.

“Mekanik-organik” ayrımının temelinde, geleneksel-modern ayrımı vardır. Mekanik dayanışma geleneksel toplum yapısını düzenleyen işbölümü olarak karşımıza çıkar. Bu tip işbölümünde, toplumu bir arada tutan “kolektif bilinç” ön plandadır. Kısacası, toplum birbirine benzer yapılardan oluşur. Benzer aile yapıları vardır, insanlar genellikle aynı işi yaparlar ve toplum ortak ahlaki değerlere tabidir. Temelde uyum olan bu toplum yapısında, kurumların hepsi ve dolayısıyla yaşam stili benzer olduğundan, kurlsızlık/anomi hali yok denecek kadar azdır. Ortaya çıkabilecek herhangi bir sapma ise, şiddetle ve kolektif bir biçimde cezalandırılır (Slattery, 2014: 115).

Durkheim bir pozitivist/ilerlemeci olduğundan, bu dayanışma şeklinin toplumu açıklamada bir noktada yetersiz kalacağını ifade eder. Bu yeni bir şeyin başlangıcıdır; Fransız ve sanayi devrimleriyle değişen ve yeniden şekillenen/gelişen/modernleşen bir toplum yapısını açıklayan organik dayanışmadır. İkinci tip işbölümü olarak tanımlanan organik dayanışmada, ayrışma ön plandadır. Aile yapıları farklılaşmaya başlar, bu doğrultuda meslekler, hayat tarzları farklılaşır. Mekanik dayanışmadaki homojenlik, yerini heterojen bir yapıya bırakır. Kolektif bilinç bireyciliğe, ortak mülkiyet özel mülkiyete, ortaklaşalık sınıf ve statü farklılıklarına dönüşür (Slattery, 2014: 115). Görüldüğü üzere, yeni oluşan modern toplum, öncekilerden çok daha farklı toplumsal dinamikler üzerinden ilerler. Modern toplumda basit karmaşığa döner; mesleki uzmanlık alanları çeşitlenir ve bu doğrultuda insanlar farklı uzmanlık çeşitlerine ve bunların sağladığı hizmetlere ihtiyaç duyar. Çeşitliliğin artması, mekanik dayanışma

halinde kolektif bilinci zayıflatan niteliktedir. Kolektif bilincin zayıflamasıyla birlikte, ortak değerler ve kurallar bilinci zayıflar. Böylece, toplumda oluşan sapmaya verilen güçlü/şiddetli tepki azalır ve birey üzerindeki bağlayıcılığını kaybeder. Durkheim'in belirlediği suç, intihar gibi kuralsızlık yaratan toplumsal olgular organik dayanışmanın içerisinde oluşan, modern topluma ait fenomenlerdir. Anomi/düzensizlik yaratan bu olgular, organik dayanışma toplumunun bir ürünüdür ve bu düzenin bir parçasıdır.

Durkheim'in toplumsal dayanışmayı iki tipe indirgemesinde, yaşadığı dönemde gerçekleşen devrim ve değişimlerin toplumsal yapı üzerindeki etkileri belirleyici olmuştur: Bilinen toplum yapısından kopmayı yaratan, devrimlerle yeni bir yapı kazanan Avrupa toplumunun, bu toplumsal yapısına uygun bir dayanışma biçiminin tanımlanması gerekmektedir. Durkheim bu sayede, toplumsal düzenin sürdürülebileceğini savunur. Yine de, bu geçiş Comte'un tanımladığı kadar 'ideal' bir biçimde gerçekleşmeyecektir. Durkheim Comte'un aksine, toplumda görünen fenomenleri deneysel bir biçimde incelediğinden, bunların bir kısmının kuralsızlık, anomi yarattığını ortaya koymuştu. Suç, intihar gibi patolojik fenomenler vardı ancak bunları; toplumsal düzensizlik yaratan olgulardan çok, toplum düzeninin içerisinde olması meşru temellere sahip olgular biçiminde konumlandırılmıştı. Durkheim bu noktada, tekrar Comte ile paralel bir konuma geçer ve birçok sosyoloğun bu iki ismi aynı paradigma içerisinde değerlendirmesine neden olan kavramsallaştırmasını yapar. Durkheim işbölümü kavramsallaştırmasını, devrimlerle çehresi değişen yeni/modern topluma dair görünür olan düzensizlik hallerini mantıksal bir zemine oturtmak amacıyla oluşturulmuştur. Bu doğrultuda, *Toplumsal İşbölümü*'nde ortaya konulan iki tip dayanışma biçimi (mekanik-organik), modern öncesi-sonrası ayrımını yapması kadar, toplumu düzen olarak ele alan bir akımın (işlevselcilik) temelini oluşturmasıyla, alana büyük bir metodolojik katkı yapar.

Buraya kadarki ortaya konulan Durkheim metodolojisiyle Comte metodolojisi karşılaştırdığımızda, bu iki ismin fizikte Aristoteles (Comte), Newton (Durkheim) gibi olduklarını söyleyebiliriz. Aristoteles modern fiziğin temelini atan en güçlü isim olurken, Newton modern fizik biliminin ilk paradigmasını ortaya koymuştur. Newton'un kuramından sonra, Aristoteles ve görüşleri fizik biliminin tarihine ait bir konuma geçmiştir ve bu alanı açıklamada Newton paradigması hâkim konuma gelmiştir. Kuhn'un bilim teorisinde belirttiği üzere, Newton kuramı seçilmiştir. Kuhn'un 'eş ölçülemezlik' kavramını tanımlarken örneklendirdiği gibi, kavram olarak Newton'un hareketi Aristoteles'in hareketinden farklıdır ve bu kuram seçimi sonucunda seçilen Newton'un hareketi olmuştur. Bu noktadan sonra, Newton'un tanımladığı şekildeki hareket meşru olan kavramdır, Aristoteles'in hareketi ise geçerliliğini kaybetmiş bir konumdadır. Aristoteles/Newton, Comte/Durkheim benzerliğini Kuhn'un bilim teorisine uyarladığımızda, bu iki isim her ne kadar benzer noktalardan başlasalar da, Durkheim fikir ve kuramlarıyla Comte'yi geçen nitelikte olmuş ve alanda ondan daha fazla iz bırakmıştır. Bu yüzden, Kuhn'un ifade ettiği, aykırılık sürecini bitiren kuram seçiminin Durkheim olması, Comte'un alanın tarihinde olması gerekmektedir. Ancak bu süreç, sosyolojide fizikte olduğu gibi gerçekleşmemiştir.

Durkheim'in teorisi kuram seçimindeki beş ölçüte Comte'un teorisi gibi uygundur: Durkheim; toplumsal olguların birer 'şey' olarak incelenmesi gerektiğini söylemesiyle yeni bir düşüncenin başlatıcısı olarak "verimli", toplumsala dair her kuramsallaştırmanın deney ve gözlemle uyumlu olarak inceleneceğini söylemesiyle "doğru ve kesin", yeni toplum yapısındaki kuralsızlık halinin dahi toplumsal düzenin bir parçası olduğunu ortaya koyduğu işbölümü tipleriyle "tutarlı", işbölümünün sağladığı düzen ile toplumsal yapıların arasındaki ilişkileri ortaya koymasıyla "yalın" ve sosyolojinin kuramsaldan çok deneysel bir çerçeveye dayanan bir yapıda ortaya konulmasını söylemesiyle "geniş çapta bir etki" yaratmıştır. Kuramındaki geniş çapta

etki ve ‘yeni/benzersiz’ temel, kuram seçiminde Durkheim’i, Comte’a üstün getiren nitelikte olmamıştır. Çünkü, fizikteki hareketten farklı olarak toplum, öznel değerlendirmelerle ortaya konulabilecek bir sosyal oluşumdur. Durkheim her ne kadar, sosyolojiyi deney ve gözlem temelinde doğa bilimleri gibi kurgulamak istese de (Durkheim kadar yöntemsal önermelere sahip olmasa da Comte’un de arzusu budur), sosyolojiye ait bir kavram, doğa bilimlerine ait bir kavramdan çok daha farklıdır. Sosyoloji temelde doğa bilimlerinden farklılığı nedeniyle, çok paradigmatıdır ve Comte-Durkheim arasındaki kuram seçememe durumu bunun ilk başlangıcıdır. Daha önce bahsettiğimiz Friedrichs ve Effrat, Ritzer gibi sosyologlar kökenini bu isimlerden alan işlevselci kuramın ya da bu kuramın üzerindeki yapı/olgu merkezli bakışın birer paradigma olduğunu ifade etseler de, neden sosyoloji kitaplarında Comte ve Durkheim’in ayrı ayrı fikirleri bağlamında değerlendirilmeye devam edildiklerini tam anlamıyla izah edemezler.

Comte ve Durkheim benzer noktalardan topluma baktıkları için, birbirine çevrilemezlik/seçilemezlik bağlamında, sosyolojinin paradigmasını ortaya koymaya çalışan sosyologlarca aynı kategorinin altında değerlendirilmişlerdir. Kuhn’un bilim teorisiyle bakıldığında, birbirinden farklılaşan bu iki görüşün aynı kategoride değerlendirilmeleri, toplumu düzen olarak ele almalarıyla mümkün olabilmektedir. Klasik dönem sosyologlarının yaşadığı dönemin devrimsel ve büyük değişikliklerle ilerleyen bir süreç olması bu bakışı mantıksal bir zemine oturtmuş gözükmektedir.

Sosyolojinin fizik ve diğer doğa bilimlerden farklı olmasını sağlayan konusunun ve kavramlarının, neden bu şekilde geliştiğini bir sonraki bölümün içeriğini oluşturan fikirlerde daha vurgulu olarak görme şansımız olur: Klasik dönemin kurucusu ve ‘üç büyük isim’ olarak ele aldığımız dörtlünün, diğer iki ismi olan Marx ve Weber toplumu ele alırken, düzenin tam tersi olan *çatışmayı* ön plana koymuştur. Bu kavram (özellikle

onu ortaya koyan klasik dönem sosyologları olan Marx ve Weber'in görüşleri ile), sosyolojinin şimdiye kadar ele aldığımız konusunda bir kırılma yaratması ve alanda meydana gelen yeni bir geleneğin temelini oluşturması bakımından, büyük öneme sahip olagelmıştır.

2.3.Aynı Kavram Farklı Yaklaşım: Marx ve Weber

Toplumun temelinde *çatışmanın* olduğunu öne süren ve yirminci yüzyılda hâkim bir akım oluşturan 'çatışma kuramı'nın temeli, on dokuzuncu yüzyılda Marx ve Weber tarafından atılmıştır. Bu sosyologlar, çatışma kuramının iki geleneği ya da iki farklı yaklaşımının temsilcisi durumundadır. On dokuzuncu yüzyılda yaşayan, Avrupa'nın geçirdiği devrim ve dönüşümler sürecini deneyimleyen Marx ve Weber, toplumu çatışma temelinde değerlendirerek, şimdiye kadar ele aldığımız Comte ve Durkheim'den farklılaşan yapıda olmuşlardır. Toplumun çatışmasına dair, ilk ve vurgulu teoriyi ortaya koyan Marx (1818-1883) tam da Sanayi Devriminin ortaya çıktığı ve geliştiği, özellikle etkin bir biçimde görüldüğü İngiltere'de çalışmalarını sürdürmüştür. Şimdiye kadarki sosyologların (Comte, Durkheim), bu denli değişimin yoğun olduğu, kaotik bir toplumsal dönüşüm sürecini, düzenle açıklamaları ya da toplumun bu karmaşayı düzenle aşabileceğini ummaları, bu yeni toplum yapısına dair ilk görüşlerdendi. Bu sosyologlarla kısmen eşzamanlı olarak, benzer toplum yapısı içerisinde yaşayan Marx topluma baktığında bambaşka bir şeyi, Comte, Durkheim'in gördüğünün tam tersini yani çatışmayı görmüş ve teorilerini bu kavram üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda, Marx çatışmacı geleneğin ilk temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Weber ise (1864-1920), kısmen Marx ile aynı dönemde yaşamış ve kapitalizmin görece daha az geliştiği Alman toplumu üzerine çözümlemeler yapmış olmasına rağmen, Marx gibi toplumların temelinde çatışmayı görmüştür. Kuhn'un bilim teorisine göre Weber bu noktada iki şekilde alanda yer alabilirdi: İlk olarak, Marx'ın oluşturduğu çatışmacı

geleneğin (paradigmanın) bir temsilcisi yani olağan bilim döneminin paradigmaya bağlı araştırmacısı; ikinci olarak, teorisiyle onu geçerek Marx'ın görüşünü etkisiz kılan ve kendi görüşüyle bir devrim yaratan, çatışmanın ana geleneği haline gelen yeni paradigma olarak. Kuhn'un bilim teorisinde bir alandaki araştırmacı bu ikisinden biri olmalıdır. Weber temelde aynı kavram olsa da çatışmayı, Marx'tan oldukça farklı bir yönden ele almıştır. Bu doğrultuda, Weber yeni bir görüş ortaya koyması sebebiyle, bu kuramın asıl paradigması olarak sosyoloji literatüründe yer almalıydı. Ancak şimdiye kadar anlattığımız, sosyolojiyi diğer bilimlerden farklı kılan yapısı sebebiyle, Comte-Durkheim'de de olduğu gibi; Marx-Weber arasında da çatışma geleneği içinde şu ya da bu olmalıdır seçimi yapılamamıştır. Marx ve Weber aynı kavramı ele almalarına rağmen, birbirlerinden oldukça farklılaşan görüşlere sahip olmuşlardır. Öncelik/sonralık itibariyle, Weber Marx'ın görüşlerini eleştirmiş ve kendi ortaya koyduğu görüşlerinde, ikinci bölüm içerisinde alıntıladığımız üzere, "Marx'la gıyabında bir tartışma" (Slattery, 2014: 15) gerçekleştirmiştir.

Kuhn'un ifade ettiği eş ölçülemezlik/birbirine çevrilemezlik bağlamında Marx ve Weber'in görüşleri, dolayısıyla da bu görüşlere kaynaklık eden çatışma kavramı birbirinden farklılaşmıştır. Çatışma kuramı içerisinde, bu farklılaşmadan doğan iki gelenek ortaya çıkmıştır: Bunlardan ilki çatışmanın toplum içerisinde ortadan kalkabileceğini ifade eden ve temelini Marx'tan alan gelenek, ikincisi toplumdaki çatışmanın daimi olduğunu ifade eden ve kaynağını Weber'den alan gelenek. Bu iki geleneğin oluşmasında, Marx ve Weber'in çatışma kavramını hangi konu dâhilinde ele aldığı, hangi yöntemleri kullanarak bu durumu toplumsal bir olgu olarak ortaya koyduğu ve bu doğrultuda hangi teorileri geliştirdikleri durumu etkili olmuştur. Böylelikle, sosyolojinin kurucu üyeleri olarak nitelendirilen üç baskın isimden ikisinin sosyolojisi, bu kavramın Marx ve Weber'de neden birbirinden farklılaşan tarzda ortaya konulduğunu anlamamızı olanaklı kılacak şekilde gelişmiştir.

Marx çatışma kuramının ilk geleneğini oluşturmuş ve toplumdaki çatışmanın aşılabilir bir niteliğe sahip olduğu görüşünü kendi sosyoloji temellendirmesinde ortaya koymuştur. Marx makro ölçekli bir kuram ortaya koymuş olmasına rağmen (Toplumu oluşturan yapı ve kurumlar olarak topluma bakmış ve bireyi edilgen bir biçimde konumlandırmıştır. Marx topluma Comte ve Durkheim gibi geniş ölçekli olarak bakmıştır.), onun kuramında toplumdaki insan sahip olduğu potansiyel doğrultusunda önemli bir yere sahiptir. Dünyanın tarihsel gelişimiyle paralel olarak, “insanlar bir bilinç ve bu bilinci eyleme dönüştürme kapasitesine sahiptir” (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 19). İnsanların eyleme geçebilme konusunda kendi bilinçlerini ve özgür iradelerini kullanabilme kapasitelerinde olmaları önemlidir çünkü; yaşadıkları ve onları ‘dışsal’ olarak baskılayan ve çatışmanın hüküm sürdüğü toplum yapısından bireyleri kurtaracak olan, bu öz bilinçtir. Marx’ın bu düşüncesinin temelinde, insanların yaşadığı modern toplumun yapısında olan ve bu yeni toplum yapısını şekillendiren, ekonomik belirlenimcilik yer almaktadır. Ekonomi üzerinden şekillenen “kapitalist” toplumda, insanlar onları hayvanlardan ayıran bu öz bilinci kullanma yetisini kaybederler. Marx buna yaşadığı toplumu oluşturan sistemin (kapitalizm) neden olduğunu ifade eder ve tekrardan insanların bu bilinci taşıyabilmeleri için mevcut düzenin değişerek, insanların insanca (hayvanlardan farklı olarak düşünebilen ve kendi kaderini tayin edebilen) yaşayabilmelerine olanak sağlayan yeni bir sistemin kurulması gerektiğini ifade eder. Bu sistemin adı “komünizm” olacaktır ve yeni kurulacak kapitalist toplumda, bireyi zorlayan dışsal konumdaki çatışmanın varlığı son bulacaktır.

Marx’ın görüşlerinin ana hatları bu kavramlar (kapitalizm-komünizm) temelinde ve toplumun ekonomik kurumları üzerinden gelişim göstermiştir. Marx içinde yaşadığı toplum yapısından memnun değildir ve daha ‘ideal’ bağlamda bir yapıyla değişmesini arzular. Bu noktada Marx, Comte ile benzeşir: Her iki sosyolog da toplumda var olan fenomenler üzerine incelemeler yapmış olsalar da, onların görüşleri daha ideal bir

toplum yapısında karar kılar. Marx Comte'tan farklı olarak görüşleriyle oldukça büyük bir düşünsel zemin ortaya koymuş ve onun ideal olarak belirlediği komünizm ile idare edilen toplum yapıları, dünya üzerinde hüküm sürmüştür. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda büyük dönüşümler yaratmış komünizm, günümüzde dahi sınırlı olarak varlığını devam ettirmektedir.

Bu büyük etkiyi yaratmasında; Marx'ın Comte'tan farklı olarak, yaşadığı toplumdan bambaşka kimilerine göre uçuk bir toplum yapısı çizmek yerine, toplumda her daim var olan ancak birincil olarak incelenmeyen bir yapısal özelliği ele alıp, bu temelde bir toplum yapısının varlığını düşlemesi etkili olmuştur. Şimdiye kadar incelediğimiz Comte ve Durkheim toplumu ele alırken; aile, din, dil ve iş bölümü gibi toplumu şekillendiren başlıca kurumlar üzerinde durmuşlardır. Ekonomi onların sosyolojilerinde, ikincil planda olmuştur. Bu aslında var olan genel bir durumun sonucudur; aile toplumun temel taşı olarak görülmeye eğilimli bir kurumdur ve toplumların yapılarını inceleyen sosyolojik temelde olsun olmasın, hemen hemen her araştırmada birincil olarak ele alınmıştır. Marx'ta bu düşünce biçimi değişir ve Marx sosyolojide yeni bir bakış açısı ortaya koymuş olur: Onun görüşünde toplumun yapısını belirleyen temel kurum, 'ekonomi'dir. Ekonomik koşullar bir toplumun aile yapısını belirleyen şekildedir. Çünkü ekonomik ihtiyaçlar asıl olarak toplumun yapısını belirleyen ve bu doğrultuda toplumun her kurumunu şekillendiren yapıdadır. Marx bu durumu arkadaşı ve fikirdaşı Friedrich Engels ile birlikte ortaya koyduğu, ilk kuramsal çalışmalarından biri olan *tarihsel materyalizm* tezinde dile getirmiştir. Marx ve Engels'in tarihsel materyalizmi, “sosyal bilimler ve dünya tarihindeki en büyük ve en etkili fikirlerden biri” (Slattery, 2014: 102) olarak, bahsettiğimiz toplumlardaki büyük dönüşümler yaratan ve uygulanabilir sistemin düşünsel temeli olmuştur.

Tarihsel materyalizm kuramına göre, insanlığın tarihsel ilerlemesinin temelinde siyasi ve ideolojik durumlardan çok ekonomik güçler etkili olmuştur. Bu doğrultuda, toplumsal yapıyı ve insan hayatını belirleyen siyasal ve ideolojik ‘üstyapı’ değil, ekonomik ve maddi temelli ‘altyapı’dır. (Slattery, 2014: 103). Toplumun siyasi, düşünsel, manevi temeli ve bunları önceleyen kurumları (siyaset, hukuk, din, ahlak), toplumun görünen üstyapısı olarak değerlendirilir. Toplumun altyapısı yani toplumda var olan ve mevcut siyasi, ideolojik ölçekli dönüşümlerin altında olarak değerlendirilen, ekonomisi ve üretim ilişkileri hep ikincil planda değerlendirilmiştir. Marx’a göre bu sadece topluma ilk bakıldığında görünendir. Daha dikkatli bir biçimde topluma yaklaşıldığında, özellikle tarihsel süreçler bağlamında, bunun tam tersi olduğu görünür. Tarihsel materyalizm, bu görünenden farklılaşan gelişim sürecini somutlaştıran, ekonomik temelli bir tarihsel gelişim teorisidir. Bu görüşe göre, tarih boyunca insan için ilk öncelik siyasi ya da ideolojik düşüncelerden önce; beslenme, giyinme ve barınma gereklilikleriydi (Slattery, 2014: 104). İnsanlar bunları elde edebilmek amacıyla ortaya bir ‘emek’ koymak zorundaydılar. Bu emek dışsal ve zorlayıcı bir gücün doğrultusunda değil, kişilerin kendi bilinci uyarınca, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için doğada ‘üretim’ ortaya koymasından ileri gelmekteydi. Kendi emekleri doğrultusunda doğanın kaynaklarından faydalanarak, kendi barınma, yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını ürettiler. “Marx’a göre, tarih insani ihtiyaçların sürekli yaratılması, doyurulması ve yeniden yaratılması” (Giddens, 2013: 57) süreci olarak gelişim göstermiştir. Kişinin ürettiği emek bu süreci imkânlı kılan yegâne unsur olduğundan, Marx bu kavramlara ayrıca önem göstermiştir.

Marx tarihin başlangıcından itibaren, insanların temel gereksinimlerini üretmek amacıyla ortaya koyduğu gelişim sürecinde dört tip üretim tarzı belirlemiştir: Asya tipi, Antik, Feodalizm ve Kapitalizm (Slattery, 2014: 105). Bir önceki paragrafta ele aldığımız tarzda, insanların kendi temel gereksinimlerini karşılamak amacıyla, doğayla

iç içe vaziyette gerçekleştirdiği üretim ‘antik’ tarzda üretim biçimine örnektir. İnsanlık tarihi ilerledikçe, üretim tarzları değişir ve her değişim aşamasında toplumdaki çatışma artar. Çünkü, insanların üretimi gerçekleştirebilmek adına sahip olmaları gereken üretim araçları eşit olarak dağıtılmamıştır. Antik dönemden itibaren değişen ve farklılaşan insan, kendi ‘özel mülkiyet’ini kurarak, üzerinde durduğu toprağı yani doğanın bir parçasını, diğer insanların kullanımından ayırmıştır. Bu durum Marx’ın “toprak rantı” olarak tanımladığı ve özel mülkiyete sahip olanla olmayan arasındaki çatışmayı başlatan, ilişki biçimini doğurmuştur (Marx, 2011: 57). Özellikle Marx’ın tanımladığı, feodal üretim biçiminin yaygın olduğu ortaçağda, toprağına sahip olup olmama üzerinden bir feodal bey-işçi çatışması doğmuştur. Özel mülkiyetin yarattığı ve çatışmayı derinleştirip, toplumun temeline yerleştiren *sınıf* unsuru tarihsel materyalizmin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çünkü, Marx’a göre tarihsel materyalizmin temelinde bir “sınıf mücadelesi” vardır. Sınıflar arası çatışmayı yaratan ve insanın hayatını idame ettirebilmesi için elzem olan üretim araçlarına sahip olup olmama durumu, tarihteki bütün siyasi ve ideolojik devrimlerin temel nedenidir. Marx’ın içinde yaşadığı ve devrimlerle değişen toplum yapısına getirdiği açıklama bu şekildedir. Esasında tarihsel materyalizm, insanlığın tarihsel süreçteki gelişimlerini ortaya koymaktan çok, bir toplumsal değişme teorisidir. Marx’a göre bu gelişimin son noktası, içinde bulunduğu modern dönemin kapitalizm temelli ekonomik aşamasıdır. Bu aşamada feodal beyin yerini kapitalist, serfin yerini işçi (proletarya) almıştır. On dokuzuncu yüzyılda yaşanan teknolojik ve sanayi gelişmeler doğrultusunda, çatışmayı yaratan üretim araçları da dönüşüm geçirmiştir. Üretim araçları fabrikalar, bu araçların sahibi kapitalistler ve bu araçları kullanarak üretim yapma hakkı -belirli bir ücret dâhilinde- işçilerin olmuştur (Marx, 2011: 17-19).

“Kapitalizm, çok az şeye sahip olan çok sayıda işçinin az sayıda kapitalistin kâr etmesi için metalar ürettiği ekonomik bir sistemdir” (Ritzer, 2014: 167). Kapitalizm

Marx için bu kabaca tanımın ötesine geçerek, sadece bir ekonomik sistem değil aynı zamanda bir “iktidar sistemi” (Ritzer, 2014: 167) olarak karşımıza çıkar. Kapitalizm toplumu ekonomik alanda olduğu kadar, siyasi, hukuki, ahlaki olmak üzere her alanında dönüştüren geniş çapta etkiye sahip bir sistemdir. Bu sistem iki sınıftan, daha doğrusu iki sınıfın çatışmasından oluşur: Kapitalist ve proletarya. Bu iki sınıfın çatışmasının temelinde; her türlü alet, makine, ham maddeyi içeren üretim araçlarına sahip olma/olmama durumu yatmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 21).

Modern çağın bu yeni üretim biçimi, insanların en temel gereksinimlerini karşılamayı en güçleştiren, sınıfsal çatışmayı tarih boyunca hiç olmadığı kadar çetinleştiren bir temele sahiptir. Çünkü; antik dönemlerde insan doğadan faydalanarak kendi için yaptığı üretimi artık, kapitalist için ve belirli bir ücret dâhilinde yapar. Marx’a göre bu bir zorunluluktur; işçi kendi insani ihtiyaçlarını karşılamak adına emeğini kapitaliste verir ve buradan aldığı ücretle temel ihtiyaçlarını karşılar (Marx: 2011: 19). Emekten doğan insani üretim bu noktada ikincil konuma düşer. İnsan kendi emeğini bir ücret karşılığında ortaya koyar ve sonucunda Marx’ın ifade ettiği gibi “geçim ücreti” kazanır (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 21). Bu geçim ücreti işçiye, sadece hayatta kalıp bir aile kuracak ve ileride kendi yerine geçecek çocuklara sahip olmasını sağlayacak kadar para kazandırır (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 22). Marx’a göre burada adaletsiz bir durum vardır çünkü; işçinin işi, geleceği pamuk ipliğine bağlıdır ve bu zorlayıcı koşullarına rağmen aldığı ücret çok azdır: “Kapitalist kazanınca işçinin de kazanması gerekmez, ama kapitalist kaybedince işçi zorunlulukla kaybeder” (Marx, 2011: 19).

İşçi ve kapitalist arasında, insanın temel haklarından biri olan güvence içerisinde yaşama hakkı bakımından, oldukça büyük bir farklılaşma olduğu görülür. Bu farklılaşma, yeni bir kavramın varlığını doğurur; “sömürü”. Marx’a göre, refahın eşitsiz

dağılımıyla birlikte, toplumu oluşturan sistemlerin (siyasal, hukuksal) refahı elinde bulunduran kişilerin güçlerine dayanan bir şekle girmesiyle sömürü oluşur. Marx’a göre *sömürü*, kapitalist ekonominin zorunlu bir parçasıdır (Ritzer, 2014: 171) ve çatışmanın daimi besleyicisidir. Kapitalist işçiyi sömürmesini sağlayan gücü, sahip olduğu ‘sermaye’den alır.

İşçinin kapitalist tarafından sömürüye uğramasının temelinde, emeğiyle ürettiği ‘meta’ların varlığı etkili olmuştur. Marx’a göre “kapitalist toplumun merkezinde” olan metalar, yani “temel değişim değeri olan nesnelerin egemen olduğu toplum, belirli insan kategorileri üretir” (Ritzer, 2014: 170). İşçi ve kapitalist, bu sistemin egemen olduğu toplum yapısından doğan iki tiptir. Kuşkusuz ki bunun temelinde, üretimi antik çağlardan farklılaştıran, doğanın her insan için sınırsız şekilde yararlanacağı yapıdan çıkması etkili olmuştur. Toplumda belirli bir sınıf için doğadan elde edilen kaynaklar sınırsızca kullanılabilir şekildedir ve buna sahip olmayanlar, sahip olanlar için çalışmak mecburiyetindedir. Üretim kadar üretimden elde edilen kâr, meta kadar metadan elde edilen para kapitalist sistemin vazgeçilmez döngüsüdür. Bu döngü içerisinde sermaye, “yani başkalarının ürününün özel mülkiyeti” (Marx, 2011: 35) büyük öneme sahiptir.

Sermaye, “daha fazla para üreten para” olmanın ötesinde Marx tarafından, belirli bir toplumsal ilişkiyi üreten yapıdadır (Ritzer, 2014: 171). Sermayenin sahibi olan kapitalist, bu kavram doğrultusunda daha fazla kâr ettikçe, yerini sağlamlaştırır ve daha güvenli olur. İşçi için ona verilen kısıtlı ücret hayati ihtiyaçlarını karşılama yoluyken, kapitalist “sermayenin kârı” sayesinde hayati ihtiyaçlarını karşılar (Marx, 2011: 39). Bu nedenle kâr kapitalist için oldukça önemlidir. Kapitalistin yegâne amacı daha çok kâr etmektir ve bunu sağlamak için; işçi ücretlerinden, ham maddeden ve ‘işbölümü’nden kâr oranı elde etmeyi amaçlar (Marx: 2011, 37). Örneğin bir fabrikada işçilerin işbölümü iyiye, üretim hızlı ve seri olur böylece de kapitalistin kârı artar. Bu yüzden

Marx için işbölümü, çatışmayı körükleyen bir kavramdır. Comte ve Durkheim'in büyük önem verdiği ve düzenin sağlayıcısı olarak gördüğü bu kavram, Marx için kötücül bir anlama sahiptir. Kavram bu anlamı, Marx'ın toplumun temelinde düzen değil, çatışma olduğunu varsaymasından alır. Kuhn'un ifade ettiği gibi, bilim insanların görme biçimi değiştiğinde şekil (toplum) de tamamen farklılaşır.

Kapitalistin kârını arttırmak amaçlı işçinin ücretini düşürmesi, kapitalist sömürünün en bilinen boyutudur. İşçi düşük ücretine rağmen itiraz edemez çünkü; hayati gereksinimlerini karşılamak için emek üretmesini sağlayacak bütün üretim araçları kapitalistin tek elindedir. İşçinin bu mecburiyetinin farkında olan kapitalist, işçiyi daha da fazla boyunduruğu altına alır. Marx'a göre bu tam tersi olmalıdır. Düzeni devam ettiren kapitalist değil işçinin emeğidir. Bu doğrultuda *emek-değer kuramı* temellendirmesini ortaya koyar. Bu kurama göre, tüm değer emekten gelmektedir yani emeği değerli kılan özü, “doğanın sunduğu ham maddeden nesne üretmesidir” (Ritzer ve Stepanisky, 2015: 22). Emekten değer (meta) üretimi her ne kadar kapitalist sermaye ve üretim araçlarına sahip olsa da, sadece işçinin ortaya koyabileceği bir şeydir. Bu noktada Marx işçilerin bağımlı değil, tayin eden bir konumda olduğunu yani kapitalistten daha üstün olduğunu söylemektedir. Ancak işçiler bunun farkında değildirler çünkü, büyük bir *yabancılaşma* içerisindeyler.

İşçilerin kendi sınıf bilincini oluşturmalarının önünde engel olan yabancılaşma, Marx'ın düşünsel anlamda en büyük etkiyi yaratan kavramı olarak sosyolojisinde yer tutar. Marx 1844 *El Yazmaları*'nın 'Yabancılaşmış Emek' bölümünde bu kavramı ana hatlarıyla ortaya koyar. Marx bu bölümde aşama aşama yabancılaşmayı derinlemesine açıklar çünkü, Marx'ın sürekli olarak vurguladığı 'insan potansiyeli'nin önündeki en önemli engel budur. İşçiler bu engeli aşmaları sayesinde kendi sınıf bilinçlerinin farkına vararak, kapitalizm temelli toplumdan, komünizm temelli topluma geçişi sağlayan

‘devrim’i gerçekleştirebilirler (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 23). Marx’a göre işçilerin devrimi, çatışmayı bitirecek yegâne unsur olacaktır.

Yabancılaşmayı yaratan unsur, insanın kendi potansiyelinin dışı vurumu olan kendi ürettiği emekle olan ilişkinin kopmasıyla ortaya çıkar. Marx’a göre insanın emeğiyle ilişkisinin kopması dört şekilde gerçekleşir. Kapitalizmde işçi emeğini, kapitalistin planını ve programını yaptığı işi gerçekleştirmek adına ortaya koyar ve bunun sonucunda, kapitalistten ücret alır. Ortaya koyduğu emeğinden çok, başkalarının çıkarını besleyen bu emek sonucu aldığı ücret, işçinin hayatını devam ettirme biçimi olur. Marx burada insanın en temel potansiyelinin yok edildiğini düşünür ve bu yok oluşla *insanın kendi emeğinin ürününe* yabancılaşması gerçekleşir (Marx, 2011: 75). Marx’a göre işçinin kapitalist için fabrikalarda çalışması, belirli süreler dâhilinde mesai yapması onun kendi “özel varlığına” (Marx, 2011: 78) ait olmayan bir şeydir. İşyeri işçinin kendisini en az ait hissettiği yerdir çünkü burada kendisine değer katacak hiçbir şeyi yapma fırsatı yoktur. Bireyin insani varlığı makinelere, makine seslerine indirgenmiştir ve ne zaman mola vereceği, diğer işçilerle etkileşimde bulunacağı kendisinden dışsal olacak şekilde planlanmıştır. Bu durum sonucunda *insan kendine/kendi insani potansiyeline yabancılaşır* (Marx, 2011: 79). Antik üretim tarzında insanların ve diğer canlıların, hayati ihtiyaçlarını karşılamak için en büyük kaynağı doğaydı. Bu yüzden insan doğaya sıkı sıkı bağlıydı ve emeğini/üretimini bu bağlılık doğrultusunda ortaya koyardı. Marx’a göre modern üretim biçimi içerisinde ücret karşılığında emeğini ortaya koyan *insan doğaya yabancılaşır* ve kendi öz potansiyeliyle bağ kurmasını sağlayan varlıktan kopar (Marx, 2011: 80). Doğaya yabancılaşmayla birlikte, insanların bir arada kendi emeklerini üretmek içerisinde oldukları iş birliği bozulur ve kapitalist için ortaya koyacakları emeği oluşturmak adına, yapay bir işbölümü doğar. İşbölümünde, ortak bir amaç için bir araya gelip işbirliği yapan insanların üretimindense, farklı amaçlara sahip, ortak geçim koşulları sebebiyle bir

arada olmak durumunda kalmış insanların ortaya koyduğu üretim vardır. Bu *insanın insana yabancılaşmasıdır* (Marx, 2011: 83) ve toplumda var olan çatışmanın başlıca sebebidir.

İşçinin devrim yaparak özgürleşeceği bu dört kısıtlayıcı yabancılaşmayı oluşturan kapitalizmin yerine geçecek komünizm; “tüm insani yetilerin ifade edilebileceği toplumsal bir sistemdir” (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 25). Marx’a göre insan bu sistem içerisinde kendi potansiyeliyle olan ilişkisini koruyabilir. Sistem insan özgürlüğünü öncelediği müddetçe, çatışma ve bu kavrama dair olumsuz durumlar ortaya çıkmayacaktır. Komünizm bir nevi Marx’ın ideal toplumdur ancak, o daha çok kapitalist toplum üzerine çözümlemelerde bulunmuştur. Marx’ın ana ilgisi, “kapitalizmin nasıl işlediğini anlamak ve bunu proletaryaya aktarmak” olmuştur (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 24). Bu çabasının üzerine proletarya, kapitalist sistemin kendi üzerlerindeki zorlayıcılığını fark ederek, bunu ortadan kaldıran ve yerine komünizmi koyan devrim için gerekli örgütlenmeyi sağlayacaktır. Marx’ın sosyolojisi bu amaç üzerine şekillenmiştir; Marx sosyolojisinde olanı anlatarak olması gerekenin yapısını ortaya koymuştur.

Marx’ın sosyolojisi daha çok düşünsel bir etkinlik gibi görünse de, aslında onun düşüncelerini temellendirdiği bir yöntemi vardır. Tarihsel materyalizm ve yabancılaşma gibi önemli kuramlarını oluştururken, bu yöntemden yararlanmışır. Kökeni, Marx’ın genç bir Hegelci olduğu döneme dayanan bu yöntem “diyalektik”tir. Marx’ın kuramları en çok düşünce alanında etkili olmuş olsa da, Marx’a göre çatışma toplumun içerisinde olan, görünen ve incelenebilir bir olgudur. Çatışmanın temeli de, tarihseldir. Marx çatışmanın tarihsel nedenlerini ortaya koyarken, diyalektik yöntemi kullanır. Buna göre, yaşadığı dünyanın fenomenleri tek başına değil; bu fenomenlerin hem geçmişteki hem de gelecekteki görünüşleriyle birlikte değerlendirilerek, incelenmelidir (akt.Ritzer,

2014: 158). Marx'ın üretim biçimlerini inceleyiş şekli buna örnektir; Marx üretim yapılarını tarihin ilk başlangıcındaki halinden (antik), yaşadığı döneme (kapitalizm), buradan da gelecekteki haline (komünizm) değin incelemiştir. Dolayısıyla; geçmişteki toplumu anlamak bugünkünü, bugünkü toplumu anlamak gelecektekini anlamayı imkânlı kılar. Bu nedenle Marx'ın sosyolojisinde tarihsellik/süreçsel bağlantı büyük önem taşımıştır ve sosyolojisi bu yöntem üzerine şekillenmiştir.

Çatışmanın diğer geleneğini oluşturan Weber de Marx gibi, sosyolojisini temellendirirken tarihselliğe büyük önem atfetmiştir. Weber için çatışmanın neden toplumun daimi bir ögesi olduğunu anlamak adına, öncelikle onun sosyolojisinin ana hatlarına odaklanmak gerekmektedir. Weber Comte, Durkheim, Marx gibi geniş ölçekli kavramlar üzerine kuramlar gerçekleştirmiş olsa da, onun sosyolojisinde bu isimlerden ayrılan 'yeni' bir yöntem vardır. Weber'in bu yöntemi oluşturmasını imkânlı kılan kavramlar, toplumdaki çatışmanın ve bunun daimiliğinin asıl nedenidir.

On dokuzuncu yüzyılın üç kurucu sosyoloğundan Marx düşünsel alanda yarattığı etkiyle, Durkheim ve Weber kuramları ve onları temellendirdikleri yöntemleriyle sosyoloji tarihini şekillendiren isimler olmuşlardır (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 26). Durkheim'den sonra en önemli olarak addedilen ismin Marx değil Weber olması bu noktada önemlidir çünkü; Marx'ın diyalektik yöntemindense, Weber'in sosyolojik yöntemi çok daha etkili olmuş ve alanda yeni bir geleneğin başlatıcısı olarak konumlandırılmıştır. Weber özgünlüğünü *yöntembiliminden* alır ve tarihle-sosyoloji arasında bağ kurarak, sosyolojisini temellendirir.

Tarihi inceleyen Weber, tarihsel süreci etkileyen olayların bireysellik (öznellik) ve genellik (nesnellik) kavramlarıyla uygun olacak şekilde ilerlediğini görmüştür (Ritzer, 2014: 228). Aynı yöntemi sosyolojiyle birleştirerek ortaya koyduğumuzda, gündelik olanla (birey) genel olanı (toplum) birleştirebileceğimiz bir anlam elde ederiz.

Weber'e göre bilim ve özellikle sosyoloji nesnel olanla ilgilendiği kadar, öznel olanla da ilgilenmelidir. Weber'e göre, toplumsal yaşamın karmaşık doğasını hakkıyla ele alacak bir bilimin (sosyoloji), spesifik olanı genel olanla birleştirmesi gereklidir (Ritzer, 2014: 228). Weber bu görüşüyle, pozitivist gelenekten kesin olarak ayrılır. Onun sosyolojisinde büyük ölçekli kavramlar ve toplumsal yapılar olduğu kadar, birey ve bireye özgü değerler de incelenmesi gereken şeyler olarak karşımıza çıkar. Weber, sosyolojiyi bir bilim (doğa bilimi) olarak meşrulaştırmak için deney ve gözleme dayalı bir yol izleyen Comte, Durkheim aksine, sosyolojideki en küçük birim olan bireyi incelemek için, anlamının ve yorumlamanın önceliğine dikkat çeker.

Weber'e göre anlamak yani Almanca orijinal haliyle *verstehen*, sosyal bilimciyi doğa bilimciden ayıran ve onu daha 'avantajlı' kılan bir kavramdı (Ritzer, 2014: 228). Bu kavram, sosyologların toplumsal fenomenleri anlayabilmelerini sağlayan bir zemine sahip olmaları avantajını sağlar (Ritzer, 2014: 228). Sosyolojinin doğa bilimlerinden farkı, incelediği nesnelerin anlaşılabilme ve yorumlanabilme yeteneğine sahip olmasıdır. Weber sosyolojinin öznelliğe izin veren yanını, pozitivistlerden farklı olarak törpülenmesi gereken bir zayıflık değil, bu bilimi özgün kılan niteliği olarak varsaymıştır. Bu nedenle Weber, çatışma gibi genel bir kavramı incelerken, öncelikle bunu meydana getiren öznel temele odaklanmıştır.

Weber, kendi çağdaşları gibi, içinde yaşadığı toplum yapısındaki değişimden etkilenerek sosyolojisini buna göre biçimlendirmiştir. Weber'e göre, devrimlerle birlikte dönüşümler geçiren bu yeni toplum yapısının yani modern toplumun, temelinde *rasyonelleşme* vardır. Batı'daki devrim ve dönüşümlerin temeli, akılsal düşünce zeminine dayanmaktadır. Weber de buna katılarak, Batı'yı diğer medeniyetlerden daha fazla geliştiren, düşüncesinin temelindeki 'kendine özgü' rasyonelliğe odaklanmıştır. Batı'ya özgü bu rasyonalizmi ortaya çıkaran koşulların neler olduğunu ortaya koymak,

Weber'in sosyolojisinin merkezinde yer almaktadır (akt.Ritzer, 2014: 247). Weber kendi farkı yöntem bilimi doğrultusunda, bu koşulları hem genel (din, bürokrasi) hatlarıyla hem de bireye odaklanan öznel (statü) hatlarıyla ortaya koyar.

Weber çatışmayı Marx'tan farklı olarak, 'sınıf' bağlamında değil, bireye kazandırdığı 'statü' bağlamında inceler. Marx'ın çatışmanın temeline koyduğu sınıf, dışsal ve geniş ölçekli, bireyin kendisini kısıtlayan tarzdaydı. Sistem çatışmayı yaratan, birey çatışmadan muzdarip olandır. Weber'de ise bu durum tam tersidir; birey kendi çıkarı için çatışmayı oluşturur ve bunu geliştiren, sürdüren kurumların oluşmasını sağlar (Wallace ve Wolf, 2013: 113). Dolayısıyla Weber'e göre, çatışmanın başlatıcısı bireyin kendisidir ancak, söz konusu olan bireyin çıkarları gelişigüzel bir şekilde oluşmamıştır. Bu çıkarların temelinde, 'değerler' (özellikle Weber'in ilgilendiği dini bağlamda) ve bu değerlerin oluşmasını sağlayan bireyin 'eylemleri' etkili olmuştur.

Weber için sosyoloji; "bizzat toplumsal eylemi yorumlayıcı anlamayla ve böylece eylemin yönü ve sonuçlarının nedensel olarak açıklanmasıyla ilgili bir bilim olarak alınmalıdır" (akt.Giddens, 2013: 237). Bu nedenle genel anlamıyla topluma ve toplumun yapılarına ulaşmak için; bireyin toplum içerisinde ortaya koyduğu eylemler, bu eylemlerden doğan ortak değerler (ahlaki yazısız kurallar) ve bu değerlerin somutlaşmış biçimleri olan kurumlara doğru giden aşamaların nedeni/nasılı ortaya konulmalıdır. Bu denklem toplumdaki çatışmayı anlamak için de bu şekilde gerçekleşmelidir; önce bireylerin ortaya koyduğu eylemlere, bu eylemlerden oluşan değerlere ve bu değerlerin biçimlendiği kurumlara bakılmalıdır. Bu aşamaların sonunda, Weber'e göre çatışmayı oluşturanın ne olduğu ve neden bu çatışmanın toplumda daimi olduğu temellendirmesine ulaşabiliriz.

Toplumsal eylem insan davranışlarından farklı olarak, bilinçli bir zihinsel sürecin sonucu olarak gerçekleşir (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 26). Bireyler öznel

anlamalı eylem üretirler ancak, “insan etkinliğinin sosyolojik amaçlar açısından önemli olan büyük bir kısmı anlamlı eylemler içindedir” (Giddens, 2013: 237). Bu nedenle, birey kaynaklı öznel eylemler, toplumu inşa eden tarzda bir yapıya sahiptir. Örneğin, eylem tiplerinden biri olan ‘geleneksel eylem’de, toplumdaki alışkanlık ve adetlerin bir yansıması vardır. Eylem bireyden çıkar (öznel) ve topluma yayılır (genel). Weber toplumdaki bireylerin gerçekleştirdiği farklı tarzlarda eylem biçimleri olduğunu ortaya koyar (duygusal eylem, geleneksel eylem, değer-rasyonel eylem, araçsal-rasyonel eylem (Ritzer, Stepnisky, 2015: 27)) ancak, bunlardan ‘araçsal-rasyonel eylem’ Weber’in ana ilgisi olan, Batı’yı diğer toplumlardan farklılaştıran gelişim sürecini hazırlayan koşulları anlamamızı olanaklı kılar.

Araçsal-rasyonel eylem içerisinde birey, değerler sisteminden bağımsız olarak kendi amacını gerçekleştirir (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 27). Birey içinde olduğu koşulları değerlendirerek, amacını gerçekleştirmek adına en iyi yolu seçer. Araçsal-rasyonel eylem, kendi değerlerini ve bundan doğan yapıları oluşturur. Weber, Batı toplumunun temelinde araçsal-rasyonel eylemle uyumlu olarak ortaya çıkan bir sistem olduğunu düşünür. Bireyin kendi amaçları doğrultusunda ilerlemesi statü ve güç kavramlarını doğururken, içinde bulunduğu toplumun koşullarına göre amacını gerçekleştirebileceği bir yol seçmesi, bireyin toplumdaki yapıdan tamamıyla kopmadığını ortaya koyar.

Weber, Durkheim ve Marx gibi, toplumsal yapıyı önemli olarak addeder ancak onlardan farklı olarak, toplumsal yapıyı oluşturan bireylere yani öznelliğe yer verir. İnsan toplumsal bir varlık olduğundan, kendisinden önce yaşadığı toplumda var olan otorite ve kurumlardan etkilenmektedir. “Dolayısıyla Weber’e göre değer yargıları tümüyle bilimsel söylemin dışına itilmemelidir” (Ritzer, 2014: 235). Buradan hareketle Weber, sosyolojik araştırmanın, toplumda önemli kabul edilen şeyler temelinde

yapılması gerektiğini söyler. Toplumun önemli bir değeri olan ve kendisi de bir din sosyoloğu olması itibariyle, ‘din’ kurumunu inceleyen Weber; Batı toplumunun gelişimiyle din arasında bir ilişki olduğunu ortaya koyar. 1905 yılında yayınlanan *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* eserinde bu ilişkinin nasıl oluştuğunu ortaya koyan Weber, sosyoloji tarihinde önemli bir yerde konumlandırılan bu eseriyle, toplumda var olan çatışmaya oldukça özgün bir yaklaşım getirmiştir.

Weber’in kapitalizm yorumu, bu girişimi oluşturan ve bunu Avrupa toplumuna özgü kılan, birtakım karakteristikler üzerinden gelişmiştir. Weber Batı ve Doğu toplumlarını karşılaştırdığında, kapitalizmin Batı’da ortaya çıkıp, Batı’ya özgü bir sistem olmasının temelinde toplumsal değerler arasındaki farklılığı görür. Ona göre bu farklılığı oluşturan, toplumsal yaşam üzerinde büyük etkisi olan dinsel yapıdır. Toplumlar da din ve kültür iç içe geçmiş vaziyettedir. Bu durum toplumların gittiği yönü oldukça etkilemektedir. Örneğin Weber, Batı toplumları ile Çin arasında bir karşılaştırma yaptığında, her iki toplumunda kapitalist sistemin gelişimine uygun ön gerekliliklere sahip olduğunu vurgular (Ritzer, 2014: 262). Ancak, kapitalizm Batı’da gelişirken, Çin’de gelişim gösterememiştir. Weber incelemesinde, Çin toplumunda gelişen bir sanayi ve artan nüfusa bağlı olarak, “aşırı kazanmacılık ve ilkesiz rekabet geleneğinin” (Ritzer, 2014: 262) varlığını ortaya koyar. Buna rağmen Çin’de kapitalizmin gelişmemesi, toplumun dinsel ve bunun yarattığı yapısal özellikleri nedeniyle. Toplumun, düşünsel ve dinsel fikirlerinin temelindeki “Konfüçyüsçülük ve Taoculuk” bu gelişimi engelleyecek niteliktedir (Ritzer, 2014: 263).

Weber’e göre kapitalizmin onu ortaya çıkaran bir ‘ruhu’ vardı. Bireyi kolektif bir eğitim sisteminin parçası haline getiren Konfüçyüsçülük yerine, bireyi “maddi başarı ve refaha” yönlendiren Protestanlık özelindeki *Kalvinizm* mezhebi bu ruhu taşımaya çok daha uygundu (Ritzer, 2014: 263). ‘Kapitalizmin ruhu’nu taşıyan ve bir toplumu

şekillendirmede en önemli kıstaslardan biri olan dinlerin fikirsel sistemi, modern toplumun temelindeki rasyonelleşmeyi oluşturacak niteliktedir (Ritzer, 2014: 257). Weber'in ana önermesi bu olmuştur ve *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* bu düşüncenin 'rasyonel' temellerini ortaya koymak adına oluşturulmuştur.

Weber kapitalizmin Batı'da gelişimini, genel olarak Hristiyanlığa değil Protestan olan Hristiyanlara ve bir Protestanlık biçimi olan Kalvinizm'e dayandırarak açıklamıştır. Çünkü, çileci ve kaderci bağlamdaki Katoliklik, kapitalizmin ruhunu taşımamaktadır. Weber eserinde, Avrupa'da kapitalizmin geliştiği ülkelerin Protestan olduğunu saptamıştır (Weber, 2011: 26).

Kapitalizm kazanç çabası ile özdeş olan bir sistemdir ve hep bu çaba doğrultusunda ilerler (Weber, 2011: 9). Weber bunun kapitalizmin doğası ya da ona özgü olan şekliyle 'ruhu' olduğunu savunur. Katoliklikten Protestanlık bu ruhla daha çok bağdaşır. Katoliklik 'öte dünyalığı' hedeflerken, Protestanlık bu dünyada bireyin kendini gerçekleştirmesinin ona Tanrı tarafından verilen ödevi olduğunu düşünür (Weber, 2011: 30).

Weber, "kapitalist uyum yeteneği ile dini duyguların bağlantısını" (Weber, 2011: 51) sorgularken, Protestanlığın Kalvinizm mezhebine odaklanır. Weber'e göre Kalvinizm, "kapitalizmin en fazla geliştiği Hollanda, İngiltere, Fransa gibi kültür düzeyi yüksek ülkelerde" (Weber, 2011: 82) yaygın olan bir inanç biçimidir. Kalvinizm'de, insanlar tanrının iradesi ile var olmuşlardır ve bu kişilerin kimi iyi, kimi kötü yazgıya sahiptir. Bu karar tanrıdan gelir, bir noktada kadersel ve bireyin iradesi dışında olan bu durumda iyi yazgıya sahip olanlar "seçilmiş kişiler"dir (Weber, 2011: 86-87). Kalvinizm'de seçilmiş olmak, bu mezhebe mensup bir kişi için en önemli amaçtır. Bu inancın öğretisine göre, seçilmiş bir kişi olabilmek adına bireylerin izlemesi gereken yollar vardır: Dünya Tanrıya hizmet etmek için yaratılmıştır ve bu dinin inananlarının

görevi, bu hizmeti sağlamak adına çok çalışmaktır. İyi bir Kalvinist “sosyal etkinliklerden” mahrum kalmamalıdır, Tanrıyı yüceltmek adına öğrenmeli ve öğretmelidir (Weber, 2011: 90). Bu nedenle Kalvinizm’de meslek sahibi olmak ve mesleki örgütlenme önemlidir. Ayrıca Kalvinistler, kendileriyle aynı inanca mensup kişilerle bir sevgi bağı ve mesleğe dayalı işbölümü oluşturmalarıdır (Weber, 2011: 90). Weber burada; Comte, Durkheim, Marx gibi işbölümünün önemine değinmiştir. Ancak Kuhn’un eş ölçülemezlik kavramı uyarınca, Weber’in işbölümü kavramı bu isimlerinkiyle aynı değildir. Yine de, Weber’in ‘işbölümü’ ile Marx’ın ‘işbölümü’ bir noktada benzer: Bu iki iş bölümü de, çatışma yaratan biçimde toplumda bir yere sahiptir. Marx’ın çatışması doğrudanken, Weber çatışmasını daha dolaylı bir şekilde ortaya koymuştur.

Kalvinizm’deki işbölümü bir dayanışma gibi gözükse de, Weber bunun çatışma yaratan bir biçimde toplumda tezahür ettiğini düşünür: “İnananlar kendi aralarında er veya geç acaba ben seçildim mi? Diye soracaklardır” (Weber, 2011: 91). İnananlardaki bu belirsizlik, daha çok çalışmaya ve daha fazla şey elde etmeye onları yönleltecektir. Bu çaba, inanalar arasında bir bütünleşmedense bir çatışma yaratacaktır. Weber’in toplumda olduğunu düşündüğü dolaylı çatışma doğrultusunda, inananlar mesleki örgütlenme, kurumlar ve görünürde bir ahlaki dayanışma kuracaklardır ancak; bunların altında birbirlerinden daha fazla ‘statü’ ve ‘güç’ kazanma yarışına gireceklerdir. Calvinizm bu yönüyle kapitalizmin ruhuyla bağdaşır: Statü ve güç bireyden gelen ancak kişisel haz ve istekler doğrultusunda değil, dini temelden gelen bir ödev ve ahlaki gereklilik olarak çalışmayla elde edilmelidir (Giddens, 2013: 212). Tanrı gözünde yükselmek adına bu dinin inananları daha çok ‘kazanç’ ve daha çok ‘başarı’ peşinde koşacaklardır. Weber için, kapitalizmin temelinde olan bu iki önemli kavram (kazanç ve başarı (Weber, 2011: 9)) dini bir inanç olan Calvinizm ile daha canla başla ortaya

konulmaktadır. Bu çaba zaman içerisinde toplumun geneline sirayet eder ve Avrupa’da yayılır.

Weber için Avrupa’nın rasyonel bir düşünce temeli kazanmasında, toplum yapısındaki dönüşüm ve bunu imkânlı kılan dini altyapı etkili olmuştur. Katolik Hristiyan inancından ayrışma (Protestanlık ve bunun altında biçimlenen Kalvinizm ile) yeni bir dini yapı temelinde, yeni bir toplum yapısı oluşturmuştur (bireye seçim şansı veren ve mesleki öğrenmeyi önceleyen, bu doğrultuda kazanç ve başarıyı şekillendiren). Weber Batı’yı Doğu’dan farklılaştıranın bu toplumsal gelişim süreci olduğunu savunur. Bu nedenle kapitalizm Doğu’da değil Batı’da ortaya çıkmıştır. Kapitalizmi gerektiren unsurların sağlanmasıyla da (mesleki başarı ve kazanç için öğrenme, kendini geliştirme) Avrupa’da ‘rasyonel’ bağlamda yeni bir düşünce biçimi filizlenmiş ve bu düşünce, Avrupa’nın ideolojik ve siyasi devrimlerle büyük dönüşümler yaşamasına ön ayak olmuştur. Statü ve güç temelli çatışma için de benzer bir tarihsel süreç olduğunu söyleyebiliriz: Kaynağını dinsel temelden alan kazanç ve başarı arzusu, yeni örgütlenmeler (ekonomik, siyasi, hukuksal bağlamda) yaratmış ve bunları bir arada tutacak rasyonel temelli bir sistem Batı toplumunun temeline yerleşmiştir; *bürokrasi*.

Weber bürokrasiyi bir “ideal tip” olarak analiz etmiştir. Weber’in ortaya koyduğu önemli kavramlardan biri olan ideal tipte, “bir olgunun mantığının tek taraflı bir abartması” vardır (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 34). Eleştirel temeli olan bu kavram, “toplumsal dünyayı tüm tarihsel ve güncel çeşitleriyle incelemek için kullanılır” (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 34). Weber bu kavram doğrultusunda, toplumsal olguları tarihsel bağlamda ve kültürlerarası olarak karşılaştırmayı amaçlar (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 34).

Bürokrasi, mesleki örgütlenme içerisinde çalışanların kurallara tabi olduğu modern döneme ait bir sistemdir. İdeal tip olarak bürokrasi ise; kendine özgü

uzmanlaşmış tarzda bir işbölümüne sahip, kendine özgü soyut kurallara tabi, liyakat usulüyle atamaların yapıldığı, faaliyetleri resmi bir zeminde konumlanan (Slattey, 2014: 42-43) bir sistem olarak oluşturulmuştur. Weber bürokrasi analiziyle; dinsel temelle başlayan, ekonomiyi şekillendiren statü ve güç kavramlarının, devletin resmi yapısına sirayet ettiğini ortaya koyar.

Batı toplumundaki statü ve gücün temelinde ‘rasyonalite’ vardır (Slattey, 2014: 42) ve bu kavramlar ‘kendi otoritesini’ yani “meşru hakimiyetini” ((Ritzer ve Stepnisky, 2015: 32) yaratır. Weber otoritenin tarih boyunca üç şekilde var olduğunu (*geleneksel otorite, karizmatik otorite, rasyonel-hukuki otorite* (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 32)) ve birey üzerinde zorlayıcı bir yapıya sahip olduğunu düşünür.

İçerisinde yaşadığı modern-rasyonel dönemin temelinde olan rasyonel-hukuki otoritede; “liderlerin meşruiyeti bir dizi yazılı kural ve düzenlemeyle gerçekleşir (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 33). Modern bürokrasiyi oluşturan rasyonel-hukuki otorite, modern toplumların devlet örgütlenmesinin temelinde olan şeydir. Hukuki, siyasal temelli bir memuriyet örgütlenmesi olarak görülen bürokrasi; gücü ve statüyü üreten, dolayısıyla çatışmayı sürdüren bir yapıya sahiptir. Modern bürokrasi olduğu müddetçe bu çatışma devam edecektir. Weber bu noktada Marx’tan farklı olarak, ekonomiyi ve kapitalizmi çatışmanın birinci nedeni olan ve altyapının üstyapıyı belirlediği tarzda konumlandırmaz. Weber; kaynağını dinsel öğelerin şekillendirdiği toplumsal yapıdan alarak gelişen kapitalizmin, toplumun üstyapı kurumlarını oluşturan siyasal, hukuki devlet örgütlenmesini büyük ölçüde şekillendirerek, çatışmayı bu zemine taşıdığını düşünür.

Kaynağı bireyin kendisi olan statü ve güç isteği, rasyonelleşmeyi; rasyonelleşme de bürokrasiyi doğuran niteliktedir. Weber sosyoloji yönteminde olduğu gibi, öznel olandan genel olana doğru giderek, toplumun yapısında olan çatışmanın izini sürmüştür.

Weber’e göre çatışma, bürokrasi ve bu yeni devlet örgütlenmesi var olduğu sürece daimidir. Weber rasyonel-hukuki otoriteyle şekillenen bürokrasinin bir “demir kafes”e benzediğini düşünür. “Rasyonelleşmenin demir kafesi, içinden çıkması neredeyse imkânsız güçlü kafesimsi bir yapı imgesini çağrıştırır” (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 35). Weber rasyonelleşme sürecinin Batı’ya hâkim olmasını bu imgelemlerle bağdaştırarak; giderek yaygınlaşan bu sistemin bireyler üzerinde daha çok baskı kurabileceği durumuna vurgu yapar.

Weber’e göre rasyonelleşmenin Batı’daki düşünsel dönüşüm adına büyük yararları vardır ancak, bu sürecin bireyi içine koyduğu “demir kafes” kaçınılmaz bir çatışmanın varlığına işaret eder. Böylelikle gelişen modern Batı toplumunun toplumsal yapısının temelinde baskın olan olgu ‘çatışma’ haline gelir.

Marx ve Weber’e göre çatışma, toplumdaki görünüşleri itibariyle farklılaşan bir yapıdaydı. Her iki sosyolog da kendi sosyolojilerini, çatışmanın toplumdaki görünümüne göre inşa etmişlerdir. Bu noktada bu iki kuram arasında nasıl seçim yapılacağı sorusu ortaya çıkar. Kuhn’un kuram seçimi için belirlediği beş ölçüte (verimli, doğru ve kesin, tutarlı, yalın, geniş çapta etki yaratan) göre baktığımızda; Marx da Weber de sosyolojileriyle kuram seçimine uygunlardır. Her iki sosyologda; toplumdaki çatışmanın yapısına dair gelenek oluşturan fikirleriyle “verimli”, çatışmayla temellendirdikleri sosyolojilerine bir yöntem vermeleri itibariyle (Marx’ın diyalektik yöntemi deney ve gözleme dayanma bağlamında zayıf olduğundan sosyologlarca kullanılan bir yöntem olmasa da, sağladığı tarihsel bakış ve bu bakışla sosyoloji analizi alanında önemli bir yer tutmaktadır) “doğru ve kesin”, toplumun yapısının temelinde olduğunu ortaya koydukları çatışma kavramını analiz etmeleri doğrultusunda “tutarlı”, toplumsal yapı ile çatışmayı kurumlar üzerinde ortaya koymalarıyla “yalın”, çatışma kuramında onları iki gelenek haline getiren kavram biçimlendirmeleriyle (Marx

ekonomik, Weber dinsel temelli) ve bu doğrultuda ortaya koydukları eserleriyle (1844 *El Yazmaları, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*) “yeni ve benzersiz” olmuşlardır. Kuram seçiminde kullanmamız gereken beş ölçütün işlevsiz kaldığı durumda (Comte ve Durkheim arasındaki karşılaştırmadaki gibi), bu iki yaklaşım arasından birini seçmek mümkün olmamış ve iki yaklaşım da çatışma kuramının temelinde yer almıştır.

Kuram seçiminde, aynı kavram (düzen, çatışma) temelinde şekillenen kuramlar arasında seçim yapmak bu denli zorken (Comte-Durkheim, Marx-Weber) düzen ve çatışma arasında, bunlardan hangisinin toplumun temelinde olan asıl itici güç olduğu seçimini yapmak, sosyolojinin yapısı itibarıyla imkânsızlaşır. Birbirinden zıt tarzda olan bu iki kavram arasında seçim yapmak, sosyoloji gibi öznel anlamda yükselen ve inceleme nesnesi toplum gibi kompleks bir yapı olan bilimde olanaklı bir çaba olmayacaktır. Bu doğrultuda sosyoloji disiplini; kurucusu olan **Comte**’tan başlayarak bu disiplini akademik bağlamda geliştiren **Durkheim**, bu disipline düşünsel bağlamda büyük bir katkıda bulunan **Marx**, alana ikinci ve öncekinden oldukça farklı bir yöntemi veren **Weber** gibi on dokuzuncu yüzyılın baskın teorisyenlerinin öncülüğünde “çok paradigmatlı” olacak şekilde inşa edilmiştir.

2.4.Klasik Dönem Sosyologlarının Çağdaş (Modern) Döneme Etkileri

‘Sosyolojinin kurucusu’ olarak nitelendirilen Auguste Comte ve alanın ‘üç büyük ismi’ olarak nitelendirilen Emile Durkheim, Karl Marx, Max Weber’in on dokuzuncu yüzyılda ortaya koydukları sosyolojileri, bir sonraki yüzyılın yani modern dönemin sosyolojisini büyük ölçüde etkilemiştir.

Amerikan sosyolojisinin gelişiminde ve Avrupa sosyolojisinin sürdürülmesinde, on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın başlarında yaşamış ‘büyük ölçekli’ teorileriyle alanı şekillendirmiş, fikirlerini ortaya koyduğumuz dört sosyolog başı çekmektedir. Farklı bir yüzyıla geçildiğinde ve bu yüzyıla ait sorunlar ortaya çıktığında

bile, sosyologların bunları ele alış şekli, klasik dönemin sosyologlarıyla aynı temelde gerçekleşmiştir. Toplumun itici gücü olarak düzen ya da çatışmayı görmek, tamamen farklı bir açıdan yaklaşarak birey ölçekli bir toplum yapısı görmek, modern dönemde de başka bağlamda var olan sorunların bir zemine oturmuş hali olarak sosyoloji tarihinde yerini almıştır.

Kaynağını klasik dönemden alan *işlevselcilik* kuramında, Comte ve Durkheim gibi toplumsal yapıların birbiriyle ‘düzen’ temelinde bir ilişki içinde olduklarını ortaya koyan bakış açısı gelişmiştir. Talcott Parsons ve Robert Merton modern dönemin işlevselci yaklaşımının önde gelen isimleri olmuşlardır. Özellikle Talcott Parsons ile özdeşleşen, “yapısal işlevselcilik”, 1960’lara gelinceye değin Amerika’da olduğu kadar başka yerlerde de geniş çapta etki yaratan (Slattery, 2014: 17) bir kuramsal perspektif olmuştur. Bu yaklaşımların oluşmasında; Comte’un toplumsal dinamik ve toplumsal statik kavramları, Durkheim’in ortaya koyduğu toplumdaki işbölümü kavramsallaştırması, modern dönem sosyologları için önemli başlangıç noktaları yaratmıştır.

İşlevselciliğin zıttı konumundaki *çatışma* kuramında, kaynağı Marx ve Weber’in görüşlerine dayanan iki gelenek oluşmuştur: Marx gibi çatışmanın toplumdaki varlığının ortadan kalkabileceğini düşünen; Marksizm ve Yeni Marksizm, Frankfurt Okulu kuramcıları, Wright Mills ve Pierre Bourdieu gibi sosyologlar bu temelden yararlanarak sosyolojilerini ortaya koymuşlardır (Wallace ve Wolf, 2013: 110). Lewis Coser, Randall Collins, Ralf Dahrendorf’un görüşleri (Marx’ın etkisini tamamen yadsımamalarıyla birlikte) Weber gibi toplumdaki çatışmanın daimi olduğunu düşünen bir zemin üzerine şekillenmiştir (Wallace ve Wolf, 2013: 110).

Sosyolojide ortaya koyduğu yeni yöntemle bu alandaki ikinci temel yöntemsel perspektifi (birincisi Comte ile başlayan ve Durkheim ile gelişen ‘pozitivist’ yöntemdir)

yaratan Max Weber, yorumlayıcı/anlamacı sosyolojinin öncüsü olması itibarıyla, modern dönem sosyologlarını ve onların ortaya koydukları kuramları etkilemiştir. Modern dönemin yorumlayıcı tarzdaki ilk kuramı olan *sembolik etkileşimci* kuramın entelektüel köklerinde Weber'in görüşleri (sosyoloji tanımlamasında *verstehen*'in önemine ağırlık vermesiyle) öncü konumunda değerlendirilmektedir (Wallace ve Wolf, 2013: 269-270).

Görüldüğü üzere; topluma odaklanan geniş ölçekli kuramlardan, bireye odaklanan ve gündelik yaşantının toplumu anlamada kilit bir noktada olduğunu söyleyen kuramlara değin gelişen sosyolojinin tarihsel sürecinin 'modern' aşamasında, geçmiş bölümlerde ele aldığımız sosyologlar ve onların görüşleri etkili olmuştur. Onların etkileri oldukça büyük ve dönüştürücü biçimde, sosyoloji tarihindeki kuramları etkilemiştir. Bu etki günümüz fikir ve kuramları için de aynı şekilde devam etmektedir.

SONUÇ

Modern bilimin temelinde var olan “bilmiyoruz” kabulü doğrultusunda, bilmediğimizi varsayarak ya da bildiklerimizi bir kenara bırakarak geçmişte de bir çok sosyoloğun sormuş olduğu bir soruyu; Kuhn’un bilim teorisinin temelinde yer alan *paradigma* kavramı ve sosyal bilimlerin öncüsü konumundaki *sosyoloji* disiplini arasında bir uzlaşma olup olamayacağı sorusunu cevaplandırmaya çalıştık. Bu soruyu cevaplamak adına, modern bilime giden yolda insanların bilgilerini sorgulamasının temel nokta olduğunu varsayarak bilimsel sürecin gelişimine baktığımızda, 1960’lı yıllar bir kırılma olarak görülmektedir. Bu kırılmayı yaratan temel etmenlerden biri Kuhn’un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* eseri ve bu eseri içerisinde şekillendirdiği paradigma kavramı olmuştur.

Kuhn’un paradigma kavramı ‘bir bilim çevresine’ model olan bilimsel başarılarıdır. Kuhn’un bilim çevresi olarak ifade ettiği, bir ‘topluluğa’ (epistemik faaliyetler üretmek için bir araya gelen) gönderme yapar. Kuhn paradigmayı, bir bilim çevresine örnek model sağlayan bilimsel başarılar olarak tanımladığında, paradigma kavramına ‘tarihsel’ ve ‘eleştirel’ bir yön katmıştır. Tarihsellik sürece, eleştirelilik yoruma atıfta bulunmaktadır. Kuhn’un bilim teorisi, süreci ve yorumu önemli addetmesi sebebiyle, bu kavramlarla yakından ilişkili olan sosyal bilimlerin epistemolojisinde büyük dönüşümler yaratmıştır. Bu dönüşümün görünümü, sosyal bilimlerin öncüsü konumundaki sosyolojide oldukça belirgindir. ‘Süreç’ ve ‘yorum’ sosyolojinin yapısında olan ve onu diğer bilimlerden ayıran temel iki özelliğidir.

Kuhn’un topluluğu ve tarihsel süreci bilimi modellemede temel alınması gereken kavramlar olarak konumlandırması, onun bilim teorisine açıkça ‘sosyolojik bir yön’ katmıştır. Çünkü, paradigma kavramıyla biçimlenen ‘topluluk’, sosyolojinin başlıca araştırma nesnesi olan topluma karşılık gelmektedir. Kuhn’un sosyolojinin birincil

araştırma nesnesi olan toplumu bilim teorisinin merkezine yerleştirmesi, bu sosyolojik yönü açıkça ortaya koymaktadır.

Tarihsel süreç ve topluluk üzerine paradigma kavramıyla temellenen Kuhn'un bilim teorisi, bu farklı yanıyla birçok eleştirinin hedefinde olmuştur. Bu eleştirilerden en önemlisi, Margaret Masterman'ın *Paradigmanın Doğası* makalesinde ortaya koyduğudur. Bu makalede Masterman bir durum tespiti yapar: Paradigma kavramı *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* eserinde Kuhn tarafından 'yirmi bir' farklı anlamda kullanılmıştır. Bu kadar farklı anlamda kullanılmasına rağmen, paradigma kavramının ifade etmek istediği şey aynıdır; bir bilim topluluğuna kaynak sağlayan ortak değerler dizisi.

Farklı anlamda kullanımların temelinde, bilimin uygulayıcısının (yani öznesinin) bilim insanından, bilim topluluğuna dönüşümü vardır. Kuhn bilimle uğraşan bireyin ortaya koyduğu somut üründense, bilimsel başarıyı sağlayan sürece ve topluluk yapısına odaklanmayı bilimi modellemede daha öncelikli olarak görmüştür. Sosyolojinin ya da herhangi bir sosyal bilimin kavramlarının, inceleme nesnelerinin bilimi modellemede öncelikli olarak görülmesi, o bilim teorisine ister istemez 'özel' bir temel katacaktır. Sosyoloji başlangıçta pozitivist akım etkisiyle bir doğa bilimi gibi ortaya konmak istense de, bu bilimin temelinde 'anlama' ve 'yorumlama' vardır. Dolayısıyla Kuhn'un teorisi, sosyolojinin kavramlarını içerdiğinden sosyolojik bir yöne sahiptir. Kuhn'un bilim teorisinde de bilim topluluklarını anlama ve tarihsel süreci yorumlama vardır. Bu nedenle, Kuhn'un süreç ve topluluk odaklı bilim analizi, epistemolojileri bebeklik aşamasında görülen sosyoloji tarafından kendi metodolojilerini kanıtlamalarını olanaklı kılacak bir model olarak değerlendirilmiştir. Pozitivist ve mantıksal pozitivist bilim felsefesi görüşünce bilim olarak addedilmeyen sosyoloji, kendi araştırma nesne ve

kavramlarını bilimi modellemede öncelikli olarak gördüğünden, paradigma kavramına ve Kuhn'un bilim teorisine özel bir ilgi göstermiştir.

Kuhn, sosyal bilimcilerin yoğun ilgisi doğrultusunda, bilim modelinde sosyolojik ilkeler olduğunu kabul etse de, paradigma kavramının sosyal bilimlerin ulaşmadığı bir bilimsel sürece sahip olduğunu ifade eder. Kuhn için bilimsel süreçler birikerek ilerleyen daha sonra devrimlerle kesintiye uğrayan ve tekrar aynı döngüye girerek devam eden yapıdadır. Kuhn bu tanım doğrultusunda bilimsel süreçleri *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* boyunca; “(olağan) bilim öncesi dönem”, “olağan bilim dönemi”, aykırılık ve keşiflerden doğan “bunalım-kriz dönemi”, tekrar olağan bilim dönemini imkânlı kılacak “devrim ve yeni paradigmaya geçiş dönemi” olarak sınıflandırarak incelemiştir.

Kuhn'un sınıflandırmasındaki olağan sözcüğü, paradigmanın sosyal bilimlerden ayrılan ve doğa bilimlerine yakınlaşan yönünü ortaya koyar. Doğa bilimlerini olgun düzeyde, sosyal bilimlerini bebeklik düzeyinde konumlandıran ölçüt olağan bilim paradigmasına sahip olup olmama üzerinedir. Örneğin tarihi çok eski olan fizik biliminin tarihsel sürecinde, Newton paradigması ve Einstein paradigması olarak iki baskın paradigma bulunmaktaydı. Kuhn'a göre bu disiplinin temelinde yer alan paradigmlar; yeni ve benzersiz nitelikteydiler, aynı zamanda yeni bilimsel gelişmelere zemin oluşturacak ya da çizdikleri çerçeve doğrultusunda bilimsel etkinliği imkânlı kılacak bir yapıya sahiptiler.

Kuhn fizikte Newton'un yaşadığı on yedinci-on sekizinci yüzyıla gelinceye değin bir olağan bilim paradigması olmadığını ifade eder. Bu zamana değin fiziğin bilimsel gelişim sürecine katkı yapan görüş ve okullar olmuştur (örneğin diğer görüşlere göre daha baskın olarak kabul edilen Aristoteles fiziği) ancak, olağan bilim paradigması diyeceğimiz şekilde baskın ve hâkim (tek) bir sese sahip paradigma Newton'un

görüşleriyle birlikte bu disiplin içinde var olmuştur. Kuhn’a göre bu örnekteki gibi süreçsel aşamalardan geçen bir disiplin paradigma olabilirken, bu aşamaya gelememiş bir disiplin (olağan) bilim öncesi dönemi içerisinde, “çok sesli” ve rakip kuramların çatışması içerisinde ilerleyen bir biçimde şekillenir. Bu disiplin içerisinde hâkim tarzda bir paradigma çıkması halinde, disiplin olağan bilim dönemine geçecek ve Kuhn’un bilim teorisince olgun bir bilim olarak modellenecektir. Kuhn’a göre bu aşamaya geçen sadece doğa bilimleridir.

Kuhn *Davranış Bilimleri İleri Araştırma Merkezi*’nde çalıştığı zaman aralığında sosyal bilimlerin metodolojik durumunu yakından gözlemlemiş ve bu disiplinlerin olağan bilim dönemini yaşamaktan çok uzak olduğunu fark etmiştir. Kuhn bu noktada, bilimin alt başlığında doğa ve sosyal bilimler olarak birbirinden ayrılan bu iki dalın, aynı şekilde bilimsel gelişim göstermemelerine rağmen, aynı kategorilerde değerlendirilmesinin olanaklı olup olmadığı sorusunu sorar.

Bilim felsefesinde bilimsel olanı bilimsel olmayandan ayırmaya yarayan ölçüt, sınırlandırma ayracıdır. Kuhn için sınırlandırma ayracı, bilim olma iddiasındaki bir disiplinin olağan bilim sürecini yaşayıp yaşamadığıdır. Bu ölçütü oluştururken, sosyal bilimciler arasında geçirdiği araştırma merkezi deneyimleri etkili olmuştur. Sosyal bilimcilerin aralarında geçen anlaşmazlıklar ve en temel kavramların bile birden çok tanıma sahip olması, Kuhn için (fizik yani doğa bilimi kökenli olan bir bilim insanı için) şaşırtıcı bir keşiftir. Kuhn böyle kaotik bir ortam içerisinde bilim yapmanın olanaklı olmadığını, çünkü bilimin oluşmasını sağlayan etkinliğin stabil bir durumda olmadığını ifade eder. Olağan bilim, bilim insanlarına verimli bir bilimsel etkinlik için gerekli olan stabil yapıyı verebilecek niteliktedir. Bu nedenle Kuhn, bu aşamadaki bilimsel etkinliğin bilimi bilim yapan öze sahip olduğunu düşünür.

Bu bakış açısıyla tekrardan sosyal bilimlere ve bu tez boyunca incelenmiş olan sosyolojiye baktığımızda, Kuhn'un *Davranış Bilimleri İleri Araştırma Merkezi*'nde edindiği gözlemlere paralel olan bir metodolojik temel görürüz. Sosyoloji “çok sesli” olarak gelişmesiyle ve bu durumu tarihsel süreci boyunca sürdürmesiyle öne çıkan bir bilimdir. Sosyolojinin metodolojik ortamı, Kuhn'un verimli bir bilimsel etkinlikte olmaması gerektiğini ifade ettiği, kavramsal ayrışmalarla ve bu doğrultuda kuramcılarının birbirlerini eleştirmeleriyle şekillenmektedir. Sosyoloji kitaplarında, kuramların niteliğinin anlatıldığı bölümler kadar, bu kuramlara getirilen eleştiriler yer tutar.

Bu tanımlamalara göre, sosyoloji ve Kuhn'un bilim teorisinde sınırlandırma aracı olarak ortaya koyduğu paradigma kavramı birbirine oldukça zıt görünmektedir. Ana hatlarıyla bakıldığında, sosyoloji olağan bilim döneminin tek ve hâkim sese sahip paradigmasına hiç sahip olmamıştır ve olacak gibi de görünmemektedir. Bu nedenle sosyoloji, Kuhn'un bilim modeline göre bilim olarak değerlendirilemeyecek, sadece olağan bilim öncesi dönem özelliklerini taşıyan bir etkinlik olarak görülecektir. Bu yaklaşım paradigma ve sosyoloji uzlaştırılabilir mi önermesini hiçe sayan niteliktedir.

Ana hatlarıyla yapılan Kuhn'un bilim teorisi sosyoloji karşılaştırmasının netliğine rağmen, bu soru sosyologlarca hep sorulmuş ve bu iki kavramın nasıl bağdaştırılabileceği ortaya konulmak istenmiştir. Bu sorunun varlığını sürdürmesinde, Masterman'ın *Paradigmanın Doğası* makalesinde ortaya koyduğu yirmi bir farklı anlamlı paradigmanın, ortak anlamlar doğrultusunda üç kategoriye ayrılması etkili olmuştur. Bu kategorilerden birini oluşturan paradigmalar, “sosyolojik türde” olarak değerlendirilmiştir. Paradigmanın (*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nin önsözünde yer alan) ilk tanımı, bu kavramın ‘bilimsel bir başarımla’ ve ‘bilimsel bir alışkanlıkla’ olarak iki farklı anlamda kullanımını barındırır. Paradigmanın bu temel anlamları Masterman'a

göre sosyolojik bir nitelik taşır. Olağan bilim paradigması sosyolojiyle uyuşmasa da, paradigmanın asıl tanımı sosyolojik bir nitelik taşımaktadır.

Paradigmanın sosyolojik bir nitelik taşıması, sosyologların sosyolojinin metodolojisini bu kavramla açıklamalarına yönelik, alanda daha önceki yıllarda hiç olmadığı kadar metodolojik çalışmanın yapılmasını sağlamıştır. Sosyoloji biliminin ‘sosyolojisini’ açıklamak adına Friedrichs, Effrat, Ritzer gibi sosyologlar; paradigma ve sosyoloji uzlaştırmasına dayanan alanın metodolojik/paradigmatik dönüşüm süreçlerini incelemeye koyulmuşlardır. Bu noktada başka bir sorun baş göstermektedir; paradigma her ne kadar sosyolojik bir yöne sahip olsa da, doğa bilimlerini modellemek üzere oluşturulan bu kavramla sosyolojiyi uzlaştırmak ve sosyolojide neyin paradigma olup olmadığını belirlemek konusunda anlaşmazlıklar baş göstermiştir.

Sosyoloji kurulduğu on dokuzuncu yüzyıldan, bu bilimde neyin paradigma olup neyin paradigma olmadığını araştırılmaya başlandığı modern döneme gelinceye değin, sosyologların ortaya koyduğu kuramlar, yöntemler, konu ve yaklaşımlarla ilerlemiştir. Sosyolojide kuramlar ve bunları oluşturan temel fikirler özellikle önemli olmuştur. Sosyoloji tarihinde birçok kuramcı olmuştur ve hiçbirinin görüşleri tam manasıyla ‘dışlanmamıştır’. Sosyolojinin öznel temeli daha az alana etki yapmış kuramların bile alandan dışlanmamasını daha doğrusu dışlanamamasını sağlamıştır. Yine de, kuramlar üzerine birikerek gelişen sosyoloji tarihinde diğerlerine üstün gelen ve daha çok sosyolog tarafından ‘seçilmiş’ kuram ve yöntemler bulunmaktadır. Sosyolojide paradigmanın varlığını inceleyen ilk sosyologlar (tez boyunca örnek olarak aldığımız Friedrichs ve Effrat) öne çıkan sosyoloji kuramlarını birer paradigma olarak nitelendirmişlerdir. Bu durum sosyolojinin yapısından doğan doğal bir sonuçtur. Fikirler üzerine ilerleyen, kuramlarla biçimlenen bir bilim olan sosyolojide öne çıkan kuramları; Kuhn’un bilim teorisinde şekillendirdiği yeni ve benzersiz, dönüm noktası yaratan

paradigma anlamlarıyla bağdaştırmak sosyologların en olası cevabıdır. Bu doğrultuda Friedrichs ve Effrat gibi sosyologlar, sosyolojinin önde gelen, özellikle kendi yaşadıkları modern dönem içerisinde var olan, ‘işlevselci’, ‘çatışmacı’, ‘sembolik etkileşimci’ kuramları ve alanda isimleriyle ön plana çıkarak sosyologları etkileyen ‘Marx’, ‘Weber’ gibi sosyologları birer paradigma olarak görmek yoluna gitmişlerdir.

Bu bağdaştırma sosyologlar gözünden mantıklı gözükse de, Kuhn’un bilim teorisinde biçimlendirilmek istenen paradigma kavramına uygun düşmemektedir. Kuhn paradigmanın, kuramdan önce geldiğini varsaymıştır. Paradigmayı, bilim topluluğunun bilim etkinliğini anlamlı kılan, görünür olmayan (kısacası bir kuram ya da yöntem olarak direk bir görünümü olmayan) ancak orada olduğu ve o alana bir çerçeve çizdiği bilinen bir kavram olarak betimlemiştir. Paradigmanın bu durumu sosyolojide paradigma olabilecek, olasılıkların bu kavramın Kuhn’un bilim teorisindeki kurgusuna uymadığını ortaya koyar. Bu durumu gözlemleyen bir sosyolog olan Ritzer, yazmış olduğu “Sociology: A Multiple Paradigm Science” (Sosyoloji: Çoklu Paradigma Bilimi) makalesinde paradigma ve sosyolojiyi Kuhn’un bilim teorisindeki ortaya konuluşuna uygun olarak uzlaştırmak istemiştir.

Ritzer’e göre paradigma, sosyolojide “politik bir fenomen” olarak algılanmıştır. Alanda olan fazlaca eleştirinin temelinde de bu durum vardır. Sosyolojide kuramlar, yöntemler ve bunları ortaya koyan sosyologlar arasında bir üstünlük sağlama durumu vardır. Bu aslında her bilimde olan bir süreçtir. Kuhn’un bilim teorisinde de, ‘aykırılıkların ve yeni keşiflerin’ ortaya çıktığı aşamada böyle bir üstünlük sağlama üzerine biçimlenen bilimsel etkinlik gerçekleşmektedir. Ancak sosyolojide bu durum, sadece bilimsel etkinliğin bir aşamasında değil daimi olarak görülmektedir. Bu nedenle Ritzer, kuramlar üzerinden sosyolojide paradigma tayin etme düşüncesinin olanaksız olduğunu düşünür. Sosyolojide sosyologları araştırma yapmaya, kuram oluşturmaya

iten genel perspektifler vardır. Bunlar sosyolojinin iki ana kavramı ve araştırma nesnesi olan ‘birey’ ve ‘toplum’ ile bağlantılıdır.

Sosyologlar toplumu nasıl algılıyorlar, toplumu oluşturanın bireyin oluşturduğu gündelik yaşamın mı yoksa toplumun yapı ve kurumları olduğunu mu düşünüyorlar soruları üzerine sosyolojide kuramlar ve bunları somutlaştırmaya yarayan yöntemler türemiştir. Ritzer buna dikkat çekerek, sosyolojide paradigmayı oluşturanın bu geniş çerçeve olması gerektiğini düşünür. Bu soyut nitelikli çerçeve; konunun ele alınışını, bu konu hakkında araştırmacılara model olarak duran bir örnek çalışmayı ve bunun üzerine temellenen teorileri, yöntem ve araçları kapsayan bir nitelikte olmalıdır. Ritzer’e göre, bu dört niteliğe sahip olan yapılanma sosyolojinin paradigması olmalıdır.

Sosyolojide ortak bir görüş hiçbir zaman var olmadığı için, bu alana dair geniş perspektif sağlayan yapılanma da tek ve hâkim tarzda değil, çok paradigmatlı olacak şekilde gelişmiştir. Ritzer bu durumu sosyolojinin yapısından kaynaklanan bir durum olarak görse de, onun paradigma ve sosyolojiyi uzlaştırma çabası, sosyolojinin tarihsel süreci boyunca gelişimini sağlayan bazı unsurları yadsır niteliktedir.

Ritzer sosyolojide üç temel paradigma belirler; sosyal gerçeklik (social facts), sosyal tanımlama (social definitions), sosyal davranış (social behavior) olarak paradigma. Ritzer bu paradigma tanımlarıyla, sosyolojide olması gereken geniş çerçevenin sağlandığını düşünür. Bu geniş çerçeve, farklı kuramları bir çatı altında toplayan ve böylece politik sürtüşmeyi bitiren bir nitelikte olacaktır. Politik ayrışmanın bitmesi, sosyolojiyi Kuhn’un olağan bilim aşamasındaki tek sesli paradigmaya yaklaştıracaktır ve bu çaba sonucunda sosyoloji-paradigma uzlaşısı sağlanacaktır.

Bu uzlaşmayı sağlayabilmek adına, işlevselcilik ve çatışma gibi toplumu birbirinden oldukça zıt gören iki kuram, topluma geniş ölçekli bakmaları dolayısıyla ‘sosyal gerçeklik’ paradigması altında toplanmışlardır. Kökleri Weber’e dayanan

sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji, fenomenoloji gibi kuramlar, topluma birey odaklı bakmaları dolayısıyla ‘sosyal tanımlamacı’ paradigma altında toplanmışlardır. Sosyolojinin temel iki kavramından (birey ve toplum), iki temel bakış açısının (büyük ölçekli ve küçük ölçekli) ve bunu ortaya koymak adına iki temel yöntemin (pozitivist ve yorumlayıcı yöntem) doğduğunu bildiğimizden, bu ayrım doğru bir ayrım gibi görünür. Bu ayrımla birlikte, sosyolojiyi sürekli eleştirel bir zeminde tutan kuramlar bir sınıflandırmaya tabi tutulur. Ritzer bunu imkânlı kılmak amacıyla, paradigmaları belirlediği dönemde sosyolojide dönemsel bir etki yaratmış ama aslında psikolojiye ait olan sosyal davranışçılığı bir sosyoloji paradigması olarak almıştır. Sosyolojide kuramlar kadar etkili olmamış bir yaklaşımın paradigma olarak ele alınması, Ritzer’in Kuhn’un bilim teorisindeki paradigma kavramıyla sosyolojinin birleşmesinin ancak bu şekilde olacağını (alanı eleştirel olarak sürdüren kuramları paradigma olarak görmeyerek) düşündüğü anlamına gelmektedir.

Ritzer’in makalesi, paradigma-sosyoloji uzlaşısını oluşturmak adına ortaya konulmuş ve alanda farklı bir yerde konumlanan bir yapıda olması nedeniyle bu tezde incelenmiştir. Ritzer paradigmayla uyuşacak bir sosyoloji profili çizer ancak, sosyoloji tarihinde alanı dönüştüren nitelikte olan kuramların neden sosyolojide paradigma olarak görülebilecek bir yapıya sahip olduklarını cevaplamaz. Bu tezin ana ilgisi, paradigma ve sosyolojinin uzlaştırılmasında bir sorun olarak görünen kuramların, neden bir sorun yarattıkları ve neden sosyologlarca bir paradigma olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktır. Bu cevaba giden yolda, Ritzer’in makalesi belirleyici olmuştur.

Paradigma bilimin tarihsel sürecine odaklandığından, sosyolojinin tarihsel sürecine bakmanın ve paradigma-sosyoloji uzlaşısını gerektiren çok paradigmatlı yapının nedenlerini burada aramanın yerinde olacağını düşündüm. Eğer ortada gerçekten bir epistemolojik sorun varsa, bu sorunun temeli alanın ilk kurulduğu

zamanda aranmalıdır. Sosyolojinin kurulduğu zaman olan on dokuzuncu yüzyıla baktığımızda, bu yüzyılda görüşlerini ortaya koyan bazı sosyologların alana günümüze kadar gelen büyük dönüşümler yaşattığı görülmektedir. Bu sosyologlar ‘ders kitaplarında’ kendilerinden sonra gelen bilimdaşlarınca, ‘üç büyük isim’, ‘üç kurucu baba’ olarak anılan Durkheim, Marx, Weber’dir. Bu sosyologların sosyolojileri temellendirdikleri disiplinin ve bu disipline ait birçok kavramın oluşturucusu olarak Comte da, büyük çaptaki dönüşümlerin en temel basamağını oluşturmaktadır.

Adı geçen bu dört ismin, fikirlerini ve sosyolojinin tarihsel sürecindeki görünümünü ortaya koyduğumuzda, sosyoloji ile paradigma arasındaki uzlaşmayı güçleştiren özelliklerini görmüş oluruz. Sosyolojide, Comte alanın kurucusu olarak disiplinin ‘ilk paradigması’, Durkheim disiplini akademik zemine oturtan ve yöntemsel açıdan öncülü Comte’tan farklılaşmasıyla alanın ‘ilk aykırılığını’ oluşturur. Kurucu paradigmadan ilk aykırılığın başlamasıyla Kuhn’un bilim süreçlerinde göstermiş olduğu gibi bir ‘bunalım/kriz’ aşaması başlar. Bu aşamada topluma Comte-Durkheim’den daha farklı açıdan yaklaşan Marx ve Weber’in ‘keşif’ yaratan görüşleri ortaya çıkar. Kuhn’un bilim teorisindeki eleştirel ve farklı tarzdaki görüşlerin ön planda olduğu bunalım/kriz aşamasında çalışan bu dört sosyolog, bu disiplinin tarihinde edindikleri yerle aslında bu bilimin “olağan” aşamasını gerçekleştirmişlerdir. Sosyolojinin bu tarihsel ilerlemesi, Kuhn’un bilim teorisinde ortaya koyduğu paradigmatik süreçlerden oldukça farklı gerçekleşmiştir.

Kuhn’un bilim teorisinde bir bilim olağan bilim dönemini yaşamasıyla, bilim olarak nitelendirilebilir. Bunun öncesinde ise birbirinden farklılaşan görüş ve kuramların olduğu (olağan) bilim öncesi dönem vardır. Bu dönemdeki bir bilimin ya da pre-bilimin çok sesli bir yapıya sahip olması gerekli bir durumdur. Çünkü, bu dönemin bilim insanları, içerisinde çalıştıkları alanı belirli bir zemine oturtabilecek ‘nihai’ temeli

bulmaya çalışmaktadır. Ortaya konulan birçok farklı görüşten birisi diğerlerinden daha benzersiz bir 'başarım' olarak olağan bilim dönemini başlatmayı başaracaktır. Buraya kadarki aşama, sosyolojinin tarihsel süreciyle benzerlik taşır. Sosyoloji de farklı tarzdaki görüş ve kuramların ortaya konulmasıyla ilerlemiştir. Bu yönüyle Kuhn tarafından sosyoloji olağan bilim öncesi dönemin özelliklerini taşıyan bir etkinlik olarak biçimlendirilmiştir. Ancak olağan bilim dönemi paradigmasını başlatacak tarzda yeni ve benzersiz, alana model olacak bilimsel bir başarıım Comte tarafından ortaya konulmuştu. Sosyolojiyi bir 'sosyal fizik' olarak ortaya koyan Comte'u alanın ilk paradigması olarak kabul edersek, Comte'un sosyolojiyi kurmasıyla birlikte bu disiplinin olağan bilim döneminin başladığını ifade etmiş oluruz.

Kuhn'un olağan bilim dönemi, sosyolojiyle uzlaşmaya en uzak bilimsel aşama olarak gözükmektedir. Kuhn bu dönemde tek bir paradigmanın altında kendi deyimiyle 'dogmatik' olarak şekillenen bir bilimsel etkinliğin var olduğunu savunmuştur. Bu dogmatiklik, ders kitaplarıyla üretilerek alanı etkisi altına alır. Kuhn'a göre ideal bir bilimsel etkinlik de böyle bir durumda gerçekleşir. Aynı süreci sosyolojiye uyarladığımızda, ilk kuramın yani Comte'un fikirlerinin ortaya çıktığı an bu disiplinin olağan bilim aşaması olabilir. Alanda ortaya konulacak bir sonraki sosyolojik kuram (kronolojik tarihsellik açısından Comte ile eş zamanlı olarak yaşayan Marx, akademik tarihsel sınıflandırma açısından Comte ile benzer temele sahip olan ama görüşleriyle ondan farklılaşan Durkheim) kısa süreliğine alanda var olan ilk ve dolayısıyla tek olan paradigmanın yanındaki ikinci paradigmayı oluşturur. Bu tespitin anlatmak istediği şey, sosyolojide farklı görüş ve kuramların olduğu bir durumda (neredeyse bu disiplinin kurulduğu andan itibaren) bir 'kuram seçimi' gerçekleştirmek ve bunun sayesinde hâkim tarzda bir paradigma üretmek mümkün olmamıştır. Kuhn'un bilim teorisinde doğa bilimleri için imkânlı olan bu aşama, sosyoloji içinde gerçekleşmemiştir ve

sosyoloji hiçbir zaman tek paradigmayla ilerleyen bir bilim olmamıştır. Dolayısıyla bu aşamayla sosyolojinin bağdaşması bu alanın taşıdığı öznellik sebebiyle imkânlı değildir.

Kuhn olağan bilim aşamasını ‘nihai’ olarak değerlendirmesine ve bu aşamanın dogmatik tarzda tek bir paradigmaya dayalı olmasının istenilen olduğunu vurgulamasına rağmen, bilimsel etkinliğin ilerlemesi adına bu aşamanın da bir ‘devrim’ ile kesintiye uğraması gerektiğini vurgular. Kuhn sadece olağan bilimin dogmatik olduğunu söyler, bilimin kendisinin değil. Dolayısıyla nihai olarak görünen olağan bilimin paradigması da bir aykırılıkla karşılaşabilir. Aykırılıktan bir bilimsel keşif, bilimsel keşiften yeni bir olağan bilim paradigması doğar. Kuhn’a göre bu süreçsel gelişim ‘bilimsel bir devrim’ yaratır. Sosyoloji Kuhn’un olağan bilimden sonraki aşamalandırdığı süreçlerle oldukça benzer bir gelişim yaşamıştır. Kuhn’un bilim teorisine göre sosyoloji olağan bilim aşamasına geçmediğinden bunalım/kriz evresini yaşayabilecek bir durumda değildir. Buna rağmen bu aşama, sosyolojiyle paradigma kavramı arasındaki bir uzlaşının en imkânlı olduğu aşama gibi görünür. Bu aşama önemlidir çünkü, Kuhn bu aşamada paradigma kavramını daha somut bir zemine oturtmuştur.

Mevcut paradigmanın alanın problemlerini çözmede yetersiz kalması sebebiyle, kendilerine bir çerçeve sağlayan paradigmadan bağımsızlaşan bilim insanlarının ‘görme biçimleri’ değişmeye başlar. Kuhn’un ilk yazılarında “geştalt değişimi”, sonradan isimlendirdiği şekliyle “eş ölçülemezlik” durumu, bu aşamada kriz yaşanmasının başlıca nedenidir. Ortada tez içerisinde görselini koyduğumuz gibi bir şekil vardır ve bu şekle bakanlardan kimi ördek görürken, kimi tavşan görmeye başlar. Bu durum görme biçimiyle olduğu kadar, ifade biçimiyle yani ‘dil’in kullanım şekliyle de paralel olarak, alanda oldukça fazla kuram ve bunun dayandığı paradigma biçimi üretir. Kuhn bu kuramlardan birinin (belirlediği beş ölçüt olan verimlilik, doğru ve kesinlik, tutarlılık, yalınlık, geniş çapta etki yaratma doğrultusunda) seçilmesi gerektiğini ortaya koyar.

Kuhn'un kuram-paradigma arasındaki bu benzeştirmesi doğrultusunda gerekli ölçütleri sağlayan kuramlar arasında bir seçim yapılabilir. Hangi kuram daha çok bilim insanınca seçilirse, bu kuram yeni bir paradigmanın başlatıcısı olacaktır. Bunalım/kriz aşamasına ait bu işlemi, bu aşamayla benzeşen sosyolojiye uyarladığımızda, ele aldığımız dört sosyoloğun da kuram seçimine uygun temellendirmeler ortaya koyduğu sonucuna ulaşırız. Sosyoloji doğa bilimlerinden farklı olarak öznel ve değişken bağlamdaki bireyleri ve bu bireylerin oluşturduğu toplumu inceler. Doğa bilimlerinin inceleme nesnelerinin üzerine oluşan bir kuramı seçerken uygulanabilecek 'doğru ve kesin' ölçütü birçok farklı zihin tarafından bu şekilde addedilmeye uygun olabilir. Ancak sosyolojideki kuram seçimi aşamasında bir kuramı 'doğru ve kesin' olarak ifade etmek sadece o kuramın bakış açısından böyle görünecektir. Doğru ve kesinlik kurama göre öznel bir biçimde değişiklik gösterecektir. Kuhn bu süreci doğa bilimlerinde de benzer olarak görür ancak, doğa bilimlerinin tarihsel sürecinde kuram seçimine dayanan olağan bilim paradigmaları var olabilmıştır. Sosyolojide ise baskın tarzda bir paradigma bile, alandaki daha az etkiye sahip paradigmayı geçersiz kılamaz. Dolayısıyla tekrar olağan bilimi geçerli kılacak kuram seçimi, sosyolojide her kuramın seçilmesini sağlayacak şekilde sonuçlanır.

Doğa bilimlerindeki kuram seçiminde dahi devrimi olanaklı kılan bir kuramın somutlaştırdığı tek ve hâkim tarzda paradigmaya ulaşmak uzun zaman alan bir süreç yaratır. Bu süreç sosyolojinin tarihinden çok daha eski olan bilimler için bile uzun ve zorlu olarak ilerlerken, sosyoloji gibi tarihi iki yüz yıla dayanan bir bilimin, Kuhn'cu bağlamda devrimsel bir aşama geçirmesi ne kadar olanaklıdır sorusu ortaya çıkar.

Sosyolojide ortaya konulan her kuram, kendi metodolojik yapısıyla paralel olarak 'devrim' yaratan, öncekinden farklılaşan bir yapıya sahiptir. Benzer temada ortaya konulan kuramlar bile Kuhn'un eş ölçülemezlik kavramı doğrultusunda aynı

anlama gelemeyecek durumdadırlar. Örneğin Aristoteles ve Newton için ‘hareket’ kavramının farklılaşması gibi Marx ve Weber için ‘çatışma’ kavramı farklılaşır. Aynı kavram olsa da farklı kuramlar altında biçimlendirilme, Marx için çatışmayla Weber için çatışmayı birbirinden farklılaştırır. Tez içerisinde gösterdiğimiz şekilde, Marx ve Weber arasında kuram seçimi yapmak, eş ölçülemezlik ölçütünün yanı sıra sosyolojinin kendi yapısından kaynaklanan öznellik durumu doğrultusunda imkânsızlaşır. Aynı durum, toplumu düzen olarak ele alan Comte-Durkheim arsında yapılacak bir kuram seçimi için de geçerlidir.

Kuram seçiminin sosyolojide yapılamıyor olması, bu alanın tez boyunca incelenen kuruluş aşamasını çok sesli yapmış ve çok sesliliği bu disiplinin temeline yerleştirmiştir. İkinci bölümün son alt başlığında gösterdiğimiz üzere bu çok seslilik, modern dönem sosyolojisini de etkilemiş ve bu etkiyi günümüz fikir ve sosyolojik çalışmalarına kadar taşımıştır. Sosyolojinin kuramlar öncülüğünde başlayan çok sesli gelişim sürecinde, ortak yöntem ve yaklaşımlar olsa da (pozitivist-yorumlayıcı, büyük ölçekli (makro)-küçük ölçekli (mikro)) birbirinden farklılaşan kuramlar bu yöntemlerin uygulanış şeklini de farklılaştırmıştır. Friedrichs ve Effrat ile başlayan Ritzer ile yeni bir boyut kazanan sosyolojinin metodolojik (paradigmatik) dönüşüm sürecinin incelendiği çalışmalarda; farklı yaklaşımlarla bu alan açıklanmış olsa da ortak bir sonuca ulaşılmıştır: Sosyoloji kurulduğu andan itibaren birbirinden farklılaşan kuramlarla, farklı yöntemler ve farklı yaklaşımlar oluşturan çok sesli Kuhn’un deyimiyle çok paradigmatik olarak konumlandırılacak bir şekilde tarihsel süreci boyunca gelişmiştir.

Sosyoloji çok sesli yapısıyla Kuhn’un bilim teorisinde ortaya koyduğu (olağan) bilim öncesi döneme ve bunalım/kriz dönemine benzemektedir. Kuhn’un bilim teorisindeki sınırlandırma ayraçları olan ve bir bilime bilim niteliğini veren olağan bilim aşaması, Kuhn’un ifade ettiği şekilde sosyolojide yaşanmamıştır. Sosyolojinin yapısal

özelliği nedeniyle de böyle bir dönemin bu disiplin içerisinde yaşanması mümkün olmayacaktır. Bu doğrultuda, tez boyunca sorulan paradigma ve sosyoloji uzlaşabilir mi sorusunun yanıtı ‘hayır’ olacaktır.

Kuhn’un bilim teorisince sosyoloji bilim olarak görülmemektedir, sosyologlarsa sosyolojiyi paradigmayla uzlaştırmak adına, alanın yapısal özelliğini dışlayarak bu disiplini Kuhn’un bilim teorisiyle uzlaştırmaya çalışmışlardır. Paradigma ve sosyoloji uzlaşabilir mi sorusu, başından yanlış bir önermedir çünkü, paradigmanın sosyolojik yönü dışında sosyoloji ve paradigmanın uzlaşabileceği bir zemin yoktur. Bu zemin ancak sosyoloji doğa bilimlerine benzerse sağlanabilir ancak; bu benzerliği kurmaya çalışan sosyologların da çalışmalarına baktığımızda (bu tez boyunca incelenmiş olan Comte ve Durkheim), sosyolojinin öznel temelini tam anlamıyla yok sayamamış olduklarını görürüz. Konusu anlamıyla tam manasıyla ‘sosyal’ bir bilim olan sosyolojide, doğa bilimi nesnelliği hiçbir zaman tam olarak sağlanamayacaktır. Bu nedenle bu nesnelliği sağlayan bilimleri inceleyen bir bilim modelinin sosyolojinin metodolojisini incelemesi mümkün olmayacaktır. Tezin ikinci bölümdeki, deneysel bir biçimde ortaya konulan sosyolojinin on dokuzuncu yüzyıldaki sürecinin, önde gelen sosyologları ve onların oldukça farklılaşan sosyolojileri bu önermeyi doğrulayacak bir nitelik taşımaktadır.

Aradaki bu katı farklılığa rağmen, paradigma bir sosyolojik yön taşıdığından, sosyologlar bu kavramla temellenen Kuhn’un bilim modeline sosyolojiyi uyarlamayı denemişlerdir. Paradigma ve sosyoloji uzlaşabilir mi sorusunun doğmasını sağlayan bu sosyolojik yön esasında bu iki alanın uzlaşamamasının sebebi olarak görülmektedir. Paradigmanın sosyolojik yönü ona bir öznellik vermiş (kavramın farklı anlamlarda kullanılması, paradigmanın altında olacak şekilde biçimlenen kuramın paradigmayla aynı anlama geliyormuşçasına ortaya konulması) durumdadır. Bu öznellik nesnel tarzda

bir bilimi (doğa bilimleri) incelerken gözükme de, öznel bağlamdaki her bilim incelemesinde (sosyal bilimler) görünür olmaktadır. Paradigma ve sosyoloji bu noktada kuram seçiminde yer alan iki kuram gibi olmuşlardır. İkinci bölümde ele aldığımız sosyologları nasıl birbirleriyle uzlaştıramadıysak, öznel temele sahip olan paradigma ve sosyolojiyi de uzlaştıramayız. Kendi içlerinde sahip oldukları öznellik eş ölçülemezlik bağlamında birbiriyle bağdaşmamakta, bu nedenle de paradigma ve sosyoloji arasında uzlaşma durumu mümkün olmamaktadır.

Paradigma ve sosyolojiyi uzlaştırma çalışmaları sonuçsuz kalsa da, bu sorudan doğan çabalar, sosyolojinin kendi metodolojisine bakmasını sağlamış ve bu doğrultudaki çalışmaların artması bağlamında önemli olmuştur. Bundan sonrası için sosyologlara düşen, alanlarının metodolojisini, sosyolojinin yapısal özelliğine uygun bir biçimde kendi oluşturacakları bir modelle incelemek olacaktır. Sosyologların sosyolojiyi, bu disipline uygun olarak oluşturdukları bir model doğrultusunda metodolojik/epistemolojik bağlamda inceleyebilmeleri, hem bu alanda ortaya konulan çalışmalara katkıda bulunması hem de alanda eksik kalan bir boşluğu doldurması bağlamında, bu bilim dalını ileriye taşıyacaktır.

Özet

Bu teze referans olan, Thomas Kuhn'un bilim teorisini temellendirdiği *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* eseri, sosyal bilimlerin -özelinde sosyolojinin- epistemolojisinde büyük dönüşümler yaratmıştır. Bunun temelinde, Kuhn'un bilim teorisini somutlaştıran *paradigma* kavramı ve bu kavramın sahip olduğu anlamlar vardır. Margaret Masteman'a göre, Kuhn eseri boyunca paradigma kavramını yirmi bir farklı anlama gelecek şekilde kullanmıştır. Masterman, paradigmanın farklı anlamlarının bir kısmını 'sosyolojik türde' olarak nitelendirmiştir. Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nın önsözünde paradigmaya dair yaptığı ilk tanımda kullandığı "bilimsel başarımlar" ve "bilimsel alışkanlıklar" anlamları, paradigmaya 'sosyolojik bir yön' katmıştır. Sosyal bilimlerin öncüsü konumundaki sosyoloji için, paradigmanın sahip olduğu sosyolojik vurgu, Kuhn'un bilim teorisini bu alanın metodolojisini açıklamak adına önemli bir yerde konumlandırır. Bu noktadan hareketle, paradigma ve sosyolojinin (paradigmanın sahip olduğu sosyolojik vurgu nedeniyle) uzlaştırılabilir olup olmadığı sorusu doğmuştur. Bir uzlaşının varlığından bahsedebilmek adına, sosyolojinin tarihsel sürecine bakmak ve geçmişten günümüze kadar gelen kuramların, yöntemlerin, isimlerin, ana hatlarıyla alanın konularının ortaya konulması gerekmektedir. Bu inceleme sonucunda sosyolojide paradigma(lar) olduğu görülür: Kuhn'un bilim teorisinde bir bilimin sahip olması gereken tek ve hâkim tarzda paradigmanın yerine, sosyolojide birden fazla alana etki eden (kimisi daha baskın olmak üzere) paradigmalar ortaya konulmuştur. Sosyoloji yapısı itibariyle 'çok sesli' bir bilim olmuştur ve kurulduğu andan itibaren bu şekilde gelişim göstermiştir. Bu yapısal özelliği kavramak adına, tez içerisinde alanın kurulduğu dönem (Comte, Durkheim, Marx, Weber bağlamında) incelenmiştir. Bu tarihsel süreç analiziyle birlikte, paradigma ve sosyolojinin uzlaştırılabilmesinin mümkün olup olmadığını ortaya koymak ve sosyolojinin geçirdiği metodolojik/paradigmatik dönüşümleri açıklamak amaçlanmıştır.

Abstract

As a reference to this thesis, *The Structure of Scientific Revolutions*, on which Thomas Kuhn based his theory of science, has created great transformations in the epistemology of social sciences -especially sociology-. The basis of this is the concept of paradigm that embodies Kuhn's theory of science and the meanings that this concept has. According to Margaret Masteman, Kuhn used the concept of paradigm in twenty one different meanings throughout his work. Masterman described some of the different meanings of the paradigm as 'sociological'. The meanings of "scientific achievement" and "scientific habits", which Kuhn used in his first description of the paradigm in the preface to *The Structure of Scientific Revolutions*, added a 'sociological aspect' to the paradigm. For sociology, which is a pioneer of the social sciences, the sociological emphasis of the paradigm places Kuhn's theory of science in an important place to explain the methodology of this field. From this point of view, the question arises whether paradigm and sociology (due to the sociological emphasis that paradigm has) can be reconciled. In order to talk about the existence of a consensus, it is necessary to look at the historical process of sociology and to reveal the theories, methods, names, and topics of the field with the main lines from the past to the present. As a result of this examination, it is seen that there are paradigm(s) in sociology: In Kuhn's theory of science, paradigms that affect more than one field in sociology (some of which are more dominant) are introduced instead of the single and dominant paradigm that a science should have. Sociology has been a 'multiple' science in terms of its structure and has evolved in this way since its establishment. In order to comprehend this structural feature, the period in which the field was first established (in the context of Comte, Durkheim, Marx, Weber) was examined in the thesis. With this historical process analysis, it is aimed to reveal whether it is possible to reconcile paradigm and sociology

and to explain the methodological/paradigmatic transformations that sociology has undergone.

KAYNAKÇA

- Anlı, Ömer Faik (2018). Bilim Tarihi, Neden Şimdi ve Nasıl. *Türkiye’de Bilgi Üretimi ve Bilim Politikaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 1-14). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Comte, Auguste (2015). *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*. Çev. Erkan Ataçay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Durkheim, Emile (2013). *İntihar*. Çev. Z. Zühre İlkelen. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Durkheim, Emile (2016). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. Çev. Özcan Doğan. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Giddens, Anthony (2013). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. Çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: İletişim Yayınları
- Giddens, Anthony (2016). *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*. Çev. Ülgen Yıldız Battal. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Harari, Yuval Noah (2016). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. Çev. Ertuğrul Genç. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Kuhn, Thomas (1994). *Asal Gerilim*. Çev. Yakup Şahan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kuhn, Thomas (2016). Bilimsel Araştırmada Dogmanın İşlevi. B. Balkız, V.S. Ögütte (Ed.). *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri*. Çev. Barış Yıldırım. (s. 186-208). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kuhn, Thomas (2018). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Kuhn, Thomas (2017). Eleştirmenler Üzerine Düşüncelerim. I. Lakatos, A. Musgrave (Haz.). *Eleştiri ve Bilginin Gelişmesi*. Çev. Nur Küçük (s. 288-353). İstanbul: İthaki Yayınları.

- Kuhn, Thomas (2019). *Yapı'dan Sonraki Yol Felsefi Makaleler (1970-1993) Otobiyografik Bir Mülakatla Birlikte*. Çev. Erkan Bozkurt. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Masterman, Margaret (2017). Paradigmanın Doğası. I. Lakatos, A. Musgrave (Haz.). *Eleştiri ve Bilginin Gelişmesi*. Çev. Nur Küçük (s. 80-122). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Marx, Karl (2011). *1844 El Yazmaları*. Çev. Murat Belge. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Popper, Karl (2017). Olağan Bilim ve Tehlikeleri. I. Lakatos, A. Musgrave (Haz.). *Eleştiri ve Bilginin Gelişmesi*. Çev. Nur Küçük (s. 70-79). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ritzer, George (2014). *Klasik Sosyoloji Kuramları*. Çev. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Ritzer, George (1975). Sociology: A Multiple Paradigm Science. *The American Sociologist*, Vol. 10, No. 3, pp. 156-167.
- Ritzer, George ve Stepnisky, Jeffrey (2015). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Çev. Irmak Ertuna Howison. Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Riutort, Philippe (2017). *Sosyolojiye Giriş Dersleri*. Çev. Ertuğrul Cenk Gürcan. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Slattey, Martin (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Çev. Özlem Balkız, Gülhan Demiriz, Hacer Harlak, Cevdet Özdemir, Şebnem Özkan, Ümit Tatlıcan. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Tekeli, İlhan (2012). Türkiye'de Coğrafyacıların Çok Paradigmalı Bir Coğrafya Dünyasında Yaşamayı Öğrenmesi Gerekliyor, *TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s.382-388). Ankara: TÜCAUM.
- Tümekaya, Serdal (2018). Thomas Kuhn ve Devrimler Yoluyla Birikimsel İlerleme. *Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 238-256.
- Tümekaya, Serdal (2017). Thomas Kuhn ve Onun Mantıksal Olmayan Rasyonalitesi. *Kutadgubilig*, Sayı 34, s. 751-775.

Wallace, Ruth A. ve Wolf, Alison (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Çev. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Weber, Max (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Hasan İlhan. İstanbul: Sayfa Yayınları.

İnternet Kaynakları

‘Devrim’. Son güncelleme 21 Aralık 2019. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

‘Kurum’. Son güncelleme 21 Aralık 2019. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

‘Paradigma’. Son güncelleme 21 Aralık 2019. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

‘Politik’. Son güncelleme 21 Aralık 2019. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>